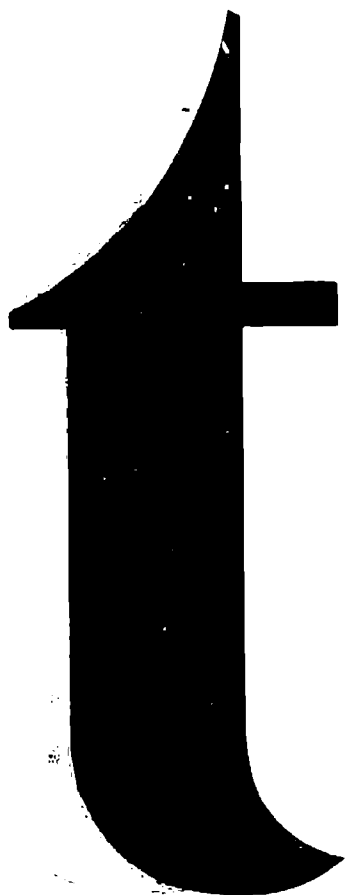

Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Évkönyve

Tanulmányok

19
ÚJVIDÉK - 99

TANULMÁNYOK

AZ ÚJVIDÉKI EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR TANSZÉK

(32. füzet)
Újvidék, 1999.

STUDIJE

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
KATEDRA ZA MAĐARSKI JEZIK
I KNJIŽEVNOST

(32. sveska)
Novi Sad, 1999.

Szerkesztette:
LÁNCZ Irén
(főszerkesztő)
GEROLD László
RAJSLI Ilona

A kiadásért felel
BÁNYAI János

ETO-besorolás: CSÁKY S. Piroska

12765

Kiadja az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar
Tanszéke – az Illyés Közalapítvány támogatásával
Készült 2000-ben, 200 példányban
Számítógépes előkészítés: Csernik Előd
VERZAL Nyomda, Újvidék

A VSZAT oktatás-, tudomány és művelődési titkárságnak 413-194/73. VI. sz.
alatti véleményezése alapján mentes a forgalmi adó alól

TANULMÁNYOK

GEROLD LÁSZLÓ

**PETŐFI A KÖLTÉSZETRŐL
(A SZABADSÁGHARC IDEJÉN)**

Annak az eseménynek középpontjában, amelyre évről évre március derekán emlékezünk, melynek irodalmi, nyelvi, történelmi, néprajzi vonatkozásait felidézzük, szükségszerűen legtöbbször a költő Petőfi Sándor kerül, Petőfi Sándor költészete áll. Ezen belül pedig kiemelt, megkülönböztetett helyet az a költemény kap, kell, hogy kapjon, amely az 1848. március 15-ével kezdődő események fókuszában volt, s így mintegy emblémájává is vált – a **Nemzeti dal**, jóllehet, eredetileg nem erre a napra készült. De mivel attól fogva, hogy barátai előtt Petőfi elszavalja a Pilvaxban („az ifjak kávéházában”), s utána a medikus és a jogász hallgatók előtt, majd a **Mit kíván a magyar nép?** című, közkeletűen „12 pont”-nak nevezett követelménysorral együtt Landerer lefoglalt nyomdagépén mint a kivívott sajtószabadság első terméke („első lélekezete”, jegyezte rá Petőfi sajátkezüleg) az utára kerül, szavalják, terjesztik, utánnomják: a **Nemzeti dal** az utca, a tömeg, a politikai élet számára március idusának jelképe lesz, a költemény a forradalomként, majd szabadságharcként számontartott, ünnepelelt események, hónapok, napok, sikerek és kudarcok kapcsán megkerülhetetlenül kiindulópontként említendő.

Ha 1848. március 15-ére gondolunk, a **Nemzeti daltól** kell, illik elindulni. Mi is így tettünk öt évvel ezelőtt, amikor itt a Tanszéken először emlékeztünk a múlt század közepén történetekre, s így teszünk most is, amikor ismét irodalmi témával emlékezünk és ünnepelelünk. Azzal a különbséggel, hogy ezúttal nem magáról a versről lesz szó, hanem arról, hogy Petőfi Sándor életművében a **Nemzeti daltól** kezdve hogyan alakul, hogyan változik a költő, a költészet szerepének, helyének, feladatának megítélése.

Végigolvasva az időrendet követő (rég) kritikai kiadás vonatkozó harmadik kötetének majd másfélszáz oldalát, **Az apostol** nélkül ennyit tesz ki az alig másfél év verstermése, a **Nemzeti daltól** a költő hatyúdalaként emlegetett utolsó, **Szörnyű idő...** című verséig, tapasztaljuk, hogy mindössze néhány költemény tárgya Petőfi költészetfelfogása, köztük a Thomas Moore után írt, akár költői búcsúversnek is tekinthető **Itt alszik a költő...**, amely mellett hasonlóképpen a témát címevel is előlegező **Mit daloltok még ti, jámbor költők...**, valamint a romantika divatja szerint az év fordulóra írt

Az év végén, illetve a költői szóra, szerepre metaforikusan vonatkozó vers, a **Pacsírtaszót hallok megint** szól teljes egészében az általunk vizsgált kérdésről. Míg más költemények, mint például **A tavaszhoz**, a **Miért kísérsz?**, **A gyáva faj**, **A törpe faj...**, a **Föll!**, a **Búcsú** és a vershez csatolt levél okán a **Csatadal** inkább a hadistenhez szegődött költőt mutatják.

Annak alapján azonban, még ha ez a tényszerű valóság is, hogy március idusától Petőfi opusában számszerűen kevés a költészetről szóló vers, tévedés lenne azt gondolni, hogy ez kizárólag a politika eluralkodásának a következménye. A költői életmű időbeli folyamatossága tanúsítja, hogy Petőfit pályája mindegyik szakaszában jelentős számú olyan vers található, amelyek tárgya a költészet, a költői hivatás. Azzal, hogy az opus, még Petrovics Sándor névvel jegyzet elsőként megjelent versétől, **A borozótól**, 1842-től 1844 végével zárt első szakaszának ilyen tárgyú versei a költői elhivatottság érzésének, tudatának jelentkezéséről, a hivatásra való készülődésről tudósítanak, illetve előlegezik a téma néhány, később gyakran feltűnő motívumát, mint amilyen a költészet ereje, a költő megértése, vagy a költészet-haza, a költészet-szerelem párhuzam. Büszke, hogy költő: „Költőnek lenni isteni, / Én is költő leszek! / Varázserővel szívemet / E vágy szállotta meg” – írja a költő a **Dalforrásban** még 1842 áprilisában. Már ekkor megfogalmazódik, hogy számára a költészet létkérdés, sőt életforma „Költő vagyok, költőileg kell / Végig rohannom az életúton”, olvassuk az 1844 márciusában írt **Javulási szándék** című önmegszólító jellegű vers zárósoraiban. Ugyanakkor talán mert költészetét szinte első jelentkezésétől kezdve ért támadások alapján személyesen tapasztalja, hogy költőnek lenni, ha – mint ő – azt tervezi, hogy nem az éppen divatban levő költészetideál szerint fog verselni, nem is egészen veszélytelen vállalkozás, hogy nem biztat könnyű érvényesüléssel, mivelhogy „...méreg a dal édes méze; / S mit a költő a lantnak ad, / Szívének mindenik virága, / Éltéből egy-egy drága nap”, ahogy a jelképes című **Jövendölésben** írja. Petőfinek nincsenek illúziói a költősorsot illetően, mégha szavának zivatart megszelídítő, bosszút feledtető ereje is van, tudja, hogy nincs magányosabb ember a mindenkihez szóló és szólni kívánó, tudó költőnél, kiválasztott tudatból eredő elszánt lelkesedése mellett képes a költőstátust, a költészetet (ön)ironikusan is szemlélni.

Miután 1842 és 1844 között a hivatástudat, a hivatásra való készülődés fogalmazódik meg, az életmű következő, 1844 és 1847 közötti szakaszában az itt vizsgált tematika némileg módosul: Petőfi program- és ars poetica-verseket ír. Ekkor keletkeznek a tárgykör legismertebb darabjai, **Az után-**

zókhoz, A természet vadvirága, a Dalaim, a Csalogányok és pacsirták, A XIX. század költői, A költészet és A magyar politikusokhoz.

A még 1844 júliusában-augusztusában írt **Az utánzókhöz** című programversben Petőfi kétféle költői felfogást, költészeteszményt szembesít, azt, amely szerint „a költés szekér, / Mely ballag széles országutakon”, s azt, amely szerint „Sas a költés; hol nem jár senki, / ő arra indul fennen, szabadon”. A két lehetőség közül hozzá (kell mondani?) a második áll közel, ebben ismeri fel saját, vágyott költői különútját, aminek azzal ad nyomatékot, hogy akik nem ezt az utat választják, azokat tehetségtelenként mintegy kizárja a költészet országából, mondván: „Fogj tollat és írj, hogyha van erőd / Haladni merre más még nem haladt; / Ha nincs: ragadj ekét vagy kaptafát, / S vágd a földhöz silány dorombodat!” Hasonlóképpen kétféle költői megszólalási mód szembeállítására épül a rá támadó kritikusok ellen írt indulatos vitavers, **A természet vadvirága**. Ez válaszként íródik azoknak, akik Petőfi költészetét költőietlennek, megformálás tekintetében ügyetlennek, hanyagnak, hangja, modora szerint póriásnak, sőt aljasnak tartották, akiket viszont ő „finnyás kóficok”-nak nevez, kik csak a biedermeier emlékkönyv-líra érzelmes, moralizáló szépelgését képesek költészetként elfogadni, s az ő természetes, a beszélt nyelvhez hasonlatos megszólalására süketek. A kritikusok által emészthető költészetet Petőfi mesterkéltnek, üveg-házinak, saját verseit (és önmagát) viszont a természet romlatlan vadvirágának nevezi, amin semmiképpen sem tudatlan vadzszenit kell érteni. Ám a vadvirág-metaphora áll a körülötte dúló ízlésháborúra, melyben ő, nemegyszer durván, töretlen öntudattal védi nem csak saját költészetideálját, verseit, hanem verseinek olvasóit, kedvelőit is.

A természet vadvirága című válaszvers párdarabjaként említi a Petőfi-szakirodalom a **Dalaim** című, ugyancsak önjellemző verset, melyben versszakról versszakra haladva költészetének más-más vonását villantja elének. Dalai, írja, attól függően, hogy milyen hangulatnak, érzésnek, szándéknak, emberi tartalomnak foglalatai, hol „Holdsugári ábrándos” lelkének, hol „Pillangói könnyelmű” lelkének, hol „Vadrózsái szerelmes” lelkének, bordalaiban „Szivárványi mámoros” hangulatának, a történelem igazságtalanságaira gondolva „Fellegei bánatos” lelkének, hol pedig, mikor cselekvésre buzdít, „Villámlási haragos” lelkének. Versszakonként katalogizálja életművét, verseit, miközben „a különböző költői megnyilatkozások, műfajok, a különböző lélek- és kedélyállapotok egymáshoz képest mellérendelt viszonyban állnak, s egyiknek sincs kitüntetett szerepe vagy túlsúlya a többihez képest. Amint a költő lelke igen sokféle reakcióra képes, úgy a költészet

is sokfelé irányulhat: s mindnek megvan a maga létjogosultsága”, olvassuk Margócsy István **A szabad elvű Petőfi** című tanulmányában. S ez a mindenképpen helytálló jellemzés némileg majd a **Nemzeti dallal** kezdődő, alig másfél évnyi pályaszakaszban fog módosulni, olyképpen, hogy ekkor Petőfi versei, még azok is, melyekben költőként szólal meg, a költészet feladatáról ír, elsősorban cselekvésre buzdító „villámlási” a költő lelkének.

Míg azonban a forradalom és a szabadságharc verseit Petőfi papírra vet(het)i, amint jeleztem, ír a tárgyban néhány jelentős költeményt. A **Dalaim** című számadás-vers a költő emberi (nem költői! – ahogy Petőfit mindenáron forradalmárnak bemutatni kívánó marxisták próbálták elhíttetni) válságát kifejező Felhők-korszak végén íródik, közvetlenül a magát cselekvésre biztató **Sors, nyiss nekem tért... című** vers után; „hadd tehessek / Az emberiségért valamit” – emlékeztessenek a címmé tett kezdősor folytatására, jelezve így a már szinte 1846 közepétől kezdődő emberi-költői szemléletváltást, amelynek hatása választott tárgykörünk vonatkozásában is szembeötlő lesz.

Túljutva a Felhőkön és Júliára találva számíthatjuk Petőfi, feltételesen szólva, felnőtt korszakát, amely költészetében jelentős tematikai, műfaji, formai változásokat hoz majd. A vágyó, szenvedő fiatalemberből a képzelt szerelmet felváltó valós szerelem és a kor politikai-társadalmi változásai férfit érlelnek. Ez már a jól ismert, emblémává lett szabadság-szerelem időszaka. A költészeti tárgyú versek közül ekkor keletkezik a **Csalogányok és pacsirták**, melyben a költő arról ír, hogy már nem a múlttól daloló, a „holt időt” sírjából „Halottrablók”-ként idéző csalogányok hangjára kell hallgatni, hanem a sínlődő, a beteg emberiséget meggyógyítani képes, hajnalt hozó pacsirtákra. Ezt követi a korszak s talán az egész életmű legismertebb költészeti tárgyú verse, **A XIX. század költői**, melynek a romantikát alapfokon, strukturáló elvként meghatározó ellentétekből kialakított víziósrában Petőfi tagadhatatlan romantikus szemlélete rajzolódik elénk. A nemzet, a nép boldogságát az általános anyagi jóléttel („Ha majd a bőség kosarából / Mindenki egyaránt vehet”), a jogegyenlőséggel („Ha majd a jognak asztalánál / Mind egyaránt foglal helyet”), a szellemi javak birtoklásával („Ha majd a szellem napvilága / Ragyog minden ház ablakán”), a Kánaánt megvalósító költői vezér-, próféta szereppel összekötő, retorikus hatásossággal szerkesztett látomásvers azon az elven nyugszik, amelyet Petőfinek Aranyhoz írt leveleiben olvashatunk: „Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század feladata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek”. A költészet politikai szerepéhez társít

ja a költészet demokratizmusáról vallott felfogását, melyet **Összes versei** elé tervezett, de a kiadásból kimaradt előszavában fejt ki, majd szinte szó szerint megismétel **A költészet** című versének zárórészében: „A költészet nem társalgó-terem, / Hová fecsegni jár a cifra nép... / Több a költészet! olyan épület, / Mely nyitva van boldog-boldogtalannak, / Mindenkinek, ki imádkozni vágy, / Szóval szentegyház, ahová belépni / Bocskorban söt mez- itláb is szabad”.

Ilymódon alakul ki Petőfi Sándor felfogásában és ezt tükröző életművében a költői küldetésstudat, amely az 1847 decemberében írt **A magyar politikusokhoz** című versben a költők és politikusok szembe állításának, illetve az 1848/49-es esztendő forradalmi, harci forगतagában tanúsított Petőfi-féle szemléletnek lesz az alapja. Ez utóbb említett versében a politikusokat „Az apró napi események / Mulandó pásztortüzei”-nek látja, kiknek lángja gyorsan elhamvad, a költők viszont, bár kicsiny csillagok csupán, sokáig ragyognak, ők ugyanis Isten küldöttei. S közöttük is különösképpen fontos a magyar költők szerepe, akik a nemzet egyetlen örökségének, a nyelvnek az őrei, és a politikusok mégis lenézik őket.

Így jut el Petőfi a forradalmat megelőző napokban a költői küldetésstudat személyes vonatkozásaitól, fontosságától, mely nélkül költészetünk Petőfihez kötődő megújítása sem ment, mehetett volna végbe, a próféta- és népvézérszerepen át a katonaszerepet vállaló harcos költő szerepéig. Ismerve Petőfi életfelfogásának, világszemléletének alakulását, mondhatjuk, 1848-cal beteljesül a költő titkos, tudatalatt érlelődő vágya, hogy az általa megvívott költészet forradalma találkozzon a politikai forradalommal. Aligha képzelhető el ideálisabb pillanat Petőfi számára, aki a költővezér (mondhatnánk: jós, vátesz, látnok, lángoszlop stb.) szerepére vágyott, annál, amit 1848. március 15-én a politika kínál neki. Az addig költőként, majd értelmiségiként megszólaló Petőfi most politikusként, forradalmárként szólalhat meg – verseiben. Aki előbb megfigyelte, felismerte az élet megannyi jelenségét, s kimondta róluk véleményét, az verseivel most az események cselekvő résztvevőjévé válhat. **A gyáva faj, a törpe lelkek...** már címéből is láthatóan ostorozó versében azokra támad, akik megrettentek az ő királyellenes soraitól, a röplapon is terjesztett **A királyokhoz**-tól. Figyelmezteti a gyávákat, a törpe lelkeket, hogy versének hangja csupán „hírmondó szele” lantjának, de viharra fog erősödni, ha majd szíve mélyét fölforgatva szólal meg, amikor földindulás, mennydörgés rázza meg a világot, akkor ő „vérbe mártott” lantját „Véres kezekkel” fogja pengetni. A buzdító szándékú **Föl!** című riadó-jában a furulyaszó harsonghangra történő felcserélését sür-

geti. A **Búcsúban** katonává lett költőként („Kardot fogék kezembe lant helyett, / Költő valék és katona vagyok”) köszön el kedvesétől („Isten veled, szép ifjú hitvesem, / Szívem, szerelmem, lelkem, életem”), amikor felismeri új küldetését: „Arany csillag vezérelt eddig, s most / Utamra piros éjszakerő ragyog”. S ehhez mintegy magyarázatként így érvel: „Nem a dicsvágy von engem tőled el, / Tudod: belőlem az régen kihalt, / Hazámért ontom véremet, ha kell, / Hazámért vívok véres diadalt”. Egyik legnagyobb vihart kavart versében, a **Vörösmartyhoz**-ban, is a hazáért csatázó költőként támad atyai barátjára: „Nem én tépem le homlokodról, / Magad tépted le a babért”. És hasonló meggondolás vezérli akkor is, amikor talán legismertebb, s műfaji tekintetben is legsikerültebb riadóversét, a **Csatadalt** a következő sorok kíséretében küldi meg a képviselőháznak: „Képviselő polgárok! Milyen nagy fontosságú lehet egy kis költemény, bizonyítja egy francia tábornok levele, ki azt írta a coventnek, hogy vagy küldjenek neki tetemes segédsereget, vagy küldjenek egy kiadást a Marseillaise-ből. – Ha elég buzdító-nak találják önök a következő költeményt, nyomassák ki annyi példányban, amennyit szükségesnek fognak látni, s küldjék szét országszerte a magyar táborba”. Arról a Petőfi-irodalom, sajnos, nem tud, hogy miután a képviselőház megtárgyalta a költő hozzájuk intézett kérését, röplapon terjesztette volna a költeményt, melynek első versszaka – idézzem emlékeztetőül – így hangzik: „Trombita harsog, dob pereg, / Kész a csatára a sereg. / Előre! / Süvít a golyó, cseng a kard, / Ez lelkesíti a magyart. / Előre!” Holott 1848 decemberében már igencsak szükség volt az efféle csatadalokra.

A forradalom és a szabadságharc napjaiban, hónapjaiban a vers katona lett, s a költő, aki nemrég még csak elképzelte magát a forradalmár szerepébe, most egyik percről a másikra azt tapasztalja, hogy nincs többé szerepjátékszás, helyette – szerep van.

És ettől, annak ellenére, mint számos verse tanúsítja, hogy régtől kívánja ezt a változást, mintha kissé megrettenne. Tudjuk, Petőfi valóban beleveti magát az események forgatagába. Élete is, versei is ezt példázzák. Gondoljunk csak szabadszállási követválasztásra, említett vitájára Vörösmartyval, vitájára Mészáros Lázár hadügyminiszterrel, Klapka táborokkal, hogy csak (talán) a legismertebb epizódokat említsem, melyeken vagy költőként tud felülemelkedni, mint a csúfos választási kudarc után írt **Kiskunság** című rémekműve rá a bizonyíték, vagy költőváltára hivatkozva lép fel, „Ha ön néhány nap óta vezére a hadaknak, tudja meg, hogy én már több év óta vezére vagyok a költőknek...”, ahogy az őt rangjától megfosztó Klapkának írja.

Költőből katona lesz, de lelke mélyén mégis költő maradt.

Az erre vonatkozó magánemberi indítékokat természetesen sohasem tud(hat)juk meg, de az látszik a versekből, hogy hite a költőnek csökken. Negyvennyolc előtt Petőfi versei duzzadtak a hittől, melyet a romantikus szemlélet hizlalt, most a hit helyébe a puszta valóság lépett. Előbb képekben fogalmaz, elképzeli a jövőt, „ha majd” írja, véli igen gyakran, most viszont benne van abban, amiről álmódott, amit le kellene írnia, meg kellene neveznie, de a valóság más, mint amilyennek egykor álmodta. Most az események váltak meghatározóvá, hozzájuk kell alkalmazkodnia, idomulnia, s ez (még ha talán legkevésbé is rajta múlt) nem ment egykönnyen. Aki addig önmagából eredeztette önmagát, költőként addig nem tapasztalt önkannonizációt hajt végre, azt most a történelem háttérbe szorítja. Nem véletlen, hogy ráébred, valami hiányzik az életéből, s ez a magánszféra, ami mindig is fontos volt. Jellemző, hogy naplót ír, nyilván vers helyett. De magyarázatként gondolhatunk a Felhők-korszakot kiváltó okokra, illetve a belőle kivezető gyógyulás körülményeire: a barátságra, a szerelemre. A versek tettek lettek, cselekvés értéke lett a szónak, mint a drámában, de ez nem volt többé költészet, hiányzott a versből az ember. Talán erre gondol monográfiájában Horváth János is, amikor megjegyzi, „a politikai költészet, mihelyt eszményi lyraságából a gyakorlati élet realitásába lép ki, tele van veszedelmekkel a költőiség számára, s azokat Petőfi sem kerülhette el egészen”. Már 1848 májusában, a **Fekete-piros dal** és **A király esküje** között született **Miért kísérsz?** című versében arról ír, feledni szeretné, hogy polgár, hogy „munkás hazaszeretet” kíséri „minden lépten-nyomon”, mert „Itt a tavasz, virít a föld”, mert a „költészetnek istene” kegyes hozzá, s ő nem szeretne iránta háládatlan lenni, mert ő fiatal és kedvese van. Szinte segélykérően kiált fel, „...ifjúság / Tavasz, költészet, szerelem!... / Öleljetek meg, tiétek vagyok!” Közvetlenül az előtt, hogy a háború egyik legszebb, **A székelyekhez** című ódáját megírja, a **Mit daloltok még ti, jámbor költők?** című versében a költői megszólalás értelmét keresve előbb elutasítja a dalt, úgysem hallgatják, félre hát a „hasznot nem hozó” lanttal, melynek hangja „elenyészik” mint „Mennydörgésben a pacsírtaszó”. Csakhogy a madarat nem érdekli, „Hallgatják-e ötlet odalent?”, amikor ő „Istenének és magának zeng”. S jön a következtetés, énekeljünk, sőt legyen hangosabb a dal, „Hadd vegyüljön e zavaros földi / Zajba egy-két tiszta égi hang!” S ha romba dől a világ, a dal lesz a repkény, mely a rideg romokat elborítja.

Hogy ismét s egyre fontosabb lesz számára a magánszférát megszólaltató költészet, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy 1848 utolsó, két év ha-

tárán írt versében, **Az év végén**-ben is a költészetről gondolkodik. Égő lámpaként adja a dalt a távozó év kezébe, szóljon ismét a régóta nem szóló lant, híréhez méltóan, mert „tán utolsó / Legutolsó lesz e dal”. A költő a hadistenhez szegődött, „Eszendőre hallgat a dal”, vagy „véres karddal” fog írni költeményt. Ezért hát szóljon „vadul” és „szelíden”, szóljon „Ragyogóan és sötéten, / Szomorúan és vigan”. Legyen vihar, „mely haragában / Ősi tölgyeket szakít”, legyen „szellő, mely mosolyogva / Csendes álomba ringatja / A mezők fűszálait”. De főleg tükör legyen, melyben élete „legszebb két virága / A mulandó ifjúság s a / Múlhatatlan szerelem” látszik. S ha ez a dal lesz az utolsó, szórja szét minden sugarát, mint a nap „midőn lemegyen”, szóljon erősen, „Zengjék vissza az időnek / Bércei, a századok”. A költőbe levő ellentmondás szülte feszültség oldódik fel a **Pacsirtaszót hallok megint** című 1849 márciusában keletkezett költeményben, amikor a „kedves madár”, Petőfi más verseiben is a költészet jelképes dalnoka eszébe jut-tja, „Hogy nemcsak gyilkos eszköz, katona, / Egyszersmind költő is”.

Bekövetkezett a nem remélt fordulat, utolsó verseiben Petőfi ismét a költészet és a szerelem költője.

Életében utolsó megjelent, címével mintegy jelképesen előlegezve a hamarosan bekövetkező véget, a **Jött a halál** című versében Petőfi ismét a haza költőjeként szólal meg, kétes dicséretet mondván ki („Te vagy hazám, most a világ vezére...”) az egyre elkerülhetetlennek látszó katasztrófa előtt, amely rövidesen be is következik, s amihez a költészetnek már csak mint tanúnak lehet köze, dokumentáló szerepet kap („Leirmi e / Vad fekete / Időket a világnak”), kaphat, ha „lesz ember, ki megmarad”. És ha lesz, „Akad-e majd”, ki „e beszédet nem veszi / Egy örült, rémülésteli, / Zavart ész meséjének?”

Végezetül: a következő percekben hallunk majd néhány olyan szöveget, verset elsősorban, melyek az iróniát sem nélkülözik. Ez az utókor hangja, de, kérem, fogadják ezt úgy, hogy nem Petőfivel szembeni iróniáról van szó, nem a költővel szemben szólal meg ez a hang, nem is verseinek költői értékét vonja kétségbe, szerettem volna bizonyítani, nem is vonhatja ezt kétségbe, mert akkor az efféle megnyilatkozás túl vagányos lenne, és semmi egyéb. S ez nem is a Petőfi képviselte változó költői szereppel szembeni irónia. A szövegek, szerintem, azt példázzák, mivé lett mostanra a költői szerep, melynek első tudatos, modern megfogalmazója Petőfi Sándor volt.

PETŐFI ON POETRY (AT THE TIME OF THE WAR OF INDEPENDENCE)

The best known Hungarian poet of the nineteenth century, Sándor Petőfi (1823–1849), just like other poets whose works opened a new chapter in the history of poetry, wrote several poems in which he proclaimed his views on a poet's mission and role, and on the place and duties of poetry. At the same time he was the poet of the nineteenth century Hungarian Revolution and War of Independence. This paper discusses how his course as a poet altered during the 1848–49 War of Independence, how his views on the mission and role of a poet and the duties of poetry modified on the spur of the moment and under the pressure of the political events.

HARKAI VASS ÉVA

BRÓDY SÁNDOR ÉS A MŰVÉSZREGÉNY*

A századvég-századforduló magyar regényirodalmában az esztétista törekvések következtében közkedvelté váló művésztéma eredményeként az időszak regényirodalmának szinképén belül mind nagyobb és nagyobb teret kér magának a művészregény műfajtípusa.

Bródy Sándor is kapcsolatba került e regénytípussal, majd pályája végén megírja **Rembrandt** című művészregényét. Mivel aránytalannak tűnne mindegyik ilyen regényével külön foglalkozni, az alábbiakban egy alfejezetben foglalom össze azoknak a regényeknek a művészregény szempontjából lényeges vonásait, amelyek által kisebb-nagyobb mértékben kötődnek a vizsgált regénytípushoz, majd a **Rembrandt**-regény művészregényt kiteljesítő jegyeit szemlélem.

a) A naturalizmustól a szecesszióig

Diószegi András **A magyar irodalom történetében** Karrier és dezillúzió címen értekezik Bródy regényírói útjának indulásáról (MIT 4., 1978; 768.), Németh G. Béla pedig a naturalizmusnak és szecesszióknak a magyar prózaepikában észlelhető erős hatásáról beszél, s Bródy két regényét (**A nap lovagja**, **Az ezüst kecske**) a „balzaci karrier-regény naturalisztikus-szecessziós” válfajaként nevezi meg (NÉMETH G., 1971; 221.). A Bródy-művek interpretálóinak a Bródy-regények műfaji kérdéseit megcélzó, szinte egybehangzó, egymást erősítő kitétele, hogy sem a századvég magyar irodalmának regényei, sem Bródy regényei nem írhatók le a balzaci-zolai karrier-regény műfaji vonásaival¹, s ha karrier-regényről beszélnek is, nyomban hozzátesszik, hogy *magyar* karrier-regény.²

Bródy regényírói pályája is e *magyar* karrier-regény jegyében indul. Előregénye, a **Don Quixote kisasszony** (1886) a naturalista pontossággal és aprólékossággal megfigyelt és leírt részletek s a romantikus végletek regénye, melyben Bródy – mint ahogy a regényhez csatolt előszóban mondja – az „életből, az élet és művészet közötti viszonyból” vont le magának tanulságokat. Mint Bodnár György írja: „Sok ágú cselekmény, színes alakok és sorsok, valamint változatos élettájak foglalatata ez a mű” (BODNÁR, 1988;

* Részlet **A művészregény a XX. századi magyar irodalomban** című doktori értekezésből

76.), s a vidéki Ballán és a főváros Budapesten bonyolódó történet hősei között megszámlálhatatlanul sok a művész. Azaz: félművészek, féltehetségek, dilettánsok, „elzüllött piktorok” képviselik a regényben az ún. művészvilágot. A mű főhőse, a Don Quijote módjára képzelgésben és hazug álmokban élő Vas Tárri is ilyen dilettáns művész, aki „Hugo sok helyét nem értette meg”. Versei, rajzai jelennek meg, regényt ír, irodalmi matinékat és estélyeket szervez, lapot pénzel, s ünneplik is, amíg pénze van. Az irodalomtól megkótyagosodott hösnő életét úgy szeretné leélni, „akár egy regényben”, s a férfiakban is regényhősöket keres. Dilettantizmusával, mű-neveivel, Váci utcai törzshelyével mintha Parti Nagy Lajos Sárbogárdi Jolánjának és Margittay Edinájának múlt század végi keveréke lenne.

A sok szereplőt és helyszínt mozgó regényben külön jelentésbokrokat alkotnak azok a toposzok, amelyek a művelődési és művészi életbe is begyűrűző értékválság és látszatok csomópontjai: a ballai Közművelődési Kör és könyvtár, a fővárosi Velence kávéház, a Teleki pályázat, a lapszerkesztőség, az irodalmi matinék és az ezek körül gyülekezők csoportja. A vidékről Pestre került Tárri ezt az irodalmi világot – s egész Pestet – akarja meghódítani, amiben Palaczký Ferenc, az adótsízt segíti, de valójában ámitja és tönkreteszi. Tárri karrierje bukással végződő, sajátos magyar karrier. Mint Bori Imre írja: „A regény kezdetén az irodalom után sóvárgó vidékit látjuk, a regény végén az irodalomba belepustulót búcsúztatjuk” (BORI, 1989: 66.).

Anélkül, hogy tüzetesebben belebocsátkoznék a regény elemzésébe, csak utalnék rá, hogy Bródy a **Don Quixote** kisasszonyban a dilettáns művészek és minden klasszikus értéket tipró féltehetségek felvonultatásával pontos, aprólékos és ironikus kor- és kórrajzot ad a századvégi Magyarország művészi életének látszatvilágáról. Azaz a regényben a művészi élet sarkítottan s romantikus túlzásokkal ábrázolt jelenségei nem művészi, hanem társadalmi kérdésekként merülnek fel, s a regény sem művészregény, hanem a naturalizmus elemeivel átszőtt *korrajzregény*.

Az 1891-ben megjelent **Színészvér** naturalista és szecessziós regényvilágán belül is művészhősöket látunk: Ecsedi Istvánt, a főhőst, aki fiatal újságíró, novellejtővel sikert arat, s a realizmus híve, a „megfigyelő” szerepében megmutatkozó, naturalista hitvallású és irodalmi forradalomra váró novellairót, valamint a színházban epizódszerepet kapó Vetrán Szerát. A regény egyik hangsúlyos fejezete az Operett című, s lényeges toposza a színház, amely a festett álvilág, a látszatok színhelye. Bár a regényben szó esik költőkről, irodalmi kérdésekről is, szövegét a színház világa (s a színház-

metafora) uralja. A regény középpontjában Ecsedi áll: róla mondja az elbeszélő, hogy „színészvér”, ő az, aki játszik és pózokban mutatja meg magát. Ecsedi ezen szerepe távolítja el a regényt a művészregény műfajtypusától³, hiszen a főhőst nem a művészet kérdései, hanem a karrier, az érvényesülés lehetőségei foglalkoztatják („kiválni a közönséges emberek közül, a dicsőség pályáját futni be”). Karrier-ember tehát Ecsedi is, akár Vass Tárri; a „szenzáció marta velejét”. A regény két fejezetének címe (Operett, Karrier) jelentésszerűen utal arra, ami a tárgyát képezi. Mindkét fogalom a valóságtól való elrugaszkodás, a látszat világát jelenti, amelynek Ecsedi jellegzetes századvégi hősként a rabja.

Bródy e két regénye tehát nem lényegbeli, alkotói kérdésként érinti a művészi kérdéseket; a művészet és művészlét a századvégi értékválság és látszatlét életszeleteként jelenik meg bennük.

A Császár Elemér szerint az „undokot” festő (CSÁSZÁR, 1939; 82.) naturalizmustól indult hát első regényében a Zola-tanítvány Bródy, amihez a **Színészvérben** a szecessziós ábrázolás jegyei járulnak. S bár továbbra sem mond le a naturalizmus eszközeiről, **Az ezüst kecske** (1898) című regényében a nyers és komor színeket a szecesszió szivárványszínei járják át. A Bródy-életmű paradoxona, hogy az író itt, pályájának elején éppen egy karrier-regényen belül teljesíti ki páratlan módon azokat az írói attitűdöket, amelyek a művészregény meghatározói.

Az ezüst kecske határkö Bródy pályáján: Laczkó András periodizációja szerint a **Don Quixote kisasszony** „kezdő pontja volt annak a pályáivnek, amelyiknek tetőpontján *Az ezüst kecske* áll” (LACZKÓ, 1982; 119.).

A regény három hőse Robin Sándor jogász, Bem Gyula festő és Hirsy, a tanárjelölt. Míg Robint egy időre az érvényesülés, a karrier fénye vakítja el, a festőnövendék Bem Gyula körül egy autonóm művészvilág rajzolódik ki. Bródy a vidékről a fővárosba került fiatalok érvényesülési lehetőségeit és útját kíséri nyomon a regényben. Bem Gyula az emberfaló fővárosban tengődik, megrendelésre készít kréta- és szénrajzokat, miközben sikerről álmodik. Madonna című műve meg is hozza a szakmai és anyagi sikert, ám a festőn a kor fáradtsága és halálba vivő betegsége, a tüdőbaj lesz úrrá.

A regény e vonulatának figyelemre méltó toposza az a bizonyos fehér szoba, amelyet Bem rendez be magának. A fehér szín szimbolikus értelmében a művészet érintetlen, tiszta világa ez, a szecesszió kedvelte szépség és kivonulás terepe. Juhász Ferencné a regényről írott tanulmányában olyan századvégi „atelier”-nek nevezi, amely az „odakint”-tel, az élettel szemben

az „itt benn” világát jelenti, s azt a kettéhasadást tükrözi, amely más századvégi művészregények tematikai kontrasztja is. „Bem Gyula, s személyében a művészet, menekül az élettől, mert az élet megromlott. Külön világot épít magának, olyan ’szobát’, amelynek falai: az emberiség örök eszményeihez való hűség, a művészi formákban megnyilvánuló szépség és a szerelem” (JUHÁSZ, 1967; 39.). Bem Gyula fehér szobája olyan, mint a **Midás király** Kismező utcai háza: a teljesség utáni sóvárgás színhelye, ahol minden a művészet és a szerelem nyelvén beszél. Bíró Jenő számára mindez már múlt, emlék, ám Bem Gyula is halálos kórban fekszik műterem-szobájának fehér falai között.

Laczkó András szerint **Az ezüst kecske** „különös karrierregény”, amelyen belül a művészsors külön szólamot képez (LACZKÓ, 1982; 121., 122.). A regény vidékről Pestre költöző hősei ugyanakkor Zola azon művészregényének (**A mestermű**, 1886) Párizsba kerülő vidéki hőseire emlékeztetnek, amelyről Bródy a Fehér Könyv 1900. szeptemberi számában úgy ír, mint olyan olvasmányáról, amelyhez mindig visszatér (BRÓDY, 1900; 84.). Zola a fővárosba kerülő hősök közül kiemeli a festő Lantier-t, majd több festőhőst és az író Sandozt helyezve mellé, szabályos művészregényt ír. Bródy regényének csak egyharmada az, még ha részleteiben a művészet és művészlét megjelenítésében kora művészregényeivel (köztük Justhével) vetekszik is.

Bródyt a század elején újra a színház világán belül látjuk. **Egy rossz asszony természetrajza** (1904) című regényében többek között Tóth Piroska, a színház primadonnája és egy író szerelmén keresztül ad képet koráról. Bori Imre a Fehér Könyvben közölt Bródy-írások kapcsán arra mutat rá, hogy „Állandó témája és vonzalma a színésznő Bródynak és művészetének, és a Fehér Könyv tizenkét kötetét egyenesen uralni látszik ez a tematika” (BORI, 1989; 113.). A regény olvasni nem szerető Tóth Piroskája a „női Don Quijote” Vass Tarrira emlékeztet, de művészet- és szerelemfelfogását tekintve akár a **Színészvér** világába is beillene. Bori Imre analógiákat keresve D’Annunzio **A tűz** című regényére utal, amelyről Bródy a Fehér Könyvben értekezik, s „pszichológiai okmány”-nak nevezi, s amelynek szintén színésznő és író szerelme képezi a tárgyát. Ugyanakkor Schreiber Erzsébet Zola-kutatásaira hívja fel a figyelmet, aki a hasonló regénykezdés és a két mű egyéb megfelelései alapján a Bródy-regény és Zola **Nanájának** analógiájára mutatott rá. Bori Imre jegyzi fel e Bródy-regény szempontjából azon lényeges irodalomtörténeti adalékot is, hogy a „rossz asszony” az író értelmezésében Bourget-hez vezet (uo.).

Bródyt e regényében is az „új Budapest sokszínű társadalma” érdekli, s a korszak, a „sajátos egy idő”, amelynek főszereplője a pénz. S a „színház erős és állandó mérge”. Ez képezi regényének keretét, s ezen a kereten belül jut kifejezésre – társadalmi, kor- és kórjelenségként – a művészet világa is.

A Bródy-életműből kiragadott példák arra mutatnak rá, hogy az író több alkalommal is kapcsolatba került a művészregénnyel, anélkül, hogy tényleges művészregényt írt volna. (Ezt majd az írói pálya végén teszi meg.) A társadalom bajainak (már említett kor- és kórképeknek) feltárására irányuló naturalista tendenciák révén a művésztéma Bródy tollán a társadalmi jelenségek részeként kap megfogalmazást. (Nem véletlen, hogy épp a szecessziós *Az ezüst kecske* című Bródy-regény fogja majd a maga autonóm módján megjeleníteni a művészlétet.) Ugyanakkor arra is figyelmeztetnek e példák, hogy a századvég-századforduló regényeinek a művészregény felőli újraolvasása bizonyos mértékben kérdésessé teszi az irodalomtörténet azon általánosító kijelentéseit, miszerint az időszak magyar irodalmában sok a művészregény, s hogy egyes írók majdnem minden regénye e regénytípusba sorolható. Bródy e regényei arra utalnak, hogy a korábban közkedvelté váló művésztéma nem mindig a tényleges művészregény műfajtipusán belül kap megfogalmazást.

b) A kései Rembrandt

Bródy öregkori regénye, a **Rembrandt** (*Egy arckép fényben és árnyban*, 1925) keletkezését és megjelenési évét tekintve túllép a századforduló időszakán, s bibliográfiai adatain túl stílusát és megformáltságát tekintve is egy másik fejezetben lenne a helye. Hogy mégis itt ejtünk róla szót, azzal indokoljuk, hogy az életmű szerves darabjaként az írónak a művészregény műfajtipusával való kapcsolatát szemlélteti – zárja le.

Bródy a **Rembrandt**ban – mint általában a magyar (regény)irodalom a húszas évek elején – már túl van a szecesszióon. A regény utószavában Juhász Ferencné is arról ír, hogy „Az előző korszak – a szecessziós stílus – festői, érzékenyen színes, szenzuális tartalmakat hordozó, jelzőkben gazdag szómámorát, sejtelmes hangulati elemekkel bíró mondatfűzéseit nem találjuk meg ebben a regényben” (JUHÁSZ, 1970; 164.).

A művel kapcsolatban felvetődő első kérdések műfajiak. Mint általában a fűzészerűen szerkesztett regények kapcsán, a **Rembrandt** kapcsán is felmerül a kérdés, hogy regény-e a mű⁴. Juhász Ferencné említett utószavában e kérdést úgy válaszolja meg, hogy a **Rembrandt** „áttöri a hagyományos ér-

telemben vett regény szabályait” (uo.), Németh G. Béla ciklussá szervező-dő novellákról (NÉMETH G., 1971; 223.), Eisemann György és Gyarmati Krisztina novellaciklusról beszél (EISEMANN, 1991; 81., 83.; GYARMATI, 1998; 66.), Laczkó András Bródy-monográfiájában idézőjelbe teszi (LACZKÓ, 1982; 209.), a **Rembrandt**ról írt tanulmányában pedig kiemelt, dőlt betűkkel írja azt, hogy *regény*, mondván, hogy a mű „elbeszélés-füzérnek inkább tartható, mint nagyepikai alkotásnak” (LACZKÓ, 1987; 61.). A regény/novellaciklus körül kialakult műfaji dilemma a tízes-húszas évektől napjainkig ívelő, hasonló szerkezeti felépítésű alkotások (**Szindbád**, **Esti Kornél**, **Sinistra körzet**) regényszerűségének kérdéséhez vezet. Kiindulópontunkat – hogy a **Rembrandt**ot regénynek tekintjük – Milivoj Solar azon kitételével támaszthatjuk alá, miszerint ha a novellák szorosabban kötődnek egymáshoz (pl. oly módon, hogy fokozatosan valamely jellem sorsegészét tárják elénk), a novellaciklus regénnyé szerveződhet (SOLAR, 1987; 173.). A **Rembrandt** novellaként is olvasható fejezeteit a főhős személye köré épülő kohézió, e „sorsegész”-jelleg szervezi regénnyé.

A regényt érintő másik lényeges poétikai kérdés a fikcióra és annak eldöntésére irányul, hogy a **Rembrandt** hiteles biográfiai adatokra épülő életrajzi regény-e vagy fiktív regény. Juhász Ferencné szerint „csak részben tekinthető korrajznak vagy történelmi, életrajzi regénynek, nagyobbrészt fiktív regény” (JUHÁSZ, 1970; 164.). Bródy csak érintőlegesen kötődik a rembrandti életrajz és életmű „hiteles” adataihoz és részleteihez (a festő családtagjai, barátai stb., az életrajz anekdotikus részletei, a portré mint műfaj, a festő Éjjeli őrség című műve stb.), s több alkalommal is hivatkozik a hitelesség követelményével szembeni írói szándék mellőzésére⁵. Bár Gyarmati Krisztina a regény – tényszerű adatok, évszámok, címek hiányában egyébként nehezen ellenőrizhető – azon referencialitására utal, hogy „a leírt, értelmezett festmények mindegyike valóban létező, tárgyiasult művészeti produktum”, a megidézett alkotások kapcsán arra a következtetésre jut, hogy „bizonyos értelemben mindenképpen a fikció részei”, s létmódjuk legfeljebb „a tárgyiasult illusztráció és a fikció között határozható meg”. Mindezek alapján pedig az alábbi módon foglalja össze a regény fikció felé hajló jellegét: „A kontextus, amelyet a ciklus és annak két bevezetője Rembrandt köré ír, nem Rembrandt alkotásainak (szociális, politikai stb.) körülményeiről szól, hanem a Rembrandt-ciklus keletkezésének hasonló, valamint poétikai, eszmei természetű körülményeiről. S ami életrajzi adalékként volna esetleg minősíthető a szövegben, az olyannyira intim és/vagy olyany-

nyira mozzanatos, hogy semmiképpen sem mondható 'hiteles' biográfiai ténynek" (GYARMATI, 1998; 66–67.).

Bródy **Rembrandtjának** főhőse a történelmi és művészregényekben gyakran szereplő hősköz hasonló pszeudo-valóságos hős, s a regény világa a „valós” tényekből mint regényanyagból építkező önelvű, fiktív világ. Épp emiatt nem életrajzi, hanem művészregény – olyan portréregény⁶, amelynt pl. Mörrike Mozartról, Werfel Verdiről, Thomas Mann Goethéről stb. vagy Kosztolányi Neróról írt. Bródy ebbéli írói eljárásában is művének modelljét követi, hiszen a Rembrandt-életmű uralkodó műfaja a portré.

Bródyt Rembrandt, akár Thomas Mannt Goethe alakja, évtizedeken át foglalkoztatta. 1906-ban Amszterdamba utazik a Rembrandt-jubileumra, s ott, majd Hágában és Leydenben ered nyomába a festő alkotásainak. A Rembrandt-élményből cikkek, novellák íródnak és egy egyfelvonásos, majd **Rembrandt fejek** (1910) címen a kortársak íróportréit tartalmazó tanulmánygyűjtemény.

Bródyt Rembrandtban a portréfestő művész, az „élő emberfej” festője – s ezen belül is az önarcképfestő alakja – izgatja. Ilyen értelemben a regény hangsúlyos (és beszédes című) fejezetei *Az arcmás*, *Az önarcképek*, valamint a *Rembrandt szemben az önarcképével*. Az említettek közül is különösen a második, amelyben azt a művészt állítja elének, aki „hatvannál többször festette és rajzolta le magát, és eddig nem akadt egy is, amiben ne foglaltatott volna a vallomás; ez én vagyok!” Az önarckép, az individuumot, az Én-t előtérbe állító műfaj festője érdekli hát Bródyt, az a művész, akinek – mint Diószegi András írja – „legfőbb témája, örök mondanivalója: tulajdon énje” (MIT 4., 1978; 778.). A regény e vonatkozásai a századvégen felszínre törő, s a századelő klasszikus modernségének idején még inkább kiteljesedő szubjektivizmus- és individualizmus-élménnyel hozhatók összefüggésbe. Bródy számára Rembrandt az önmagába szerelmes, (önarcképeiben is) önmagát szemlélő, önmagával és önarcképeivel dialogizáló „öndiszkuráló”, „magával a legbensőbb házasságban” élő „nyavalyás magánzó”, aki majd a regény szövege szerint halála előtti vízióiban is többszörös önmagával találkozik:

„Aztán jöttek a víziók. Elsősorban, elől ő maga. Milyen nehezen tudott magától megválni! Minden leélt évéből jött feléje egy arc. Hatvannál több alak jött, mind ő, mind kimondhatatlanul kedves és elválaszthatatlanul ő maga.”

Erre az individualitás-élményre – s egyben az individuális létértelmezés relativitására – céloz Bonus doktor is, amikor helyteleníti az önarcképfestés

gyakorlatát.⁸ „Az önarcképfestés által itt az én problematizálódik, sőt meg is kérdőjeleződik, meg is sokszorozódik, és szinte fel is számolódik, hogy – mint Kosztolányi *Nerójában* – csak a halál pillanatában teremthessék újra egységessé” – mondja Gyarmati Krisztina (GYARMATI, 1998; 66.).

Rembrandt regénybeli alakjának másik meghatározó vonása az öregség, amely egyfelől az élet dolgain való felülemelkedés és bölcsesség kora, másfelől a betegség és a halállal – a semmivel – való szembenézés ideje. „A döbbenetes igazság és a lélek legfenekére való nyúlás jellemzi a hatvan éven felüli Rembrandtot” – mondja Bródy. Ebből az egzisztenciális helyzetből látható be a lét részleteinek – a szép és rút, a jó és rossz, a lényeges és lényegtelen – viszonylagossága és paradox jellege. A Bródy-portré értelmében a „mindenét elpocsékol, mindenből kigazdálkodott, és éppen ezért a leggazdagabb művész”⁹ alakja és élete is a paradoxon jegyében alakul.

Bródy „életről, halálról”¹⁰ szóló regényében előbb az élet epizódjai tárulnak fel: étel, ital, barátság, a festő halott fiának és feleségének emléke, a szerelem, a megvetés, az érdek, a szegénység stb. Az élethelyzetek – a regény alcímének értelmében – ellentétekbe rendeződnek: féltékenység és meghitt szerelem, boldogság és magány, hit és cinizmus, gazdagság és szegénység stb. – élet és halál. A halál küszöbén a főhőst, s magát a halált is fény-árnyékban látjuk. Eisemann György „végidőről” beszél, amely „egyszerre viseli magán az esztétikailag fenséges és a rút vonásait”. „Együvé kerül az áhitat és a hullaborzalom” – mondja, s Rembrandt hol elveszettnek, szánandónak, hol boldognak és melankolikusnak tűnik, mígnem „a pillanat extázisában az 'élet' fölébe kerül az 'alkotásnak’” (EISEMANN, 1991; 88–90., 92.). Eisemann a Rembrandtot körülvevő két nőalakban – Markjában és Heskiában – is ellentétet, a „földi és az égi” szerelem, „a természet és a lélek, az ösztön és az eszmény” kettősségét látja (uo., 92.). Bródy a **Rembrandt** szövegformálásakor maga is követi a „fény” és „árny” technikáját. „Vallomás és tárgyyszerű ábrázolás, visszafojtott személyesség és tragikus szűkszavúság, emlékezés és szigorú, történelmi hűséget sugalló egyszerű cselekményvezetés egyesül e novellákban – mondja Németh G. Béla (NÉMETH G., 1971; 223.).

Rembrandt egyfelől eszmény és példakép, aki az író számára „az élet felnagyított képét és nagyszerű extraktumát” jelenti, akinek „munkáján és személyén keresztül” a létbe kapaszkodhatott.¹¹ Ez a „fény”. Az élet fenséges és alantas pillanatait megélt festő regénybeli portréján ugyanakkor ott az „árny” is: „öreg sklerotikus”, „öreg csirkefogó” stb. – mondja róla Bródy.

Ily módon lesz az arckép a művészt körülvevő világ képével azonos: valóban egyszerre fenséges és alantas, mint maga a lét.

Nem szeretném különösebben részletezni azokat a Rembrandt-Bródy közötti sorsösszefüggéseket (szembenézés a halállal, betegség, öregség, eltékozolt élet, kitaszítottság, megalázottság), amelyekre tanulmányírói és monográfusai már rámutattak¹², csupán arra szeretnék utalni, hogy Bródy, akár pl. Füst Milán másokhoz írt ódáiban, Rembrandt portréjára a maga vonásait is ráfestette. „Bizonyos, hogy a *Rembrandtban* Bródy az őszinteség, az öngúny, az elpusztíthatatlan életerő és kíváncsiság meg a robusztus művészegyéniség titkát kereste” – mondja Laczkó András (LACZKÓ, 1987; 61.). Bródy számára Rembrandt a felfokozott, minden kötöttséget elvető élet és a felfokozott alkotás példája. Látjuk az alkotás lázában égő, az ön-arcképeivel kíméletlenül szembenéző, a lelkesedő és kételkedő, a kép-, hegedű- és lánykereskedő műárrussal egyezkedő, a festőkről, színdarabokról, a női ízlésről stb. vitázó művészt. S látjuk a halállal viaskodva, amikor – miután látomás-arcképei tekintete előtt elvonultak – feltörő életösztönében is a művész nyilatkozik meg: „Csak itt maradnék. És csak nézni, csak nézni.”

A *Rembrandtban* élet és művészet szembenállását a lét filozofikus és lírai megragadása helyettesíti. Bródy egyfelől az élet rút dolgain ironikusan és bölcsen felülemelkedő, másfelől az élet szépségein (l. Heskia szépsége és önzetlen szerelme/szeretete) elérzékenyülő idős festőt állítja elének. A halál küszöbéről visszatekintve egyaránt vállalható a küzdelem veresége és neveltségessége, a hiányokon való felülemelkedés. „A főhős néhol a modern művészek egyik jellegzetes alakjából, az otthontalan, elvágyódó, melankolikus Clown, a magányos, kitaszított, a világra mégis ironiával tekintő bohóc vonásaiból is magára ölt néhányat. A végidő intenzitása az élet szálnalmas korlátaira is rávilágít, eltünteti a szokványos-nyomorúságos kereteket, lerombolja a bálványokat. S e szembenállásban mind a külső, mind a belső automatizmusok felé a szarkazmus, a gúny szempontjai érvényesülnek. A látszatok elvetésében kitágulnak az élethatárok, nincs megszokott rend, szavatolt biztonság. A különcnek, hóbortosnak láttatott Rembrandt-figura sajátos dolgokat művel. Zaklatott, kapkod, majdnem elégeti a képeit, hol kétségbeesik, hol örvend, magában beszél, vizionál. Bródy ekkor nem kíméli jelzőivel a 'részegségében elhülyült aggastyánt', az 'öreg mocskost', a 'vén bolondot'. Sőt, hangsúlyozza a kilépést az életpályák megszokott irányából. Rembrandtnak immár nincs szüksége külső jóváhagyásra, 'visszaigazolásra'. Nem tart igényt az elismerésre, nem is ütközik a számára elfogadhatatlannal. Kívülállása ezért hasonlít a clown helyzetéhez. Elhagyja az élet bir-

toklásáért vívott harc küzdőterét. Értékvilága semmisnek tekinti a környezet elfogadott, sikereken, 'credményeken' alapuló rangsorát. (...) Még a saját holttestét is eladja" – mondja Eisemann György (EISEMANN, 1991; 89–90.). A művészregények műfajtypusát meghatározó – s a regény fejezeteiben egyébként cselekményszinten, apró, anekdotikus részletekben felmerülő – tematikai kontraszt ugyan vet néhány hullámot, hogy végül a létről való tudás részeként a bölcsesség léthelyzetében simuljon el.

Mörike, Werfel és Thomas Mann művészregényükben főhősük egy-egy életpezidójának kiemelése és elmondása formájában alkották meg pseudovalóságos hősük arcképét. Bródy regénye nem a lineáris s nem a hagyományos történetmondás fonalát követi, s így nemcsak művészregényként, hanem regényként is rendhagyó alkotás. Fejezetei – mintha maga az író is festőmodelljének „mozgó” és „vibráló” rajzait, színeit és kompozícióit követné – egymástól független, különálló arcképeként hatnak, amelyeket a művész hős személyisége, jelleme, művészi habitusa – a rembrandti „sorsegész” – fog egybe egyetlen portrévá – regénnyé.

Bródy írói pályájának végét e poszthumusz megjelent, *tényleges* művészregénye zárja.

Jegyzetek

¹ L. pl.: MIT 4., 1978; 769.; BORI, 1989; 86.; JUHÁSZ, 1967; 37.

² MIT 4., 1978; 769.; BODNÁR, 1988; 77–78.

³ Bori Imre azt írja, hogy a regényt „kis túlzással” „műhely- és művészregénynek” lehetne minősíteni (BORI, 1989; 82.)

⁴ Anélkül, hogy túl nagy jelentőséget tulajdonítanánk az írói szubjektív műfaj-meghatározásoknak, csupán jelezzük, hogy Bródy maga is azzal kezdi a regényhez csatolt első előszavát, hogy „Ez nem regény (...)”

⁵ L.: „A rendkívüli öregúr nem ült nekem modellt, mint ahogy ezt a szivességet Michelangelo sem tette meg Romain Rolland-nak, még kevésbé Leonardo da Vinci Mereskovszkijnak.” (Előszó) Vagy pl. a regény szövegében: „Markja - nem vagyok biztos, hogy így hívták-e (...)”

⁶ Bródy a regényéhez csatolt első előszavában „tanulmányfej”-nek nevezi művét.

⁷ „Ötven és kilencszer pingáltam le magamat, kár, hogy nem százszor, mert ami az enyém, az az enyém!” - mondja a főhős a regény egy későbbi fejezetében.

⁸ „Nem volt helyes, hogy mindig a magad arcképét festetted, ötvennél többet láttam ilyent én magam. Erőnek erejével magadba szerettél, mindig nézted az ábrázotodat, a válladat, a kezdetet a tükörben. Nagyon is magadra szoktál, úgyhogy most nem tudsz eltekinteni magadtól. (...) Pedig tudod-e, én nagy kedves gyermekem, hogy vannak írástudók, akik azt állítják, hogy akik vagyunk, valóban nem vagyunk. Minden csak látszat.”

⁹ Előszó

¹⁰ Második előszó

¹¹ Előszó

¹² L.: „Rembrandt történelmi metafora. Öregkori önmagát fedezi fel benne: küzdelmét a lemaradástudattal, az újra rászakadt szegénységgel, az öregkor bujaságával és az enyészetbe romló test nyomorával” (BODNÁR, 1988; 87.).

Irodalom

BODNÁR György

1988 A „mese” lélekvándorlása. Budapest, Szépirodalmi

BORI Imre

1989 A magyar irodalom modern irányai. II., Újvidék, Forum

BRÓDY Sándor

1900 Egy régi regényről. = B. S. Fehér Könyv, szeptember, 84–94.

CSÁSZÁR Elemér

1939 A magyar regény története. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda

EISEMANN György

1991 Végidő és katarzisz. Budapest, Orpheusz

GYARMATI Krisztina

1998 Esztétizmus és modernitás a századforduló prózájában. = A kánon peremén. Az irodalmi modernség alakváltozatai a XIX–XX. század fordulójának magyar prózájában. Szerk.: Eisemann György. Budapest, ELTE XVII–XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 61–71.

JUHÁSZ Ferencné

1967 A szecesszió egy Bródy-regényben (Bródy Sándor: Az ezüst kecske, 1898) = Irodalomtörténeti Közlemények, 1., 35–45.

1970 Utószó (Bródy Sándor). = B. S.: Rembrandt. Budapest, Szépirodalmi, 163–167.

LACZKÓ András

1982 Bródy Sándor. Budapest, Szépirodalmi

1987 Vonások Bródy Sándor arcképéhez. Békéscsaba, Új Aurora

MIT

1978 A magyar irodalom története 4. Szerk.: Sötér István. Budapest, Akadémiai

NÉMETH G. Béla

1971 Türelmetlen és késlekedő félszázad. Budapest, Szépirodalmi

SOLAR, Milivoj

1987 Teorija književnosti. Zagreb, Školska knjiga.

SÁNDOR BRÓDY AND THE KÜNSTLERROMAN

The aesthetic modernity of the turn of the century and the artistic movements or styles of the period (symbolism, impressionism, secessionism) had a motivating power on the genre of Künstlerroman.

Sándor Bródy came into contact with the style and genre of *Künstlerroman* when writing within the framework of naturalistic description of the period and *Bildungsroman*, without actually writing a *Künstlerroman*. This he did at the end of his artistic career when he wrote his novel *Rembrandt*, the most eminent work within this genre (1925).

JUNG KÁROLY

AZ 1848-AS MAGYAR FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC NÉPHAGYOMÁNY TÜKRÉBEN

E most elmondandó vázlatnak¹ eredetileg azt a címet akartam adni, hogy **A magyar szabadságharc népköltészete**, de ahogy jó tanárhoz illően készülni kezdtem, próbáltam az irodalmat összehozni, próbáltam teljessé tenni a képet, ami erről a másfél évszázados évforduló kapcsán tudható, rá kellett jönnöm, hogy a magyar néprajzkutatás egyik legtalányosabb kérdéséről van szó, amely semmiképpen sem szorítható bele az eleve elképzelt címbe. Ez a talány – amelynek alapos körüljárása maga egy részletes dolgozatot kívánna² –, korántsem lenne csupán néprajzi vonatkozású; sok tekintetben olyan kérdésekre is ki kellene hogy térjen a vizsgálódás, amely a magyar történelem jelen századának alapvető kérdéseit is érintené. Ennek természetesen nem itt a helye, ezért alig kerül csak érintésre.

Ami a néprajzi szempontot illeti, a hozzáférhető népköltészeti szöveganyag, a dal- és elbeszélésréteg, amely 1848-hoz köthető, oly mértékben heterogén, hogy az esetek túlnyomó részében korántsem sorolható nyugodt lélekkel csak a népköltészet kategóriáiba: a népdalok esetében a népdal mellett a félnépi és népies szövegeken kívül számos műdal is megfigyelhető, sőt irodalmi szövegek, amelyek egy virtuális folklorizálódás útjának sokféle állomását reprezentálhatják.³ A másik gondolkodásra késztető mozzanat, hogy a ma hozzáférhető, s népköltészetinek nevezhető szöveganyag óriási hányada kései feljegyzésű: általában nem kortárs (feljegyzésű) szövegekről van szó, hanem olyanokról, amelyek a szabadságharc ötvenedik vagy századik évfordulója kapcsán kerültek írásos formába, tehát nem biztos, hogy az oralitás megállapított folyamatainak megfelelően hagyományozódtak, hanem a századvég és a századforduló hatalmasra duzzadt népiskolai tankönyvirodalmának és a kifejezetten haszonelvű ponyvairodalom-termelésének hatására csapód(hat)tak le az adatközlők emlékezetében. A századvégen és a századfordulón természetesen még sokan éltek azok a mai szemmel nézve már a legendák kódéba vesző „negyvennyolcas honvédek”, akik még emlékeztek a nagy idők s az utána következő elnyomatás dalaira és történeteire. Azokról az akkorra már megrokkant öreg honvédekről van szó, akik a századvégre – miként azt szépen dokumentálja a makói múzeumban látható kitűnő fényképsorozat⁴ – őszhajú, madárfejű, elzsirosodott atillájú

vagy lajbijú vén vidéki kanászokká vagy csordásokká lényegültek vissza, esetleg büszke tartású kisvárosi tanítókká, kishivatalnokokká, akiknek az aggságon is átütő büszke tekintetében még akkor is ott izzott a tanú, a részvevő mindennél többet mondó hitelessége. A gazdasági prosperitás tekintetében világhatalommá fölmagasodó Monarchia, s benne Magyarország a maga ambivalens világával nyilván nem volt alkalmas arra, hogy valamely néprajzkutató elképzelhető ötlete nyomán megfaggassa ezeket a gyönyörűség agg férfiakat. Meg hát akkor még ugyanaz a „Ferenczjóska” volt apostoli királyunk, akinek szerepe közismert negyvennyolc leveretésében, bár az is feljegyeztetett – lehet, hogy ez is csak a mondák világába tartozik –, hogy a századvégen már jócskán kopaszodó, s maga is agg császár majdnem kicsorduló könnyeit visszatartva tett le több ezer angyalos ezüst forintokat az ugyancsak agg, és emigrációban élő ellenfele: Kossuth Lajos emigrációs iratainak kiadására.

Közben errefelé végigsöpört két világháború; az első olyan eredményesen, hogy utána poraiba hullott az említett világhatalom, a részét képező másik pedig, amelynek ugyancsak „Ferenczjóska” volt apostoli királya, területében és lakosságában árnyalatnyilag megfogyatkozva, alig pár évtizedig töprengetett csak el mindezen, s utána már következett is a második világhégés. S minden maradt a régiben; leszámítva persze azt a néhány száz ezer férfit, aki évek múlva vagy éppen sohasem ért haza a frontokról. S ezt követően következett be a szabadságharc századik évfordulója, amikor egy ország még alig tudta magát kivakarni a romokból és a nyomorból.

1948-ban volt 1848 századik évfordulója.

Ortutay Gyula, aki ebben az időben kultuszminiszterként a népi demokrácia éles kardjának számított, de mint Rákosi elvtárs fogja mondani neki rövidesen közismert sunyi mosolyával – ha ez is nem csupán mondai lecsapódása a kornak –: Önt most ideiglenesen visszahelyezzük hüvelyébe; nos, Ortutay nagy elképzelése volt, hogy az évforduló kapcsán össze kell gyűjteni mindazt, ami a magyar parasztság és a dolgozók emlékezetében a forradalom és szabadságharc kapcsán él, szóval a történeti tudat szájhagyományozott 1848-as emlékeit.⁵

Néhány évig tartó hatalmas vállalkozásként az egész ország területén megindult és be is fejeződött a *negyvennyolcas gyűjtés*, ami a magyar folklórtudomány egyik legrejtélyesebb, legkevésbé értelmezhető, s legszomorúbb közjátéka. Ha a pillanat ünnepélyessége és komolysága ebben nem akadályozna, hosszan lehetne ezúttal is eltöprengeni a „kis magyar évforduló” és a „kis magyar tudományos vállalkozás” sorsán és eseménytörténetén.

Tény az, hogy a negyvenes évek végére hatalmas anyag gyűlt össze a pesti ELTE Folklore Tanszékén, a kutatás vezetői részéről előzetes jelentések voltak olvashatóak, de a beígért nagy anyagközlések és elemzések elmaradtak. Csak az évforduló után négy esztendővel, 1952-ben jelent meg Dégh Linda összeállításában egy szerény kötet, **A szabadságharc népköltészete** címmel.⁶ Hogy a dolog még talányosabb legyen, egy esztendő múlva egy kritikus a kötetet minden vonatkozásában gyakorlatilag kivégezte. Kifejtette, hogy a közzétett anyag és a vonatkozó apparátus sem a tudományos követelményeknek, sem pedig a népszerűsítés céljainak megvalósítására nem alkalmas.⁷ Az összeállítók ugyan a kritikával vitába szálltak, ám az ügy azzal zárult, hogy a vállalkozást kezdeményező Ortutay Gyula 1952-ben terjedelmes tanulmányt adott ki az Ethnographiában **Kossuth Lajos a magyar nép hagyományai** címmel,⁸ Sándor István pedig egy esztendő múlva **Világos és Arad a magyar néphagyományban** címmel az MTA egyik osztályközleményében.⁹ Ezután mélységes csend és homály borult a negyvennyolcas gyűjtésre, s ez tart napjainkig.¹⁰ Igaz, időközben néhány lapalji jegyzet alapján arra lehetett gyanakodni, hogy a korpusz kiadásán munkálkodnak, de ebből semmi sem valósult meg.¹¹ Az okokon el lehet töprengeni.

A vállalkozás olyan időben indult, amikor a magyar társadalomban még nem volt sejthető az 1949-es nagy átrendeződés, vagyis az a sötét korszak, amelyet a személyi kultusz időszakának szokás nevezni. Amikor pedig az megkezdődött, az idő nem volt alkalmas az egész vállalkozás véghezvitelére. Ha az ember elolvassa az említett könyvet és a terjedelmes tanulmányokat, akkor látja csak meg, hogy milyen hátborzongató terminológiával és kontextussal jelenhettek meg azok is.

Azóta él a nagy legenda a hatalmas anyagról, amely a feldolgozóra vár, de nagyon valószínű, hogy erre a feldolgozásra sohasem fog sor kerülni, mint ahogy a mostani százötven éves évforduló kapcsán meghirdetett néprajzi konferenciák eddig ismert programjai is erre vallanak.¹² Nagy kár, mert a résztvevők és irányítók közül néhányan, például Dégh Linda és Katona Imre még sokat tehetne. Az is a kis magyar néprajzi nyomor szerves része, hogy egyetlen néprajzi kézikönyv, tankönyv, jegyzet vagy lexikon sem tette publikussá, hogy **A magyar szabadságharc néphagyományainak szakirodalmá** címmel negyed évszázaddal ezelőtt áttekintő bibliográfia is megjelent, amelyet tanulmányozva a mai érdeklődő alapján véve pontosan láthatja a nagy vállalkozás indulásának, kifutásának, majd befulladásának röntgenképét.¹³ Érdeklődéssel várom, hogy a mostani évforduló kapcsán hivatkozik-e rá bárki is.

Igaz, Petőfi Sándor születésének 150. évfordulóján, 1973-ban, sok minden nyilvánvalóvá vált a költő forradalmas részvétele mellett a forradalom egésze kapcsán is, ám mindez a kérdés megközelítésében nem adhatta a teljességet.

Az előtörténet ismertetése után lássuk, hogy a magyar néphagyomány – az elérhető adatok fényében – mit is őrzött meg a magyar forradalomról és szabadságharcról, hozzátéve, hogy az előbbieken említett bibliográfia mutatja azt a keresztmetszetet, aminek alapján el lehet indulni.

Már Dégh Linda antológiájának alapján meg lehet állapítani, hogy a gyűjtés, elsősorban a kötődő népdalanyag alapján, 1848 márciusától a magyar tábornokok vértanúságáig, 1849. október 6-ig végigkíséri a nagy idők eseménytörténetét. S ezután egészen Kossuth haláláig, 1894-ig is kimutatható az emlékanyag a népdalokban. A közzétett prózai népköltési anyag – nem sorolva ide az alig pármondatos kommentárokat, emlékeket, iskolás tananyag vagy ponyvairódalom távoli lecsapódásait – ennél jóval kisebb terjedelműnek mutatkozik.¹⁴ Mindennek alapján megállapítható, hogy a szabadságharcra kapcsolatos népköltésinek vehető anyag elsősorban Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Világos és Görgey Arthur, valamint az aradi vértanúság köré tömbösödik. Ezekről a nagyobb egységekről szólok pár szót az alábbiakban.

A negyvennyolcas gyűjtés több mint ötvenezer adatából, mint Ortutay megállapítja, hatszázat meghaladó számú változatban szerepelnek Kossuth-tal kapcsolatos népdalok.¹⁵ Kifejezetten nagy számról van szó, amelynek azonban jelentős részében Kossuth csupán említésre kerül, mintegy a már ismert népdalok szövegébe behelyettesítve. Ahogy Sándor István egy helyen joggal megállapítja, a negyvennyolcas néphagyomány jelentős része a régi folklórállomány újraélesztése és átdolgozása.¹⁶ Mindezt leszámítva is a szövegekben a forradalom vezére iránti szeretet, rajongás nyilatkozik meg, olyan fokon, ahogy az csak a lírai népköltészet legszebb darabjaiban figyelhető meg. Íme néhány példa:

Harangoznak a toronyba,
Mén a Kosut a templomba,
Arany csákó a fejibe,
Nemzeti kard a kezibe.¹⁷

Kossuth Lajos: édesapám,
Felesége: édesanyám,

Én vagyok az igaz fia,
Magyarország katonája.¹⁸

A Kossuth-nóta a legismertebb darabja ennek a nagy anyagnak, amellyel igen sokan foglalkoztak, s Ortutay Gyula kutatásai alapján tudjuk, hogy eredetét tekintve korántsem köthető a szabadságharchoz.¹⁹ Bár 1848-tól hiteles forrásból ismerhető, a benne szereplő fordulatok, formulák alapján eredete visszavezethető a 18. századi katonaköltészethez. Népszerűsége hatalmas volt, nemcsak a forradalom idején, hanem jóval később, az önkényuralom alatt is, amikor énekléséért komoly büntetés járta. A cenzúra éberségének kijátszása céljából a Kossuth-nóta dallamára énekelték a magyarok a sokszor értelmetlennek tűnő, bugyuta, vagy csak szótagszáma tekintetében odaillő szöveget. Két példa:

Müller Gyula nagy naptára,
Szerkesztette Fribajsz István,
Emich Gusztáv betűivel,
Ezernyolcszázötvennégyben.²⁰

Athenaeum nagy naptára,
Emich Gusztáv betűivel,
Nyomattatott Budapesten,
Ezernyolcszázötvenhétben.²¹

Két forrás alapján egymástól eltérő, de egyben hasonló szöveg. Mintha már ezek is a szájhagyományozódás, vagyis a variálódás törvényei szerint viselkedtek volna a kortársak emlékezetében. Nem lenne meglepő, ha további változatai is előkerülnének.

A negyvennyolcas néphagyományok másik csoportja Petőfi Sándor személye köré tömbösül, azzal az eltéréssel, hogy róla nem népdalok, hanem prózai elbeszélések alakultak ki és terjedtek, a Kossuth-hagyomány ezzel szemben a népi prózában is megjelenik. S ahogy a Kossuth-hagyománynak Ortutay mellett mai elemzője is van, Ujváry Zoltán személyében,²² úgy a Petőfi-hagyomány is több néprajzos kutatásai alapján vehető szemügyre. A nép alkotó fantáziáját a szabadságharc népszerű költőjének eltűnése ragadta meg, nem hitte el halálát, annak ellenére sem, hogy a későbbiekben nem egy emlékezés erősítette meg csatatéri halálát. A forradalom után kilombosodó mondanakör több irányban is elágazott, egyik csoportja e mondáknak a

nép körében álruhában járó költőről szól, aki jótetteivel és biztatásaival tartja a lelket a népben, a másik pedig az alvó világszabadítók mondakörének sajátos magyar lecsapódása.²³

Az országot álruhában járó költő alakjában ugyanaz a motívum bukkan fel, mint ami a Mátyás-mondákból is ismeretes, a világszabadító motívum pedig, más-más történelmi személyekhez kötötten, Európa-szerte ismeretes. A Petőfi-mondákban ez többféle változatban is megjelenik: az egyik sorozat szerint Petőfi nem esett el a csatában, hanem kivándorolt Amerikába, hogy sok pénzt gyűjtsön, s ha majd a pénz meglesz, újra hazajön és elűzi az osztrákokat, felszabadítja hazáját. A szövegek másik csoportja közvetve arra utal, hogy ha meghalt is, egyszer mégis feltámad, s akkor várhatja majd újra a magyar a szabadságot. Ez a feltámadó világszabadító motívum szinte egész Európában ismert, a germán királyoktól Mátyás királyig, a szerb Márk királyfítól napjaink rockcsillagajig terjed a monda kisugárzása. Az egyik adatközlő Petőfi halálát úgy regéli el, mint ahogy az Attila-mondakör mondja: arany, ezüst, fa és vaskoporsóba temette el a költőt a felesége.²⁴

A Petőfi halálát tudomásul venni nem akaró hagyomány legelevenebb rétege a közelmúltig kihatóan él vagy élt a magyarság körében. Az emlékezők egy része ugyanis azt írta, hogy a költőt a kozákok hadifogságba hurcolták Szibériába, ahol még évtizedekig élt, családot alapított, és írta verseit is keserves honvágy közepette. Nem lehetetlen, hogy ennek a szájhagyománynak kései lecsapódásaként éledt újra a Szibéria-legenda az első világháború idején, amikor sok magyar is hadifogságba került Szibériában. A sokéves hadifogság során volt idejük egymásnak mesélni, s hazatérésük után meglódult fantáziával adták hírül a szibériai Petőfi-sír(ok) legendáját. Azért a feltételes többes szám, mert nem is egy helyszín kapcsán terjedt el a hiedelem. A kor sajtójában szinte évtizedenként éledt újra a szibériai Petőfi-legenda, s nyilván ennek is része lehetett a lassan már egy évtizeddel ezelőtti Barguzin-hisztériában, amikor hónapokon keresztül próbálta lóvá tenni egy nemzet türelmét egy vidéki kazánkovács vállalkozó és a hozzá szegődött értelmiségiek, köztük fizikai antropológusok is.²⁵ Ha a pénzelő kazánkovács és a hozzá szegődött értelmiségiek ismerték volna a szájhagyományozódás törvényszerűségeit, valamint a néphagyomány működésének mechanizmusát, eleve nem vállalkoztak volna ilyen reménytelen feladatra. Az ember azonban meggyőzőhetetlen: Attila hármas koporsójának hiedelme napjainkban is megmozgatja a kincskeresők képzeletét, Petőfi-keresőkre tehát a jövőben is lehet számítani. A Barguzin-sztori mindenesetre azt leg-

alább bizonyítja, hogy a költészetnek és a költőknek egykoron volt becsületük a magyarság körében.

Meg kell említenünk a negyvennyolcas Petőfi-hagyomány kapcsán azt is – főleg azért, mert tanszékünk hallgatósága akkor még meg sem született –, hogy a jugoszláviai magyar humán tudományosság a negyed évszázaddal ezelőtti Petőfi-jubileum kapcsán fontos tanulmányokat, gyűjtéseket, áttekintéseket, bibliográfiákat tett le az asztalra.²⁶ Ez az anyag ma is olvasható az akkori intézeti és tanszéki kiadványainkban, köztük Penavin Olga gyűjtése, amely Petőfi emlékezetét kutatta a jugoszláviai magyarok hagyományaiban.²⁷ S csak megemlítem, hogy a bujdosó Petőfi legendájának van egy balkáni oldalhajtása is, amely a Románián keresztül Szerbiába bujdosott Petrovicről szól, aki Crna Travában az ortodox pápa sekrestyéseként tengette életét, verseket írt, s azokat szerbre is fordította.²⁸ Valószínűleg ebben az esetben sem volt szó többről, mint a szokásos sajtószenzációról: ezúttal a királyi jugoszláv sajtó röppentette fel a hírt, nyilván a költő származásának és nevének vonalán elindulva, majd végül a pesti lapok is megszelleztették a szenzációt.

Volt továbbá errefelé a Petőfivel való foglalkozásnak egy vadhajtása is, de azt a maga idejében megfelelő méltatások tették a helyére.²⁹

A szabadságharc bukásával kapcsolatos, 1948-ban gyűjtött hagyomány vizsgálatának összefoglalása – mint említettem – az utolsó pillanatban ugyan még megjelenhetett, bár az elemzés nem elsősorban a hagyományozott szövegek száma és széptani minősége, hanem inkább annak a mechanizmusnak átlátása szempontjából lehet tanulságos, hogy miféle irányított tényezők hatására alakult-csiszolódott a magyar nép véleménye és alkotó képzelete a személyes élményből fakadó emlékenyag mellett. Sándor István elemzése a negyvennyolcas gyűjtésnek azt a részét érinti, amely Világossal és Araddal kapcsolatos.³⁰ Megállapítható, persze, hogy ezek a paraszti élőszavas megnyilatkozások a népi prózaepikának egyetlen kategóriájába sem sorolhatók, tehát szó sincs arról, hogy a személyes élmény s a külső, ha nem is negatív előjelű, de manipulatív irányító hatások létrehozta volna egy ide kötődő mondanót. Erre egyébként a XIX. század második felében már valószínűleg késő is volt, ez az időszak a magyar népköltészet történetében a leáldozó csillag jegyében alakult: elég egybevetni a klasszikus balladaréteget a múlt századi újstílusúakkal, hogy ez azonnal érthetővé váljék.

A Világosról szóló hagyomány, tehát a Görgey szerepét előtérbe helyező, az idő múlásával a megbélyegzett árulótól a pragmatikus hadvezérig terjedő skálán alakítja ki a maga véleményét, s ebben minden valószínűség szerint szerepük lehetett azoknak a hatalmas tömegben a falusi népre zúdí-

tott metszeteknek és olajnyomatoknak is, amelyek a világosi fegyverletételt ábrázolták megfelelő szövegek kíséretében.³¹ Hatalmas üzlet volt ez, európai nagyvárosok nyomdái ismerték fel (és aknázták ki) a vereségbe szomrodott nemzet olajnyomat-szükségleteiben rejlő üzletet.

Az aradi vértanúság emlékezetét őrizte meg az a verses alkotás, amelyet **Az aradi vértanúk nótája** címen ismer az irodalom. E szöveget azért kell megemlíteni, mert a kutatás szerint a Kossuth-nóta mellett ez a szöveg (és dal) örvendett a legnagyobb elterjedtségnek a negyvennyolcas hagyományban. Egyik méltatója kántorköltészet stílusában született, irodalmias veretű fellengzős szövegnek nevezi, amely 1867 előtt terjedhetett el a magyarság körében. Ma már tudjuk, hogy ebben az esetben is folklorizálódott műköltői szövegről van szó, amely az évek során a nép ajkán alakult-csiszolódott, ezt a feljegyzett változatok közti különbségek mutatják. Az alapszöveg szerzőjét Lévay József költőben látják, akinek verse röviddel megírása után már népdalként került ponyvára. Íme tehát a konkrét példa, hogy a ponyvairodalom folklorizálódik a nép körében. Az aradi kivégzésekkel kapcsolatos prózai hagyomány, például a késett kegyelem már-már mondaszerű szövegek-ké szervezett példái, egyrészt a valós néphagyomány továbbélését és halvány fellobbanását, másrészt pedig ponyvai hatást és a Világos kapcsán már említett képi ábrázolások (kő- és olajnyomatok, acélmetszetek) lecsapódást bizonyítják. Ha Kossuthot, Petőfit, Világost vagy az aradi vértanúk kivégzését ábrázoló olcsó nyomatok szinte minden magyar otthonában megtalálhatóak voltak, az is természetes, hogy a velük kapcsolatos szóbeli hagyomány is tovább élt.³²

E vázlatos áttekintés csupán néhány vonatkozásra kísérelte meg felhívni a közönség szíves figyelmét. Bízunk benne, hogy az évforduló elmúltával, esetleg néhány vonatkozó kiadvány birtokában, a kérdéskörrel többet is megtudhatunk. S abban is bízunk, hogy az évfordulás eseményeket és publikációkat számbevető bibliográfia is elkészül majd, mint ahogy a Barguzin-hisztéria teljes irodalmáé is ma már hozzáférhető.³³

Jegyzetek:

¹ Bevezető előadasként elhangzott Újvidéken, a Magyar Tanszék „1848 a néphagyományban” című ünnepi műsorában, 1998. március 11-én, a Bölcsészkaron. Az előadást a tanszék hallgatói tették teljessé a szabadságharcra kapcsolatos dalok, zeneszámok, népi elbeszélések, Petőfi-történetek és -anekdoták előadásával. A bevezető előadás terjedelmét, tárgyalásmódját, idézett szövegeit az ünnepi alkalom indokolja. Az előadáshoz kapcsolódó jegyzeteket és irodalmat – az előadáshoz készített feljegyzések és felhasznált művek alapján – 1999 decemberében állítottam össze, amikor a publikálás lehetősége felmerült.

- ² Ilyen áttekintés el is készült. Voigt Vilmos tanulmányáról van szó, amely nem szakfolyóiratban jelent meg, de a magam előadásának írásakor már publikus volt. (Vö. VOIGT Vilmos, 1998.) Bányai János hívta fel rá a figyelmemet, s kezembe is adta – az előadás elhangzása után. A két dolgozat tehát csupán témájában közeli, egyébként egymáshoz semmi köze. E jegyzetek írásakor csak egy dolgozatot (DEME László, 1982.) használtam fel belőle, mivel azonban ennek adatai Voigt Vilmos dolgozatában nem szerepelnek, lelőhelyét a szerzőtől tudtam meg. Köszönet ezen a helyen is Bányai Jánosnak és Voigt Vilmosnak.
- ³ Az úgynevezett „negyvennyolcas gyűjtés” anyagából a maga idejében mindössze egy – eredetileg népszerűsítő célzatú – válogatás jelent meg, az is némi késéssel. (Vö. DÉGH Linda szerk., 1952.) Már az előadás írása (és elhangzása) után jelent meg – az évforduló jegyében – három kötet, amely némileg árnyalja ezt a képet. Lásd: DÖMÖTÖR Ákos szerk., 1998., VAJKAI Aurél, 1998. és TARI Lujza, 1998.
- ⁴ E fényképsorozat – Plohn József munkái – néhány darabját (mintegy fél tucat portrét) közölte a *Látóhatár* című tallózó folyóirat 1981. márciusi száma.
- ⁵ A negyvennyolcas gyűjtés – még folyamatban levő – tapasztalatairól tájékoztat: DÉGH Linda, 1947. Ugyancsak tőle olvasható beszámoló a gyűjtés lezárulása után: DÉGH Linda szerk., 1952., 11–45.
- ⁶ Vö. DÉGH Linda szerk., 1952.
- ⁷ Major Ervin ismertetését lásd: *Ethnographia* 64. (1953.), 454–458.
- ⁸ Hozzáférhetőbb kiadásban: ORTUTAY Gyula, 1981.
- ⁹ SÁNDOR István, 1953.
- ¹⁰ A kéziratban maradt tanulmányok közül később napvilágot látott: DEME László, 1982. és VAJKAI Aurél, 1998.
- ¹¹ Egy 1976-ban publikált dolgozat lábjegyzetében olvassuk: „Az akkor meg nem jelent anyagból [az 1848-as gyűjtésről van szó!] gazdag válogatást készít jelenleg Katona Imre sajtó alá.” VOIGT Vilmos, 1976., 45., 9. jegyzet.
- ¹² Az évforduló kapcsán két kötet adott némi ízelítőt az anyagból: DÖMÖTÖR Ákos szerk., 1998. és TARI Lujza, 1998.
- ¹³ Lásd: SÁNDOR István, 1974.
- ¹⁴ Ezt jól mutatják Dégh Linda antológiájának arányai. (Vö. DÉGH Linda szerk., 1952. Elbeszélések, hagyományok: 143–169. A kötet 200 lapnyi terjedelmű.) Bizonyos mértékben módosít a képen az évfordulós válogatás: DÖMÖTÖR Ákos szerk., 1998.
- ¹⁵ ORTUTAY Gyula, 1981., 149.
- ¹⁶ SÁNDOR István, 1953., 181.
- ¹⁷ Idézi: ORTUTAY Gyula, 1981., 149.
- ¹⁸ Idézi: ORTUTAY Gyula, 1981., 152.
- ¹⁹ Vö. ORTUTAY Gyula, 1981., 151–156.
- ²⁰ Idézi: ORTUTAY Gyula, 1981., 156.
- ²¹ KÁLMÁNY Lajos, 1952., 301.
- ²² UJVÁRY Zoltán, 1995.
- ²³ A kérdés kapcsán: DOBOS Ilona, 1986.
- ²⁴ DOBOS Ilona, 1986., 139.
- ²⁵ A Barguzin-hisztéria teljességre törő irodalma: FARKAS Gyula–JUSTH Zsuzsanna, 1992. Az egész vállalkozás tudományos cáfolata: KOVÁCS László szerk., 1992. Petőfi szibériai legendáinak jó áttekintései: KISS József, 1990., ugyanennek bővített változata: KISS

- József, 1992. Lásd továbbá: DÁVIDHÁZI Péter, 1990.
- ²⁶ Lásd az újvidéki Magyar Tanszék Tanulmányok c. évkönyvének 1972. évi 4., Petőfinek szentelt különszámát, benne 11 tanulmánnyal, valamint a A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeit (Újvidék), 16–17. szám (5/1973/ No. 4., szept.–okt.), benne Petőfinek szentelt tematikus rész, 9 tanulmánnyal.
- ²⁷ Vö. PENAVIN Olga, 1972.
- ²⁸ Vö. SZELI István, 1972., 152., 13. jegyzet. A Petőfi-legendának ez az ága – kortárs lapjelentések alapján – ismert a magyarországi kutatás előtt is.
- ²⁹ Vö. SZÖLLÖSY VÁGÓ László, 1992. Méltatásai: SZELI István, 1993., és JUNG Károly, 1993.
- ³⁰ Vö. SÁNDOR István, 1953. Ugyanerről később: SÁNDOR István, 1967., és SÁNDOR István, 1976.
- ³¹ Vö. SÁNDOR István, 1953.
- ³² A kérdést Sándor István és Ortutay Gyula dolgozatai tárgyalják.
- ³³ Különösen fontosnak ígérkezik annak az interdiszciplináris (folkloristákat is felvonultató) tudományos ülésnek majdan megjelenő tanulmánygyűjteménye, amelyet 1998. április 14–15-én tartottak Budapesten, *Történelem, történelemismeret, emlékezet* címmel a forradalom és szabadságharc évfordulóján. Az említett ál-Petőfi bibliográfia: FARKAS Gyula-JUSTH Zsuzsanna, 1992.

Irodalom

- DÁVIDHÁZI Péter
1990 A hatalom eredetmondái Petőfi utóéletében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 94 (1990), 341–359.
- DÉGH Linda
1947 Beszámoló az 1848-as néphagyománygyűjtés eddigi tapasztalatairól. *Ethnographia*, 58 (1947), 230–234.
- DÉGH Linda szerk.
1952 *A szabadságharc népköltészete*. Budapest
- DEME László
1982 Ezernyolcszáznegyvennyolc a néphagyományban. *Artes Populares* 8 (1982), 94–121.
- DOBOS Ilona
1986 A mondabeli Petőfi. In: *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*. Budapest, 1986., 132–145.
- DÖMÖTÖR Ákos szerk.
1998 *Hősök és vértanúk*. Mondák és visszaemlékezések a szabadságharcról. Budapest
- FARKAS Gyula-JUSTH Zsuzsanna
1992 A barguzini ál-Petőfi kutatás bibliográfiája. In: KOVÁCS László szerk., 1992., 210–239.
- JUNG Károly
1993 Szomorúan szól a Petőfi-kultusz a déli végeken. (Ismertetés.) *Hid* (Újvidék), 57 (1993), 90–94.

KÁLMÁNY Lajos

1952 *Történeti énekek és katonadalok*. Budapest.

KISS József

1990 A szibériai legenda mint a naív népi Petőfi-kultusz terméke. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 94 (1990), 323–340.

1992 Petőfi csatatéri halála és szibériai sírjának legendája. In: KOVÁCS László szerk., 1992., 38–60.

KOVÁCS László szerk.

1992 *Nem Petőfi!* Budapest

ORTUTAY Gyula

1966 Mátyás király és Kossuth Lajos nyomában. In: *Halhatatlan népköltészet*. Budapest, 1966., 254–270.

1981 Kossuth Lajos a magyar nép hagyományában. In: *A nép művészete*. Budapest, 1981., 131–285. és 358–364.

PENAVIN Olga

1972 Petőfi a jugoszláviai magyarok emlékezetében. *Tanulmányok (Újvidék)*, 4 (1972), 119–139.

SÁNDOR István

1953 Világos és Arad a magyar néphagyományban. *MTA II. Oszt. Közl.* 3 (1953), 105–186.

1967 Az aradi vértanúk nótájáról. *Ethnographia*, 78 (1967), 507–522.

1974 A szabadságharc néphagyományának irodalma. *Honismereti Híradó* (Budapest), 2 (1974), No. 5., 58–60.

1976 Az aradi vértanúk emléke és az önkéntes gyűjtőmozgalom. *Honismeret*, 4 (1976), No. 5., 47–50.

SZELI István

1972 Legenda és valóság. A Napló Petőfi-képe. *Tanulmányok (Újvidék)*, 4 (1972), 141–155.

1993 Hitelesebb Petőfi-képet! (Ismertetés). *Hid* (Újvidék), 57 (1993), 85–89.

SZÖLLÖSY VÁGÓ László

1992 *Petőfi a déli végeken*. A jugoszláviai Petőfi-kultusz nyomában. Szabadka

TARI Lujza

1998 *Magyarország nagy vitézség*. A szabadságharc emlékezete a nép dalaiban. Budapest

UJVÁRY Zoltán

1995 Kossuth Lajos a népdalokban. *Ethnographia*, 106 (1995), 31–37.

VAJKAI Aurél

1998 *1848 emlékei a népi disztóművészetben*. Budapest

VOIGT Vilmos

1976 A népköltészet változása a XIX. században. In: *Népművészet tegnap és ma*. Budapest, 1976., 37–47.

1998 „Kossuth nem volt kormányzó, hanem király.” A szabadságharc népköltészetének utóélete napjainkig. *2000* (Budapest), 10 (1998), No. 3., 55–63.

THE REFLECTION OF THE 1848 HUNGARIAN REVOLUTION AND WAR OF INDEPENDENCE IN FOLK TRADITION

The paper offers a survey of the literature dealing with the folk poetry of the 1848–1849 Hungarian Revolution and War of Independence, and then deals separately with the country-wide collection and compilation of the products of folk poetry at the centenary of the event (1949). To sum up, the author concludes that the material, written in verse and prose, is markedly heterogenous, it comprises mostly of folklorized versions of works of literary origin or renewed versions of earlier folkloric material.

KÁICH KATALIN

AZ ÖSZTÖN DIADALA - NIKÓ LINA A VAJDASÁGBAN*

Gyakran azt állítják, nincs annál nagyobb elismerés a színész számára, mint amikor a pályatársak is főhajtással adóznak egy-egy kolléga művészi teljesítményének. Ezek közé a ritka kivételek közé tartozik Nikó Lina is, kiről a többek között nem kisebb színészegyéniség, mint Hegedűs Gyula emlékezett meg. Az *Emlékezések* című kötetben Nikó Linán kívül csak Lászy Ilka kapott külön fejezetet. Talán ez is beszédesen jelzi **Az ördög** páratlan tolmácsolójának nagyrabecsülését, amikor arról a színésznőről van szó, akit pl. a korabeli szabadkai sajtó csak egyszerűen *a kedvesnek* nevezett.

Az egykor ünnevelt primadonna, majd pedig a komikai szerepkörre áttérő „szinte utolérhetetlenné” váló szalonkomika, aki „aranyos kedélyű charmeuse és a finomságok brüsszeli csipkéjének specialistanője”² lett színészi pályájának utolsó szakaszában, Hegedűs Gyula közvetlen partnere volt a vígszínházbeli előadásokban. A színésztársadalomban a tehetségek együttes tevékenysége során felszínre törő féltékenység eléggé megszokott kísérő jelensége annak a magas feszültségű idegmunkát igénylő folyamatnak, melynek eredménye az az élő, megjelenése pillanatában tetten érhető vagy varázserejű csoda, vagy pedig letaglózó színpadi fintorba torzuló produkció, melynek kezdetét klasszikus értelemben a felgördülő súlyos, sötétpiros vagy bordó bársonfüggöny jelzi. Hegedűs Gyula és Nikó Lina viszonyában a művészi tehetség kölcsönös elismerése és tiszteletben tartása kerekedett felül, s ebben, úgy véljük, meghatározó szerepe éppen Nikó Lina jellembeli tulajdonságainak volt. A visszaemlékezések egyöntetű megállapítása az, mint Faludy Gábor búcsúbeszéde is tanúsítja, hogy ő volt „a Vígszínház egyik legjobban szeretett tagja”.³ S hogy miért, erre viszont Ditrói Mór adta meg a választ, aki szintén a kedvességét említette első helyen, melyet „az igazi barát” színésznő „szelíd arca és jóságos mosolya” árasztott, és őszinteségét is dicsérte. De éppúgy sajátja volt az önfeláldozó anyai magatartás is, mint a szegények istápolása.⁴

Az őszinteség elsősorban önmaga cselekedeteinek megítélésében nyilvánult meg, s ennek köszönhette azt is, hogy mint elmondta, huszonkét év sikeresnek mondható énekesnői pályafutás után, miután influenzajárvány kö-

* A tanulmány a Domus Hungarica támogatásával készült.

vetkeztében elveszítette énekhangját, könnyű szívvel lépett a „komikai térre... Így nevetnek, s én is nevetek, úgy meg kinevetnének, s én akkor nem nevetnék”.⁵

Mint köztudott, a Vígszínház 1896-ban nyitotta meg kapuit. A törzstársulatnak 33 tagja volt, s közöttük volt Nikó Lina is, kit Bárdi Ödön az ország egyik legnagyobb jellemszínésznőjének nevezett.⁶ Mészöly Tibor állapította meg az Ignótus által magyar Sztanyiszlavszkijnak nevezett Ditrói Mórról, aki a századforduló Budapestjének közkedvelt színházát megalapította, hogy „a rendező Ditróival csak a szervező Ditrói vetélkedhetik. Belelát a színészbe, akit angagsálni akar... A magyar színpad számos kitudóségét ditrói ismerte fel”.⁷ Ezért láthatta meg „az ugyancsak a fővárosból kikoptott, idősödő színésznőben a korszak nagy komikáját”, holott Hegedűs Gyulától tudjuk: „furcsa volt eleinte. A próbák kezdetén úgy látszott, hogy nagy baj lesz vele.”⁹

Nikó Lina életrajzi adataiból tudjuk, hogy zárdai növendékként a pécsi székesegyház kórusában énekelt, de végül is nem az apácaság hanem a rivaldafény mellett döntött.¹⁰ A zárdai oktatás, úgy tűnik, nem volt elfogadható szinten, ugyanis a kortárs és színésztárs Hegedűs Gyulának nagy gondot okozott az, miként fogalmazzon anélkül, hogy megbántaná a mindenki által tisztelt és szeretett komikát, aki „megteremtője volt a szeretetreméltóan kiállhatatlan anyós fogalmának”,¹¹ amikor a vígszínházi törzsgárda első próbáira emlékezve a következőket kellett leírnia későbbi állandó partnernőjéről: „Nehezen ment az olvasás, a tanulás, hogy a finom eleganciával használt lorgnonján keresztül silabizálva olvasott, dadogott. Kétségbeejtően ejtette ki a francia neveket, nem értette meg a szituációt, nem tudta, mit miért mond. Teljesen reménytelennek láttuk. Már suttoztunk magunk között, hogy nem fog beválni a mi komikánk, akit pedig nagy hírnév előzött meg.”¹²

Azt, amit az összeszokás kezdeti fázisában a színésztársak nem ismertek fel Nikó Linában, nevezetesen hogy „páratlan kómikai érzéke volt”¹³, nem volt titok a művészeti igazgató előtt. Jób Dániel azt állította, hogy „a modern magyar színház”¹⁴ kezdődött Ditrói Mórral, aki az ún. társalgási, illetve szalonstílus, vagy egyszerűen csak vígszínházi stílus¹⁵ meghonosítója volt a századforduló Magyarországanak színjátszó törekvéseiben. Ennek a stílusnak megvalósítói közé választotta be Ditrói az idősödő vidéki színésznőt, a színészkollégák pedig hamarosan megtapasztalhatták a művészeti vezető döntésének helytállóságát. Ennek igazolásául Hegedűs Gyulát idézzük újra: „És csodálatosan hirtelen, egy délelőtt, mint a varázsvessző érintésére a tündérvár kapuja, kinyílt előtte minden rejtély.

Csodás ösztönével megérezte, eltalált mindent. Úgy ejtette ki a francia neveket, mintha Párizsban született volna. Könnyedén, izléssel suhant át a sikamlós helyeken, és ellenállhatatlan humorral jellemezte a legaprólékosabb részletekig egy francia nyárspolgárnő minden komikus tulajdonságát. A legfinomabb nüanszokig anélkül, hogy az egész a legcsekélyebbet is szenvedett volna az ő detail munkájától.

A nézőtérrel látva sugárzott róla a magas intelligencia, fölényes előkelőség és rendkívüli értelem.

És mindez pedig a nagy megérező ösztön diadala volt, mely nem ismert akadályt. Nem voltak mesterségbeli nehézségek, amiket látszólag könnyen – és végül valójában is – játszva le nem győzött volna.

Elbámultunk a csodás, hirtelen átalakuláson. Megéreztek mindjárt, hogy itt egy rendkívüliséggel állunk szembe. Fel sem vettük már a kezdet döcögéseit, eltréfáltunk vele az idegen szavak nehéz kimondásán, tudtuk jól, hogy mindez egy-két nap kérdése csak és jön a nagy ösztön, a belsőből kibuggyanó aranyos humor, ami ráül az ő hegyes orrára, előnti, bearanyozza egész lényét, külsejét – testtartását, mozgását.”¹⁶

Feltehetően Hegedűs Gyulának és Nikó Lina többi szakmabeli kollégájának meglátása, megítélése fogalmaztatta meg a későbbiek során a színészi lexikonkészítőkkel azt a véleményt, miszerint a Vígszínház régi gárdája eme oszlopos tagjának színművészi habitusában „a művészi ösztön dominált”.¹⁷ Nemcsak a kollégák, de a közönség meg a kritika is nagyon szerette ezt a színésznőt, aki „sok tekintetben hozzájárult a színház modern játéktípusának kifejlesztéséhez”.¹⁸

Mi volt Nikó Lina titka? Erre a kérdésre mind a Schöpflin-féle színművészeti lexikon vonatkozó szócikkében található választ, mind pedig Ditrói Mór elemzését meg kell említenünk. Mindkét jellemzés a titkot szándékozott megmagyarázni, amit a dolog természetéből adódóan sohasem lehet egyértelműen szavakkal kifejezni, lévén hogy olyan létezési sík földi megnyilvánulásáról van szó, ami nem az anyagi világ természetrajzával azonos. Egyébként a színházi titok megfeythetlensége az az örök kiapadhatatlan forrás, melynek köszönhetően a színház olyan művészi kifejezésrendszere és megnyilatkozása a mikrotheoszi sorsra teremtett emberiségnek, amely addig nem szünhet meg, míg az emberi önkifejezés törekvéseiben ezt a mikrotheoszi jelleget igyckszik és képes felszínre hozni.

A Schöpflin-féle lexikonban a következő elemzést olvashatjuk: „Sokszínnű, öserejű és kifogyhatatlan volt a humora. Őszinte, közvetlen a komikai vénája, egyformán kedves és természetes az úri, nyárspolgári és paraszti

alakokban.”¹⁹ S ami a legfontosabb, ami valóban művészivé avatja ezt a szépelemplékű vígszínházi alapítótagot, azt a következő megállapítás is igazolja: „Játéka soha sem volt durva vagy ízléssértő, de mindig szívderítő, vidámságot árasztó.”²⁰

Ditrói Mór Nikó Lina halálakor mondott búcsúbeszédében mondta el véleményét, amely akár indoklásként is elfogadható arra vonatkozóan, hogy annak idején társulatszervezőként miért esett a választása erre az idősödő színésznőre. „Az ő nevével együtt járt a bűnnek feledése, a vidámságnak érkezése; ő benne meg volt az igazi művészetnek az a bódító varázsa, melybe csak a kiválasztottak tudják elringatni a lelkeket. Gondolatok csak vissza: hány alakban él ő most is közöttünk, a hangja, nézése, minden mozdulata mennyi kedves örömmel volt a kiapadhatatlan kútforrása!... Az ő félszeg, komikus öreg asszonyaiban volt valami az örök ifjúságból, élet és vidámság sugárzott ki minden alakjából, soha sem érzett azokon a hervadásnak, a mulandóságnak a lehellete.”²¹

Nikó Lina a vidék egykor ünnepeelt primadonnája, akit Szabadkán még Linácskának is neveztek, rendelkezett azzal a sajtósággal, ami csak kevés nőnek, kiváltképpen színésznőnek adatott meg, nevezetesen az, hogy képes volt méltóságteljesen elfogadni az éveket, és az öregedési folyamatot színészi egyéniségének sokszínűvé tételére és kiteljesítésére használta fel.

Színésznőnk vidékjáróként számos vándortársulattal járta a történelmi Magyarország magyarlakta helységeit. Életrajzi adataiból kitetszik, hogy a Pesten kívüli nagyobb kultúrcentrumok színházi közönsége kezdetben primadonnai, majd pedig vígjátéki szerepkörben ismerhette meg az először Károlyi Lajos színigazgató truppjához szerződött kóristalányt, aki egy év múlva „egy sikeres szereplés után önálló színésznővé” lett.²² Az ismertebb állomáshelyek Pécs, Szeged, Budapest, Sopron, Kassa, Miskolc voltak, valamint a mai Vajdaság területén Szabadka, Zombor, Zenta és Beckserek. E szakdolgozat a vidéket járó színésznő nyomában járva ez utóbbi állomáshelyek eseménytörténetéről igyekszik számot adni a rendelkezésre álló források alapján.²³

Nikó Lina, saját állítása szerint, 1868 őszén, tizenöt éves korában kezdte színészi pályáját Pécsen Károlyi Lajos társulatában.²⁴ Garay Béla tévedett, szerinte ugyanis a színésznő a szabadkai társulat tagjaként 1869 őszén lépett először színpadra, méghozzá Hubay Gusztáv igazgatóskodása idején Békésgyulán.²⁵ „Már Békésgyulán melegen fogadták, írja Garay, mert bájos arcával, csicsergő beszédével, szép hangjával elnyerte a közönség tetszését”.²⁶ A „magánéletében is kedves, közvetlen, jó humorú és finom

teremtés²⁷ mindenesetre Szabadkára érkezésekor már rutinos színésznőnek számított, aki ebben a városban sok új szereppel gazdagíthatta műsorrendjét, és a népszerűség, a siker is a nyomába szegődött. Nemcsak a kartársak, hanem a közönség körében is a „»jópofa« hírében állott, volt benne valami kedves, megkapó humor, minden tréfában benne volt, de nem haragudott, ha őt viccelték meg”.²⁸ Garay úgy tudta, Nikó Lina első szabadkai tartózkodása négy évig tartott s ez után új környezet, Szeged következett, ahol sikerei tovább folytatódtak.²⁹

A Schöpflin-féle magyar színművészeti lexikon vonatkozó szócikkében az áll, hogy „1872-ben Szabadkára megy, azután 1875-ben Szegedre szerződött Mosonyi Károlyhoz”.³⁰ A korabeli szabadkai napisajtó egyértelműen jelzi: a fiatal színésznő először 1871 és 1873 között, majd pedig az 1894/95-ös évadban játszott az egykor Mária Terézia nevét is viselő városban.³¹

Az 1871. évi szabadkai vendégszereplés minden kétséget kizáróan alátámasztja azt, hogy Nikó Lina „szép alt hangjával hamar a vidék egyik kedvelt operett- és népszínmű-énekesévé vált”.³² Az egyébként feltehetően gyengébb vándortársulat, melynek a **Bácska** színutudósítója szerint kissé nagyobb gondot kellene fordítania a zenekarra, és melyben „a kar szegény kinézésében, énekében idétlen”,³³ Nikó Linát megkülönböztetett hely illette meg. A **Szép Galathea** előadásáról ugyanis a következőket olvashatjuk: „A kedves Nikó Lina (nem nevezik őt föllépése óta másképp) valóban kedves Ganimed volt; gyönyörű alt hangja és kifejezésteli játéka által közönségünk kedvence fog lenni. Szeretetreméltó naivsága által annyira elragadta a közönséget, hogy magándalát háromszor kellett a zajos tetszés nyilvánításakor élelni.”³⁴

Ugyancsak a Bácska beszámolóiból tudjuk, hogy Nikó Lina jelesre vizgázott mind a nagyobb, mind pedig a kisebb színészi feladatok realizálásából. Szigeti művében **Az udvari bolondban**, melyet Szirmayné jutalmául adtak, Jusztin szerepét osztotta rá a rendező, és kollégájával, Horváthtal (Rosenberg) „bebizonyítják azt, hogy kicsiny szerep által kinyerhető a közönség tetszése, ha átgondolás és ügyes alkalmazkodás járul a játékhoz.”³⁵

Annak ellenére, hogy a színházi beszámolókból egyértelműen kiderül, Linácska nemcsak a közönség, de a referens kedvence is, mégsem állíthatjuk, hogy ez a tény a feltétel nélküli imádat jele lett volna, hiszen tudósítónk a **Pajkos diákokról** írva a Frinket alakító „múltkori kedves”-t arra figyelmeztette, „hogy azok a nagy cuppanós csókok nemigen vannak helyén”.³⁶

Elmarasztalja a társulat rendezője is a kritikus, mert nem fordít kellő gondot „a szereplők betanítására (...) csak Nikó Linát kell kiemelnünk, ki az

együgyű és képzelt szép tulajdonaira hiú Patroklust dicsérőleg képviselő” a **Dunanán apó és fia utazásában**.³⁷

A **Medicis Mária vagy így fogják a férjeket** című francia vígjáték ügyes cselekményvezetését, „a találó élc”-eket, valamint a közreműködők kedélyes és helyes színpadi játékát dicsérte a színireferens, s hozzátette: „első helyen kell kiemelnem Nikó Linát (Innocent apród), annyival is inkább, mivel ezen nagyobb szerepét oly találóan és ügyesen oldá meg, miszcrint jogosultan köthetjük véleményünket ahhoz, hogy a rendező úr bizvást juttat kezébe hason irányú és naiv tartalmú szerepeket többször is, habár nagyobb terjű lenne is az, mert a közönség osztatlan tetszésnyilvánítás és zajos tapsaival kíséri folyton sikeres játékát. Első jelenete után háromszoros kihívással jutalmazá játékát.”³⁸

Végül is ez az 1871. esztendeji téli évad, legalábbis a színtudósítások tanúsága szerint, Nikó Linát a társulat elsőrendű tagjává avatta. Nemcsak primadonnaként szerette meg a közönség, de a komikai szerepkörben is kiválóan megállta már ekkor is a helyét. Színészi tehetsége mintegy előre jelezte, hogy sokkal több van benne, mint ami a felszínen megmutatkozott, nevezetesen az, amiért a Vígszínház alapítótagjai közé került: „őserejű komikum, ízlés, sokszor mélységes szatíra volt az ő alakításaiban. Amit ő megcsinált a színpadon, az valósággal élt.”³⁹

Valószínű, Nikó Lina visszaemlékezése volt annak az állításnak alapja, melynek értelmében a Schöpflin-féle lexikonban az áll, hogy Miskolcon 1889-ben tért át a színésznő huszonkét évi énekesnői tevékenység után a komikai szerepkörre egy influenzajárvány következményeként.⁴⁰ A Keresztény Sándor-féle miskolci színjátszástörténet viszont az 1889/90-es idényben Egri Kálmán társulatát jegyzi. Nikó Lina nem volt a tagok között, viszont az 1890/91. évadban valóban Halmay Imre igazgatósága kezdődött, és a szerződött tagok között színésznők is ott volt.⁴¹

Halmay Imre társulatát az 1894/95. szezonban Szabadka látta vendégül. Az egykori „kedves” ekkortájt a komikai szerepkörben jeleskedett, de mivel az együttesben hiánycikk volt az énekes színész, időnként, mint a műsorból is kitetszik, Nikó Lina szerepet kapott az operettekben, sőt az előadott operában, a Faustban is.

Az évadkezdés nem volt éppen a legszerencsésebb, mert már a **Madarász** bemutatásakor nyilvánvalóvá vált, hogy Halmayné mellett legalább még egy jó operetténekesnőre van szükség, a tenoristáról nem is beszélve. A **Szabadság** tudósítója meg is jegyezte: Halmay jó színész, ügyes rendező, de bukásra álló színidirektor, hiszen „társulata oly gyenge, minő még

Szabadkán nem volt”, lévén hogy „operettek és a nagyobb darabok előadására képtelen”. A karszemélyzettől például „a hallgatóság haja az égnek mered”, nincs segéd- és szubrett-énekesnő, a hősszerelmes elvétve, csak vendégségbe jár – lásd Molnár László –, „a komika (pedig) tragikát parodizált”. Ez utóbbi megjegyzés Nikó Linára vonatkozott, aki a **Hamletben** a királynőt jelentette meg, és ennek alapján fogalmazta meg a referens a következőket: „Nikó Linában csak az a kár, hogy komikának néha nagyon tragikus, s tragikának meg [r]oppant komikus. (...) Nikó Lina nem született királynői szerepekre.”⁴²

A **Hamlet** előadásáról több helybeli újság beszámolóját is olvashattuk. A címszerepet alakító Molnár Gyula játékát egyöntetű elismeréssel fogadták a bírálattévők, míg a Gertrudist megszemélyesítő egykori primadonnáról eltérőek voltak a vélemények. A **Népszava** referense szerint „Nikó Lina a Hamlet anyja című szerepben kifogástalan lett volna, ha több gondot fordít szerepére, és a legfájdalmasabb jelenetnél, ahol a léleknek a legnagyobb harcot kell vívnia, szerepét szem elől tévesztve közönyösen nem bámul a közönségre”.⁴³

A **Szabadkai Közlöny** meglepéssel állapította meg, hogy „több léha darab” után jólesett a drámai személyzettel való találkozás. Molnár László „határozott sikert aratott”, míg Kürthy Sarolta (Ophelia), Nikó Lina (Gertrud), Halmay (Szinész) és Békéssy Mariska (Szinésznő) „szintén meglehetősen jól játszották szerepüket”.⁴⁴

Az igazgatónak nem sikerült az énekesszemélyzet kibővítése. Feltehetően ezért kellett többször is Nikó Linára énekesszerepet kiosztani. A **Cigánybáróban** Cipraként lépett színre, és a **Szabadság** referense szerint ebben a szerepben megmutatta, hogy „egykori szép hangjának romladékaiból is tud olyan alkotást nyújtani, amelyből a mostani koloratúr szobacicus... izé énekesnő: Béresi Mariska kisasszony bizony kölcsön kérhetne egy kis maltert!”⁴⁵

Gounod **Faustjában** vendégművészt köszönthetett a szabadkai nagyérdemű Odry Lehel személyében, aki Mephisto szerepében aratott nagy sikert. Kiss Pista (Valentin) és Nikó Lina (Martha) „szintén dicséretesen működtek közre”, legalábbis a laptudósító szerint.⁴⁶

A bohózatokat több-kevesebb sikerrel adta elő a társulat. Mindenesetre a közönség szívesen vette ennek a műfajnak jelenlétét a szabadkai színpadon még akkor is, ha egyes lapok tudósítói nehezményezték gyakori jelenlétüket a műsorrendben. A **Válás utánban** „Nikó Lina kissé erősen bár, de egészében véve kacagató humorral és karakterisztikusan ábrázolta az anyósok

legrémségesebbikét, Bonivardné asszonyt”.⁴⁷ A szép alt hanggal rendelkező egykori primadonna ebben a szerepben már megcsillogtatta azt a komikai tehetséget, mely őt érdemessé tette arra, hogy nem egészen egy év múlva az ország egyik vezető színházának tagjaként folytathassa sikeres színészi pályáját.

Sudermann társadalmi drámájában, **A becsületben**, melyet „kitűnő sikerrel” adott a társulat, „az összes közreműködők elismerést érdemelnek igazán élvezetes játéukért. Nikó Lina (Heineckerné) művészi alakítását eleven élet és finom komikum jellemezték”.⁴⁸ A **Bácskai Ellenőr** kritikusanak ez a meglátása megegyezett azokkal a későbbi véleményekkel, melyek a vígszínházi periódusban a színésznő játéktílusának méltánylásakor megfogalmazódtak.

Úgy tűnik azonban, az egykori fiatal operettprimadonna népszerűségével az idősödő szalonkomika nem vehette fel a versenyt. Legalábbis nem Szabadkán. Az **Óh, azok a férfiak** című produkciót üres ház előtt játszották a színészek, pedig az előadás Nikó Lina jutalomjátéka volt.⁴⁹

Az időrendi sorrendet követve Nikó Lina zentai vendégszerepléséről kell szólni, amire a források tanúsága szerint az 1878/79. évi téli idényben került sor.⁵⁰ Dudás Andor kéziratos krónikája, valamint az 1879-től kezdődően kéthetenként megjelenő **Zenta** című társadalmi, közművelődési s közigazgatási közlöny tudósítása örzi emlékét a „kedves, szeretetreméltó” színésznőnek, aki a **Piros bugyelláris** című népszínművel búcsúzott el a Tiszaparti várostól.⁵¹

Becserek közönsége operettprimadonnai ereje teljében ismerhette meg Nikó Linát mint a Jakab Lajos vezette társulat elsőszámú énekesnőjét az 1882. évi, április 11-től kezdődő tavaszi idényben.⁵² A helybeli **Torontál** színházi tudósításaiból kitetszik, hogy a közönség az évad első tizenhat előadását rendszeresen látogatta, a következő ciklus alatt megcsappant az érdeklődés, majd a szezon végén ismét telt ház ünnepelte az igyekvő színészeket. Általában jól sikerült évadról adtak számot a helybeli ítések. A kritika és a közönség elvárásainak megfelelően alakult az idény, mely szépen kiállított, gazdag jelmezű, gördülékenyen előadott színpadi produkciókkal ajándékozta meg az érdeklődőket. Operett, népszínmű, vígjáték, dráma váltogatták egymást a műsoron. A vezető színészek mellett az epizódisták is kiválóan megállták helyüket, és a vidéki színészet gyenge pontját, a zenekar és karszemélyzet működését sem érte elmarasztalás.

A népszínművek és operettek hősnője, Nikó Lina a **Piros bugyelláris** bírónéjaként mutatkozott be először, s egycsapásra megnyerte a kritikát meg

a nézőket jól iskolázott, terjedelmes szép hangjával, „ügyes, tűzről pattant játékával”. Az első operettelőadáson már virágcsokrot kapott tisztelőitől. Mindez megismétlődött, amikor Finum Rózsi jelmezében lépett a lámpák elé. Kedves, szeretetreméltó modora sok tisztelőt, hódolót biztosított a számára. A népszínművekben Veres Sándor baritonistának volt kiváló partnere, míg az operettekben Peterdinével egyenrangúan osztozkodott az elismerésekben. A **Három pár cipő** Linijeként játszotta jutalomjátékát, melyen a nemzeti színű szalaggal ékesített virágkoszorú átadását „éljen!” felkiáltások, percekig tartó tapsvihar kísérte. Kollégái között is nagy megbecsülésnek örvendett. Jutalomjátékának második felvonása után a szünetben Veress Sándor egy bravúrosan előadott dallal köszöntötte, ami igazán ritkaságszámba menő jelenségnek számított.⁵³

Az 1994-ben megjelent színművészeti lexikon Nikó Linára vonatkozó adataival ellentétben, melyek a színésznő 1884. évi újvidéki vendég szereplését jegyzik, a majdani vígszínházi komika sohasem járt Újvidéken, viszont az 1884. évi tavaszi, majd pedig az 1885. évi kora tavaszi évadban Bács-Bodrog vármegye székhelyén, Zomborban aratta sikereit mint operettprimadonna.⁵⁴

A **Bácska** című hetilap színházi tudósítója *-r.-a.* aláírással tette közzé beszámolóit a Tóth Béla vezette társulat előadásairól. Nikó Lina vezetőszínésze volt az énekeszemélyzetnek. Az évad nem a siker jegyében alakult. Összjáték tekintetében nagyon sok kívánnivalót hagytak maguk után a produkciók. A közkedvelt oprettek és népszínművek zenekari kíséretét gyakran érte kifogás. A gázvilágítás pl. a **Ripp van Winkle** második előadásán felmondta a szolgálatot, úgyhogy „az utolsó felvonást csaknem teljes sötétben játszották”.⁵⁵

Nikó Lina itt is a közönség meg a kollégák kedvence volt, ami a színházi beszámolókból is kitetszik, annak ellenére, hogy alakításai, legalábbis, amikor énekhangjának minőségéről van szó, nem álltak minden esetben a helyzet magaslatán. Már ekkor jelentkezhettek a hangjával kapcsolatos problémák, ugyanis néhány előadásban „hangja erősen fátyolozott volt s nem énekelt tisztán”.⁵⁶ A **Furcsa háborúban**, a **Ripp van Winklében**, a **Szenes legény**, **szenes lányban** „éneke teljesen élvezhetetlen volt”, sokszor hamisan intonált, mint Weber operájában, **A bűvös vadászban**. Agata szerepét énekelte, de „a felső hangjaiból minden csengés hiányzott”.⁵⁷

Általában, amikor problémák voltak a hangjával, színpadi játékával igyekezett pótolni a hiányosságokat, így a közönség jóindulatát nem veszi-

tette el. Erre következethetünk azokból a tudósításokból, melyeket a **Bácskában** olvashattunk. Iványi Mariska jutalomjátékán pl. Avelin kis szerepében lépett a nézők elé, s „tapssal, éljenzéssel fogadták, miközben a zenekarból koszorút nyújtottak át neki” éljenzések és szünni nem akaró tapsok közepette. Nikó Lina láthatóan meglepődött a váratlan gesztus miatt. Ez a megkülönböztetés a referens szerint sem volt helyénvaló.⁵⁸

Titilla hadnagyként – mely egyben jutalomjátéka volt Nikó Linának – telt ház ünnepelte a francia hadnagy egyenruhában színre lépő primadonnát.⁵⁹ Ugyancsak jeleset alakított **A korneville-i harangokban** mint Serpolett és az **Aranyos Milica** címszerepében, melynek „külön érdeket kölcsönzött... az a kitűnő kólótánc, melyet az itteni szerb pórlyányok és legények az első felvonásban – Gyulinacz Acza tamburás társaságának zenéje mellett zajos tetszés mellett bemutattak”.⁶⁰

Szigeti József Csókon szerzett **völegényében** mint prózai színésznő lépett fel az Ábrai Irént alakító Nikó Lina, nem kis örömeire mind a közönségnek, mind a kritikusnak, ugyanis „művészi alakítást mutatott be. Övé volt a siker oroszlánrésze”.⁶¹

A következő év elején Mosonyi Károly társulatának tagjaként üdvözölhették a zombori színházkedvelők a primadonnát. Ezúttal egy minőségesebb trupp tagjaként valóban egyértelmű sikert aratott a színésznő mind az operettekben, mind a népszínművekben, de volt egy kirándulása a próza műfajában is, ez pedig a **Szélháziak** című előadás volt. A referens szerint az igen jól sikerült produkció „fénypontjá”-t Nikó Lina játéka képezte.⁶²

A műsorra tűzött operettelőadások mindegyikében, az **Angot**ot kivéve, a helybeli kritikus, De Zsó véleménye szerint pompásat, bravúrosat alakított. **A Nap és a Holdban** Marolaként „valóban fejedelmileg játszott és énekelt, csak nem egészen fejedelmi ízlésű tolett-je után ösmertünk az egyszerű Marolára...”⁶³ **A szép illatárusnő** című Offenbach-operett kitűnő előadásában Nikó Lina volt a címszereplő,⁶⁴ Donna Juanitaként pedig „az örök tavasz”-t juttatta eszébe a referensnek.⁶⁵

A primadonna trikós szerepei nagyon elbűvölhették színházi tudósítónkat. **A kishercegről** pl. ekképpen írt: „E szerepben a zombori színpadon Nikó Lina asszonyt másodszor láttuk, de oly bájjal, oly kedves naivitással játssza azt, hogy szívesen megnéznők még harmadszor is...”⁶⁶

Koldusdiákként is dicséretet kapott De Zsótól annak ellenére, hogy „nem játszott a szokott vervevel, kedvét is elvette némileg az a borzasztó körülmény, hogy kosztümje nem volt igény szerinti, pedig szavamra mondom csókolni való hercegecske volt így is”.⁶⁷

Hogy pontosan miről van szó, nem lehet tudni, lévén hogy az egyébként elmarasztalt **Angotban** külön dicséret illette „Nikó Lina gyönyörű toilettjét, ilyen fényes, a kor és a darab szellemének megfelelő kosztümöt nem sokat láthatni vidéki színpadon”.⁶⁸

Új népszínmű volt a **Csicsóné**, mely a referens szerint nem sokat ért ugyan, de Nikó Lina az est hősnője volt a precíz előadásban. „Elragadó játékával csaknem feledtette velünk Csicsónét. (...) Éneke csak oly üde, mint volt, midőn utoljára hallottuk színházunkban jóízű szép dalait.”⁶⁹ Hasonló kritikát kapott a **Falu rosszabeli alakításáért** meg a **Cigány Pannáért** is.⁷⁰

Úgy gondoljuk, nem tévedünk, amikor **Az igmándi kispap** Esztikéjét alakító színésznő eme színpadi játékában a majdani vígszínházi stílus letéteményesét véljük tetten érni, amikor De Zsót idézzük. Esztiként Nikó Lina „elemében volt, hogy a közönség nyílt jelenetekben nemegyszer adott tetzésének kifejezést”.⁷¹

Összegezve Nikó Lina színészi működésének azon tanulságait, melyek a mai Vajdaság területén a 19. század utolsó harmadában történt vendégszepléseit jellemzik, elmondhatjuk, hogy a reá vonatkozó primadonnai szerepkör jellemzői mellett már ekkor, a 80-as években a vígjáték felé való tájékozódást is nyomon lehet követni, s ezen belül annak a játéktílusnak elemeit is, melyet „az – egyszerű – színészi játék alapján hívtak társalgási stílusnak, szalonstílusnak, vígszínházi stílusnak”.⁷²

Jegyzetek:

- ¹ Magyar színművészeti lexikon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994., 561. old.
- ² Szerény Zoltán: Emlékeim a régi jó időkől. A Budapesti Színészek Szövetsége (1929?). 169. old.
- ³ Színészek Lapja, 1905. aug. 15., 20. sz. In: Nikó Lina temetése. 2–4. old. Faludi Gábor igazgató beszéde.
- ⁴ Uo. Ditrői Mór búcsúztatója.
- ⁵ B. Virágh Géza (szerk.): A magyar színművészet. Budapest, Az Országos Irodalmi Részevénnytársaság kiadása, 1900. Színészpályám. Írta Nikó Lina, 101–102. old.
- ⁶ Magyar Bálint: A Vígszínház története. alapításától az államosításig. 1896–1949. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1979., 32–34. old.
Bárdi Ödön: A régi Vígszínház. Budapest, Táncsics Könyvkiadó, 1957., 38. old.
- ⁷ Mészöly Tibor: Színház a század küszöbén. Ditrői Mór és a Vígszínház stílusforradalma. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, /é. n./, 22. old.
- ⁸ Uo., 23. old.
- ⁹ Hegedűs Gyula: Emlékezések. Budapest, Légrády Testvérek kiadása, 1921., 35–38. old.
Nikó Lina egyébként mindössze egy évadot töltött Budapesten a Népszínháznál 1877-ben

- a gyengélkedő Blaha Lujza, ahogy Verő György írja, „pótlékául”. Amint Soldosné rendbe jött, sokan elmentek, főleg nők, mert Blaha Lujza mellett nem tudtak érvényesülni. Nikó Lina is elszereződött, lévén hogy a kritika sem fogadta kedvezően fellépéseit, mint ahogyan erről Verő György is beszámol a népszínházról írott munkájában. „Jó színpadi alak, ügyes is, de sem beszélő, sem énekhangja nem kellemes, beszéde modoros, egyhangú...”
- Verő György: A népszínház Budapest színi életében. 1875–1925. Budapest, Franklin Társulat kiadása, /1925?/, 138. old.
- ¹⁰ B. Virágh Géza magyar színművészete. 101–102. old.
Magyar színművészeti lexikon, 561. old.
Schöpflin Aladár (szerk.): Magyar színművészeti lexikon. Budapest, Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézet, 1931., 372–373. old.
- ¹¹ Színésztörténelmi Naptár 1926-ra.
- ¹² Hegedűs Gyula idézett visszaemlékezései. 35–38. old.
- ¹³ Németh Antal szerk.: Színészeti lexikon. Budapest, Győző Andor kiadása, 1930., II. kötet, 611–612. old.
- ¹⁴ Mészöly Tibor, i. m., 13. old.
- ¹⁵ Uo., 18. old.
- ¹⁶ Hegedűs Gyula, i. m., 35–38. old.
- ¹⁷ A Schöpflin-féle lexikon, 373. old.
- ¹⁸ A Németh Antal-féle lexikon, 611–612. old.
- ¹⁹ A Schöpflin-féle lexikon, 373. old.
- ²⁰ Ua.
- ²¹ Színészek Lapja. 2–4. old.
- ²² A B. Virágh Géza-féle magyar színművészet. 101–102. old.
- ²³ Ezek szerint 1871 őszén, 1873-ban (Aradi Gerő) és 1894/95 évadban (Halmay Imre) Szabadkán játszott Nikó Lina, 1884 tavaszán (Tóth Béla) és 1885 elején (Mosonyi Károly) Zomborban, az 1878/79-es évadban (Zoltán Gyula) Zentán, 1882 tavaszán (Jakab Lajos) pedig Nagybecskerekén.
- ²⁴ B. Virágh Géza, i. m. A Schöpflin-féle lexikon idézett szócikke. 372. old.
- ²⁵ Garay Béla: Festett világ. (Színészek és szerepek.) Szabadka, 1977., Életjel, 14. Nikó Lina (1853–1905), 123–124. old.
Uő. Az ekhószekértől a forgószínpadig. Újvidék, Testvériség-Egység, 1953. A színház igazgatói időrendi sorrendben. Hubay Gusztáv 1868-ban és 1869-ben igazgatóskodott Szabadkán, 149. old.
- ²⁶ Garay, i. m.
- ²⁷ Uo.
- ²⁸ Uo., 163. old.
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ A Schöpflin-féle lexikon, 373. old.
- ³¹ Bácska, Szabadka, 1871., 43., 44., 47., 49., 50. és 51. számai.
A Magyar Színészet Évkönyve 1873., 89–90. old. Nikó Lina Aradi Gerő társulatában Szabadkán
Szabadkai Közlöny, Szabadka, 1894., 41., 42., 48. számok. 1895. ápr. 7.

- Szabadság, Szabadka, 1894., 41., 46., 47. számok és 1895., 8. és 13. száma.
Szabadkai Hírlap, Szabadka, 1894., 41. sz.
Népszava, Szabadka, 1894. okt. 14., nov. 24.
Bácskai Ellenőr, Szabadka, 1894., 81. és 85., 86. számai, 1895., 14., 24. és 25. számai
Szabadka és Vidéke, Szabadka, 1895., 6. és 14. száma
- ³² Az 1994-ben kiadott lexikon, 561. old.
- ³³ Bácska, Szabadka, 1871., 43., 44. sz.
- ³⁴ Ua., 43. sz.
- ³⁵ Ua., 50. sz., 2–3. old.
- ³⁶ Ua., 43. sz.
- ³⁷ Ua., 50. sz.
- ³⁸ Ua., 50. sz.
- ³⁹ Színészettörténeti Naptár 1926-ra
- ⁴⁰ B. Virágh Géza-féle magyar színművészet. 101–102. old.
A Schöpflin-féle lexikon. 373. old.
- ⁴¹ Keresztesy Sándor: Miskolcz színészetének története 1753-tól 1904-ig. Miskolc, Forster, Klein és Ludvig, 1903., 167–168. old.
- ⁴² Bácskai Ellenőr, 1894. okt. 11., 81. sz., 3. l.
- ⁴³ Népszava, 1894. okt. 14., 41. sz., 1–3. old.
- ⁴⁴ Szabadkai Közlöny, 1894. okt. 14., 41. sz., 2–4. old.
- ⁴⁵ Népszava, 1894. nov. 24., 4. old.
Szabadkai Közlöny, 1894. dec. 2., 48. sz., 2–3. old. Színészet.
Szabadság, 1894. nov. 28., 47. sz., 2–3. old.
- ⁴⁶ Bácskai ellenőr, 1895. márc. 24., 24. sz., 4. old. Színház.
- ⁴⁷ Szabadság, 1895. márc. 27., 13. sz., 2. old. Irodalom, művészet.
- ⁴⁸ Bácskai Ellenőr, 1894. okt. 24., 85. sz., 3. old. Színház.
- ⁴⁹ Szabadka és Vidéke, 1895. febr. 10., 6. sz., 3. old. Komédia.
- ⁵⁰ Káich Katalin: A zentai magyar nyelvű színjátszás története és repertórium (1833–1918). Újvidék, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1987., 194. old.
- ⁵¹ Uo, 25. old.
Magyar színművészeti lexikon. 561. old.
Az 1878/79. évad zentai vendégszereplését nem jegyzi a vonatkozó szócikk.
- ⁵² Uo. A becskerekai vendégszereplést nem jegyzi a vonatkozó szócikk. A vonatkozó adatokat Káich Katalin: A becskerekai magyar nyelvű színjátszás története és repertórium (1832–1918) című monográfiája tartalmazza, mely csak kéziratban van meg.
- ⁵³ A kéziratos monográfia 1870–1888-ra vonatkozó fejezetében a Nikó Linára vonatkozó összefoglalás
- ⁵⁴ Magyar színművészeti lexikon. 561. old.
Káich Katalin: A zombori magyar színművészet története és repertórium (1825–1918). Újvidék, Hungarológiai Intézet, 1975., 40. old.
- ⁵⁵ Bácska, Zombor, 1884. febr. 26.
- ⁵⁶ Bácska. 1884. márc. 7., 20. sz.

Audran: Olivette lakodalma, melyben a címszerepet Nikó Lina játszotta

⁵⁷ Ua., 1884. febr. 12., 13. sz. Furcsa háború, 1884. márc. 7., 20. sz. Ripp van Winkle, 1884. ápr. 8., 29. sz. Szenes legény, szenes lány, márc. 21., 24. sz., A bűvös vadász

⁵⁸ Ua., 1884. márc. 25., 25. sz., Lecocq: Kisasszony feleségem. Iványi Mariska jutalomjátéka

⁵⁹ Ua., 1884. márc. 14., 22. sz.

⁶⁰ Ua., 1884. márc. 18., 23. sz.

⁶¹ Ua., 1884. febr. 26. Szigeti József: Csókon szerzett vőlegény

⁶² Bácska, Zombor, 1885. márc. 6., 19. sz.

⁶³ Ua., 1885. jan. 30., 9. sz.

⁶⁴ Ua., 1885. febr. 6., 11. sz.

⁶⁵ Ua., 1885. febr. 10., 12. sz.

⁶⁶ Ua., 1884. febr. 13., 13. sz.

⁶⁷ Ua., 1885. márc. 20., 23. sz.

⁶⁸ Ua., 1885. febr. 24., 16. sz.

⁶⁹ Ua., 1885. jan. 27., 8. sz. Mosonyi társulata, 3–4. old.

⁷⁰ Ua., 1885. febr. 3., 10. sz.

⁷¹ Ua., 1885. márc. 17., 22. sz.

⁷² Mészöly Tibor, i. m., 18. old.

THE TRIUMPH OF INSTINCTIVE SPONTANEITY

Lina Nikó, founder member of the Vígszínház theatre, started her stage career touring the country in the second half of the nineteenth century. Lina played the role of prima donna in operettas. In the eighties, when her voice started waning, she gradually changed roles and became a comedienne. It was Mór Ditrói who discovered this actress of natural style for the Vígszínház. In the years when she toured the country she appeared as a guest performer on the stage in Szabadka(Subotica), Zenta (Senta), Nagybecskerek (Zrenjanin) and Zombor (Sombor), towns presently in Vojvodina, Yugoslavia. This study writes about these events based on available source material.

PAPP GYÖRGY

A NYELVI MEGISMERÉSTŐL A NYELVI TERVEZÉSIG

0. Talán az ilyen bemutatkozás¹ hagyományként valamilyen elegáns, zárt filológiai kifejtést igénylő témát kellett volna választanom, én azonban itt és most inkább közös tűnődésre, töprengésre szeretném a jelenlévőket, önmagunkat serkenteni a mi közös dolgainkról, egy jelképes magyarórán. Immár negyven hosszú éve gyarapodik létszámában, szellemében a mi kollegiális közösségünk: a magyartanároké, fordítóké, könyvtárosoké, újságíróké, irodalom- néprajz- és nyelvtudósoké. Négy évtizede próbálunk megtenni minden tőlünk telhetőt egy nyelviségért, kultúráért, irodalmi-művelődési életért, amely – ebben hinnünk kell – reánk, reánk is bízott, általában nem elvont “magyartanárként”, hanem mindig egy kor, társadalom, tér összefüggésében.

Negyven év után illő, sőt megkerülhetetlen a kérdés: miképpen állnak ennek a közösségnek – most már a vajdasági, délvidéki magyarságnak, nyelviségnek, anyanyelvi és anyanyelvű oktatásnak, tudományosságnak, az ügyei, amelyet felvállaltunk, nem egyszer a kisebbségi létforma gyakran, sőt elvtelenül bíralt szélsősége között hanyódva: Vagy madáchi falanszterjellent bal széklábát csiszolgatva szűk szakterület művelőjeként, vagy a tudományos, művelődési mindenesség rémeitől riadozva, a megfogalmazott, vagy meg sem fogalmazott, csak számon kért elvárások hálójában vergődve.

01. Amikor ezzel a kérdéssel szembenézünk, mi, a nyelvvel és a nyelv közelében fogalmazott alkotásokkal foglalkozók, már régóta komor, egyre komorabb az ítéletünk, már ilyen értelmű metaforák is közkezen vannak habitusunkról². Egyre fogyatkozik közösségünk, fogynak iskoláink, csökken területi homogenitásunk, lanyhul lapjaink olvasottsága, ritkulnak az iskolákban magyaróráink, a magyar nyelvet éltető beszédhelyzeteink. A rendszerbomlás elemei tapasztalhatók nyelvhasználatunkban, mert – az adekvát szó szempontoktól is függ: nem eléggé hatékony, illetve teljességgel hatástalan a szabályalkotó, retorikai, szövegprodukciós, művelődési szervező befolyásunk.

02. Mindebből annyi kétségtelenül igaz, hogy itt, az ezredforduló táján válságba került mind az elméleti, mind az alkalmazott nyelvtudomány, vagy ha pontosítunk, a magyar nyelvtudomány, nyelvművelés, nyelvoktatási

módszertanok. Tanácskozásainkon, a nyelvészeti publicisztikában kemény, irgalmatlan viták dúlnak, nemzedéki, a magyar vagy nyugati világnyelvek szerinti hovatarozás kötődésében ma már a magyar nyelvről magyar nyelven írni nem igazán tudományos divat. Egyre nagyobb a szakadék a leíró nyelvtanok egy nyelven belüli gondolkodása, illetve a készség- és folyamatleírás, a magyar nyelvet a tanulandó, használt idegen nyelvek viszonylatában szemlélésének igénye között, miközben nekünk, az anyaországon (sokáig ezt a szót ki sem volt szabad mondanunk) és lassan Shengenen kívülieknek ezt kell átélnünk, de a gyors vonzaskör-váltások során a homogén magyar nyelvközösségnek is, például az angol nyelv vonatkozásában. Az is kétségtelen, hogy, mint többen megállapították már, a többnyelvűség, kétnyelvűség körülményei között nem eléggé hatékony nyelvművelésünk: Amit rak este, leomlik reggelre... a Kőmíves Kelemenné balladája szerint. Miért van ez? Van-e kiút, vagy csak kiúttalanság? Van-e értelme még egyetlen, egységes magyar nyelvről, nyelvi eszményről, normáról beszélnünk, vagy éppen az elkülönülést, a magyar nyelvek létét kell már tudomásul vennünk, sőt új nómenklatúrákat kieszelnünk: a “csángó nyelvet”, “erdélyi nyelvet”, “felvidék- és délvidék-nyelvet” a nyelvészeink által címkézett tartalmakkal, vagy nevezéktannal, hiszen vannak már “szírek”, “jordánok”, s talán még lehetnek “pakisztánok”, “bolívek”, hiszen születőben vannak az azerbajdzsánok.³

Egyrészt tehát ott tartanánk, hogy fel kell a helyes vagy helytelen oppozícióját adnunk? Enélkül pedig értelmét veszítené a költői nyelv szemantikai, nyelvi újításának szüntelen törekvése is⁴, és csak a mikroközösségek nyelv szokására, szokásaira kell hagyatkoznunk? Másrészt jogos-e, reális-e az egyetlen magyar nyelvtani rendszer és zárt szókincs tökéletes ismeretét feltételezni, lelkiismereti kérdésként kezelni, minden határon inneni, határon túli beszélőtől elvárni; szép, tökéletes és rút magyar nyelvekben gondolkodni?⁵

1. Válsághelyzetekben, tanácstalanságban szokás a megváltó elméletekre, iskolás irányokra várni, indokoltan, de indokolatlanul is. Annyiban minden új elmélet, modell indokolt, hogy ha új szempontrendszert kívánunk akár megismerési metaforaként a megismerendő, befolyásolandó valóságunkra vetíteni, másrészt viszont a mi integrációját, atmoszféráját veszített környezetünkben, a nyelv szerinti önazonosság illetve a kisebbségi nyelvet nem mindig preferáló társadalmi felzárkózás feszülő ellentétei között minden ki nem érlelt elmélet végzetes lehet, gondoljunk csak például az ún. “szabadkai gyakorlatra”⁶ vagy a lendvai kétnyelvű oktatásra.⁷

Ilyen előzményi összefüggésben vethetjük fel a címbe foglalt két, lényegében dinamikus, műveleti fogalmat is: a *nyelvi megismerést* és a *nyelvi tervezést*.

1.1. *A nyelvi megismerés*, el kell ismernünk, nem valami szabványos fogalmi terjedelmű, sőt akár több jelentésű nyelvészeti szakszó, jelenti például, mondjuk Antal László jelentéseméletében⁸, a nyelv, egy adott nyelv kognitív rendszerén átszűrt, relatív valóság szemléletet, valóságtagolást, például a színnevek rendszerében, a szómezőben, mi viszont egy nyelvészeti, nyelvökölógiai kutatás műveleti hármasságának első szakaszaként kezeljük. Olyan elvként, mely szerint egy nyelvhasználat, nyelvközösség minden jellemzőjét először meg kell minősíteni, mennyiségi sajátágaiban is ismernünk, hogy róla ítéletet alkothassunk. Azért, hogy a ma nem ritkán beálló helyzetben túljussunk, amikor arról alkotnak szentenciákat, sőt cselekvési terveket, amit nem ismernek, viszont arról hallgatunk, hallgattunk, amivel tökéletesen tisztában voltunk. Vagy a kemény ideológiától riadozva, vagy tudományos passzióból, Sellye János *Az álomtól a felfedezésig* című csodálatos könyvének csak gyűjtögető, céduláztató tudósaként, aki a megismert tényekkel nem tud, nem is akar mit kezdeni, vagy azokat éppen szenttelen tárgyilagossággal szemléli, mint Illyés Gyula *Ebéd a kastélyban* című művében a gróf az összeeresztett, egymást gyilkoló hangyákat. Lám, már megint metaforák, amelyeknek szövevényes létünkben bővében vagyunk.

1.2. Címünk másik eleme, a *nyelvi tervezés* nyelvészeti szakirodalmunkban, annak egy vonulatában az előzőekben érintett megváltó, mindent tisztázó elméletként van jelen, igaz nem régen, fogalomként, műszóként csak az 1980-as évek óta, amikor Haugen megalkotta.⁹ Sokáig a magyar szaknyelv is a *nyelvi tervezés* és *nyelvtervezés* kettősége között ingadozott, és csak később differenciálódott az egyik a létező, kialakult nyelvekhez való viszonyulásra, az utóbbi pedig új, akár mesterséges nyelvek (eszperantó) megteremtésére, noha az eredeti terminus, a language planning ezekre a különbözőkre érzéketlen.

A nyelvi tervezés egész más jelentéskörből, az angol világbirodalom nyelvi valóság-határteréből került hozzánk, úgy tűnik, egy szerencsétlen tudománytörténeti pillanatban. Eredetileg az ún. harmadik országok nyelvi viszonyait befolyásoló elméletek, cselekvési modellek, intézményes beavatkozások gyűjtőneve volt, különös tekintettel az angol nyelv érdekeire, presztízsére, Ausztráliától Kanadáig terjedő szétfejlődésére.

A gondok ott kezdődtek, amikor ez az elmélet, mind *állomány-* vagy *korpusztervezési*, mind pedig a *nyelvpolitikával* rokonértelmű *helyzet-* vagy

státustervezési vonatkozásokban az angol nyelvközösségen kívülre, például Közép-Európába, a Kárpát-medencébe került, az itteni egészen más, de nagyon bonyolult, történelmi rétegződést, törésvonalakat tartalmazó helyzet-re próbálták alkalmazni. Amit sem kibocsátói, sem magyar elfogadói sem vitattak, történelmi képződményről volt, van szó, amely gyökeret váltva egy másik történelmi képződménnyel találkozott, sőt úgy tűnik, ütközött, a gyűjtőfogalomként csak *nyelvművelésnek* nevezett fölfogással.

Hogy az utóbbi esetben sajátos magyar képződményről van szó, azt mi más nyelvi, nyelviséghez kötött tudományos környezetben nap mint nap tapasztaljuk, például amikor szerb nyelvre kell fordítanunk, és a *negovanje mađarskog jezika* hallatán kissé értetlenül néznek ránk kollégáink, hogy akkor mit is csinálunk: a beteg nyelvet javítjuk, bemondókat, színészeket képezünk, lévén ez a szerb tudomány- és művelődéstörténetben jóval ismeretlenebb, halványabban körvonalazódó kategória, hiszen mindig előbbre való volt és maradt, miként az angolban is, az erősen különböző, széttagolt nyelvváltozatok egységesítése, divatos idegen szóval élve a *sztenderdizáció*.

Természetesen a magyar nyelvművelést nagyjából 250 éves múltja sajátossá, a nyelvi, nyelvközösségi elnyomás pedig kemény arcvonallá formálta, sőt talán abban is van némi igazság, amit ellenfelei, Tolcsvai Nagy Gábor¹⁰, Kontra Miklós¹¹ és mások állítanak, hogy időnként a túl erős hatalmi, integrációs törekvések eszköze is volt. Ráadásul a magyar nyelvészetben az erőteljes alkalmazott tudományszak mellől hiányoztak a Saussure-i ún. *külső nyelvészeti ágak* a legutóbbi időkig, mint amilyen a pszicho- és szociolingvisztika, nyelvökológia, etnolingvisztika, a kontrasztív és tipológiai nyelvészet, amelyek ma már az önkörében, belterjesen alkalmazott nyelvművelést is jóval aránytalanabbá, finomabb szempontúvá, rendszerűvé teszik. Azt sem szabad elfelednünk, hogy az elmúlt évtizedben a korábban oly szilárdnak látszó marxista nyelv- és társadalomtudomány boltozata is szertefoszlott, amelynek a normatív nyelvészet bizonyos elméletei is részei voltak.

2. Aztán, néhány évnyi lappangás után kitört az egész szakmai nyilvánosságot megmozgató kemény vita, küzdelem, egy tanulmánygyűjtemény ironikus címével élve, a “nyelvmentők” és “nyelvárulók”, vagyis a hagyományos nyelvművelés és a nyelvi tervezés magukat modernebbnek, toleránsabbaknak, alaposabbnak tartó hívei között. Ennek a magyar tudományosság területi egészére kiterjedő vitának érv- és ellenérv-rendszerét röviden szinte lehetetlen összefoglalni, ki belőle csak néhány vonatkozást emelhe-

tünk. Különösen azokat, amelyek az előzőekben felvázolt művelési, szakaszolási modellünket érintik.

A sarkalatos szembeállítások bizonyosságául elegendő *A nyelvmentés vagy nyelvárulás* című tanulmánykötet, Bp. 1998, Szerk. Kontra Miklós egyetlen tanulmányát idéznünk (Sándor Klára: Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség), miszerint:

A nyelvművelés kiindulópontja, hogy a nyelv *homogén*, a nyelvi tervezése, hogy *heterogén*, az első szemlélete az *egynyelvűségen*, az eszményi változaton alapul, a másodiké a *többynyelvűségen*, a többváltozatúságon; az elsőnek van *értékelő alapállása*, miszerint a nyelv vagy javul, vagy romlik, a nyelvi tervezésnek *nincs*, szerinte a nyelv csak változik; a nyelvművelés módszere *intuitív*, a nyelvi tervezése *szuggesztív, javasoló*; az első eljárás célja a *“művelt nyelvhasználók”* nevelése, a másodiké az *anyanyelvükön jól elboldogulóké*; a nyelvművelés eszménye az *ideális beszélő*, a nyelvi tervezése a *nyelv működése*; a nyelvművelésnek, a hivatkozott szerző szerint *nincs hatása*, a nyelvi tervezésnek pedig szintén *nincs*, illetve *pozitív a hatása*.

Mindezek olvastán, hallatán, valamilyen letisztulást célzandó, a következő elvi megjegyzéseket kell tennünk:

2.1. A nyelvvel való törődésnek a klasszikus hagyományokban is számos arca, módja van, volt. Volt is van is rossz és jó, célravezető nyelvművelés, amelynek módszerét oly szemléletesen fogalmazta meg Németh László: Mintha Pintér Jenő nyelvvédő könyvének egyetlen lapját szerezte volna meg, ami arra van írva, a kedvenc hibatípusait az elkövetők körömszakadtáig üldözi, a többi vétséget futni hagyja¹²: csak a végeredménnyel, az átlagos befogadóval azonosul, nem a nyelvi közlések beszédművek keletkezési folyamatával, szűk a szemlélete, mert csak a különleges közéleti megnyilatkozásokat, nyelvi viselkedéseket figyeli, nem a közösségre jellemző minden interakciós, érintkezési folyamatot.

2.2. Az egyetlen, kanonizált nyelvváltozatban gondolkodó nyelvművelés tényleg nem jó nyelvművelés, mert nem látja meg a változók, változandók, változatok mögött a dinamikus állandóságot. Például az anyanemzettől, etnikai és beszédközösségtől elszakadni kényszerült mikroközösségek jogát, hogy a nyelvnek épp oly befolyással bíró, akár az idegen nyelvi minták alapján alakítói, teremtői legyenek, mint a homogén közösség. Itt azonban a beszédhelyzetek kötele kiemelkedő információit tartalmazó grammatikai rendszer zártága, illetve a szókincs nyitottsága, alakíthatósága között világos különbségeket kell meglátnunk.

2.3. Az előíró értékítéletek funkcionálását, szerepérvényesülését zavarja a nagy nyelvközösség liberalizmusa, a normát variáló differenciálódása, főleg a kisebbségi beszélőközösségek elvi küzdelmeiben, amint ez az idegen szavakhoz, vagy a legújabb helyesírási szabályzatokhoz való viszonyulásból is kiderül.¹³

2.4. Néha úgy tűnik, a nyelvi tervezés művelői idegen minták nyomán mindenáron elkülönbözéseket, a köznyelv helyetti köznyelveket keresnek. A Kárpát-medencében élő magyar nyelvközösségek kocsikerékmodelljében gondolkodva, nem csak a küllők mentén és végén, hanem magában az “agyan”, az anyaországi közösségben is. Elgondolkodtatóak az új elitről, nyelvhasználati kódoltságáról vallott nézetek is, amely elméleteknek az újabb, másodlagos differenciálódást kellene igazolniuk.

2.5. Úgy gondolom, a legilleszthetlenebb az új irányzatnak a nyelvi *értékítélettel*, ennek és a bármilyen *befolyásolhatóságnak* a tagadásával kapcsolatos nézete. Értékítélet nélkül nem működhet a nyelvi újítást követő közösségi visszajelzés; a jobbítás, befolyásolás hite nélkül nincs magyartanár, eseti az élete és halála egy szónoklatnak, rétori, irodalmi teljesítménynek, mert nem élhet utóéletet követendő mintaként.

2.6. A nyelvi, nyelvhasználati ráhatásnak legfeljebb eltérő elvei, metadológiája, filozófiája lehet, hogy elvonatkoztatott szabályokról, dedukcióról, a pusztán nyelvhasználati kritikára alapozó regulákról vagy akár megnevezetlen, megfogalmazatlan közlési, szövegalkotási mintákról, etalonokról, tudattalanul is követhető példákról. Ez a mi általunk kifejtetteknek is a harmadik dinamikus eleme: Első a nyelvállapotra, nyelvi rendszerre, nyelvközösségre irányuló *megismerés*, a másik az *értékelés*, ezen alapuló döntés, cselekvési terv, vagy mondjuk úgy: *nyelvi tervezés*, a harmadik a *visszahatás*, valamilyen szempontú, akár csak javalló *befolyásolás*: ezek nélkül nem valósulhat meg akármilyen, a nyelvvel, nyelvhasználattal való törődés. Ez utóbbi lesz technikájában, módszertanában témája az őszi Bárczi Géza Egyetemi Nyelvészeti Napoknak, és talán mind a háromnak a 2000-ben Újvidéken megrendezésre kerülő 11. magyar Élőnyelvi Konferenciának.

3. Amennyiben figyelmünket a nyelvi tervezés és nyelvművelés definícióira fordítjuk, ott nem sok tételes különbséget találunk. “Helyesírás, nyelvtan és szótár kidolgozásával segíti a még nem homogén nyelvközösség tagjainak nyelvhasználatát” – mondja egy korai tanulmányában Haugen¹⁴: “Szándékos nyelvi változtatás: a nyelvi kód vagy a beszéd megváltoztatása az erre létrehozott intézmények által” (Rubin).¹⁵ A Világirodal-

mi Lexikon szerint a nyelvhasználatban mutatkozó hiányok pótlása, a fejlődés tervszerű irányítása a szükségletek szerint. Az erősen nyelvműveléshez kötődő Lőrincze Lajos pedig már egészen integrált célokat jelöl ki: "Célja a nyelvet alkalmassá tenni alapvető feladatának, a *kommunikációnak* a betöltésére. Felmérni a jelenkori nyelv állapotát, pótolni, ahol hiány mutatkozik, kiiktatni, háttérbe szorítani a fölöslegesnek ítélt formákat, megszüntetni a kapcsolatok létrejöttét gátló tényezőket."¹⁶ Szerinte bizonyos mértékig ez jellemzi a nyelvművelést is, azzal, hogy az csak a kommunikáció eszközeire figyel, nem pedig a beszédhelyzet, beszédfolyamat, a használók gondjaira. Végsősoron ide jut el egy későbbi művében Haugen, aki szerint a nyelvi tervezés életre hívója a negatív alapállás, a *sikertelen kommunikáció*¹⁷, s csak erre irányulhat a tervezés, alkotó tényfeltárás, alternatív cselekvési program, határozathozatal és a kivitelezés. Ilyen előzmények után a mindig a kezdetekhez visszatérő vitának nem sok a létjogosultsága.

4. Az eszközre vagy a teljes társadalmi szintű kommunikációra figyelő megközelítésektől függetlenül elfogadható a nyelvi tervezés nem pontszerűen rögzített, hanem folyamati fölfogása, illetve kettős, sőt hármas tagolódása.

A vonatkozó szakirodalom zömmel két tevékenységről, az ún. *helyzet- vagy státustervezésről*, illetve *állapot- vagy korpusztervezésről* beszél, a teljesség kedvéért azonban érdemes Harald Harman¹⁷ hármas rendszerére odafigyelni, aki a *presztízstervezés* alanyi tényezőjét is bevezeti, amellyel a tervezés során legelőször kell foglalkoznunk. Itt vetődik fel az a kérdés, mi is teszi az alkalmazott nyelvészt, a nyelvművelőt azzá, amivé válik? Az, hogy sokat tud az elméletekről, vagy jobban tudja a nyelvet, gazdagabb a szókincse, vagy netán etikus a nyelvhasználata? Aligha. Helyét a közvetlen, másrészt az időközön és tereken átnyúló közvetett kommunikációban találhatjuk, de tevékenységének értékrendjét is, például a Jakobson-kommunikációs modelljének¹⁸ *metanyelvi* vagy *poétikai, kapcsolatteremtési funkcióinak* vonatkozásaiban. Ha ebbe a folyamatba bele tud illeszkedni, gondjait, a kommunikációs zavart, az entrópiát, azaz hírvesztéséget, a szükségtelen redundanciát, a hatékonyság fellazulását tudja észlelni, kiszűrni, a nyelvi jel és jelentés, jelölés zavarait megszüntetni, már elérte elsődleges célját. Ha ezen kívül egy nyelvközösség, kultúra külső forrásainál is közvetítővé tud válni, az információt a hordozó kódjától el tudja választani, elérte a másodikat, ha pedig egy nyelvközösség makrokommunikációs folyamataiba is beilleszkedik, a kód- és értékfolytonosságot fenntartva, elérte a harmadikat is. Mindehhez még csak az kell, hogy javallatait ne elvontan, hanem a nyelv-

vi készségek, a kompetencia és preformacia törvényei szerint, főleg pedig emberléptékűen fogalmazza meg.

Az alanyi tényező körében fogalmazódik meg az első kérdés, hogy milyen integrációs fokon, milyen rangú intézményességben valósulhat meg a nyelvi befolyásolás, vagy nyelvi tervezés. A zsenialitástól, rátermettségtől függetlenül legkisebb hatékonyságú az egyéni aktivitás, pl. egymagában a filológusi tevékenység, mert sajnos kicsiny a célzott hatásfelülete. Már hatékonyabbnak tűnik a társulati, szolgálati munka, a nyelvművelő egyesületeké, tudományos társaságoké. Még célszerűbbek az európai, amerikai gyakorlatban is, a tudományosság, felsőoktatás államilag támogatott intézményei, a rangsor élén pedig a hivatalos törvényi intézkedések állnak.

4.1. Ezt a hangsúly-rendet ismerve csak értetlenül fogadhatjuk, hogy környezetünk bizonyos törekvései mindenáron le akarják ezt a hagyományos intézményességet bontani, a mostoha körülmények között is bevált formákat, holott inkább ezek mellé kellene másokat építeni, nem pedig helyettük.

4.2. Azt már lényegében azelőtt is tudhattuk, ami 1988 táján nyilvánvalóvá vált, társadalmi közegünkben igen ritka és gyenge volt az önazonosság, anyanyelv szerinti szerveződés szociális védőhálója. Evidens lett az is, hogy valamilyen integrációs érdekvédelemről magunknak kell gondoskodnunk. Arról, hogy ez politikai, vagy más súlypontú legyen-e, azóta is folyik a vita.

4.3. Nagyobb baj az, hogy mi nem ismerjük igazán, minden részletre kiterjedően a magunk intézményességét sem, mondjuk így: a magyartanárokat, például térképesen: melyik településen, melyik iskolában ki dolgozik, milyen problémákkal küszködik? Izgalmas lenne egyszer egy olyan összeállítás, melyik településünkről volt, melyikről nem volt még soha sem magyar szakos hallgatónk, pedig többségében magyar falvakról, területekről van szó. Itt az ideje másrészt létrehozni a magyartanárok, könyvtárosok, nálunk végzett fordítók valamilyen társulását, de ugyanígy például közönségszolgálatot, bizonyos tanácsadás céljából. Nincs eddig, tudomásom szerint egyetlen magyar logopédusunk, nemhogy logopédiai szolgálatunk. Hogy ez mennyire kellene, annak bizonyosságául elegendő a magyartanár-jelöltek felolvasását, prózamondását a gyakorlatokon hallgatnunk.

5. Ami a nyelvi helyzet- vagy státustervezést illeti, mindig egy adott, területileg, szociológiailag behatárolt nyelvközösségben kell gondolkodnunk, annak külső, belső viszonyairól, világosan megkülönböztetve a homogén és nemzetiségi, kisebbségi közösségek státusát, lévén az utóbbi jóval bonyo-

lultabb, nemegyszer konfliktusmegelőzési, -rendezési stratégiákat igényel-ve.

Itt kell, kellene érvényesülnie a *nyelvpolitikának*, olyan kérdésekben, hogy két- vagy többnyelvűség van-e egy területen, hogyan viszonyul a két-nyelvűséghez, nyelvi, kulturális mássághoz egy többségi társadalom, mennyire maradhat egyensúlyban a nyelvi, etnikai identitás és a más irányú felzárkózás. Más probléma, hogy lehet-e ennek az egyensúlyozó mutatvány-nak, életnek bármilyen terve, jövője, perspektívája.

Elég az elmúlt 50 éven, főleg az utóbbi évtizeden gondolatban végigra-szolgatnunk, hogy lássuk, külső viszonyokat szabályozó nyelvpolitika in-stumentumai nem, általában nem az érintett kisközösség kezében vannak. Jó lenne viszont ismerni, előre jelezni egy-egy lehetséges helyzetváltozás kö-vetkezményeit, annak idején a belső közösségek mozgását, a migrációét, a mostani, a 90-es években beinduló emigrációét, a Magyarországon tanulá-sét, a magyar nyelv presztízisének mostanában várható javulását. Gondol-tunk-e már arra, mit jelenthetne a velünk élő nemzetiségek nyelvének isme-rete, a környezeti nyelv jó, az anyanyelvet megőrző elsajátítása, a magyar-tanárok kétszakos képzése, mi lesz velünk Shengen után? Tényleg olyan ki-csiny lenne az itteni közösség presztízse, hogy még a szerb nyelvvel való érintkezés szokásait, tapasztalatait is felülbírálják, mondjuk a helynevek külső- vagy belső helyviszonyt jelölő ragozásában?¹⁹

6. Külön, nagyrészt érintetlen területet jelentenek közösségünk önkörén belüli és kívüli kommunikációjának *ökológiai vonatkozásai*, a nyelvélettani környezet. Az az idegennyelvi környezet, amely iskolában, utcán, helység-nevtáblák, hivatalokban árad a magyar nyelvhasználó felé.

Itt kell vizsgálni egy közösség *etnodemográfiai* jellemzőit (lélekszám, te-rületiség, településszerkezet, migrációs mozgások) az *etnoszociológiai* válto-zókat (társadalmi rétegződés), az *etnopolitikai változásokat* (intézményi stá-tus, más közösségekhez való viszony), az *etnokulturális jellemzőket* (cso-portszolidaritás, összetartozás), az írott és beszélt változatok presztízse), az *etnopszichológiai változókat* (viszony a nyelvhez, a csoporthoz, értékelő ma-gatartások), a *lehetséges interakciós viszonyok* (kommunikatív hatókör, a kódválasztás meghatározói, beszédhelyzetek fajtái, száma. Van-e tudomá-nyos stílus, kik művelik), *etnolingvisztikai változók* (nyelvi viselkedések, nemzeti pragmatikai érintkezésrepertoár, a kódfajtákhoz való viszony).

Nekünk szépek, jók a tanszéki hagyományaink, hiszen falvakat, tájegy-ségeket jártunk, csak most má: a nyelvjárási állapotok helyett a teljes ke-resztszemetet kellene vizsgálnunk.

7. Tetemes feladatot jelent közegünkben is az állapot- vagy korpusztervezés: Hangtántól a szövegtanig, a részletekről az évszázados összefüggésekig. Hogyan változnak a hangsúly, dallam, kiejtés szabályai az ebben érvényesülő területi dominanciák. Milyen kör lehet e vonatkozásokban a nyelvi tervezés hatásköre: a *közéleti nyelv*, a *hivatásos megszólalás*, amely csak reprezentálódása valami másnak, vagy a nyelvet teremtő kisközösségi műhelyek: szaknyelvek, ifjúsági nyelv, korosztályi sajtóságok.

Az igazi nyelvi tervezésnek csak ebből az apró hatásköri villongások, viták közegeállásától szabadulva teljesebben ki a lényeges feladatai, olyan kérdésekre adott válaszokban, hogy például vannak-e az idegen forrásokból való nyelvi merítésnek egységes elvei, megfogalmazható-e a különböző forrásnyelvek feletti magyar fordítástudomány? Tényleg a magyar nyelv belső alkatából ered a motivátlanságtól, idegen szavaktól való "idegenkedés", vagy areális befolyások következménye? Milyen okozatai vannak a magyar nyelv szintetizáló, tömörítő hajlamainak, illetve milyen irányúak az analitikus jelleggel ellentétező mozgás-, változásfolyamatai? Jó-e az, hogy az összetételek eluralkodásával egyre monotonabbá válik nyelvünk morfológiai szerkezete stb.

8. Mindezek után pedig el kellene jönnie a nyelv(észet)i cselekvésnek, magának a *befolyásolásnak* is, talán nem egy-utcaról merített metafora logikája szerint: Egy hajdani öregúr magas fáit készült fűrészszel nyesegetni. Nosza, ki is vett két fűrész, és a levegőben húzogatva, a vágást mimelve "el is végezte" a munkát, majd összecsomagolt. Bizony, a gondolati pótcselekvés gyerekjáték csupán.

Jegyzetek

- ¹ Elhangzott a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék negyvenedik évfordulóján 1999. október 19-én.
- ² Nemrégiben egy nyelvpolitikai tanácskozáson mondták: „Ha valaki panaszkodik beesett arccal, savanyú ábrázattal, rendezvényeken, az nem lehet más, mint valamilyen kisebbségi tudós, művelődésszervező.”
- ³ Nyelvművelésünk az ilyen és ehhez hasonló kifejezéseknek szabad utat enged, a jordániaiak, szíriaiak, azeriek helyett.
- ⁴ Amint a stilisztikai clemzésekben többen, például Solomon Marcus A nyelvi szépség matematikájában (Gondolat Kiadó Bp. 1977.) is megjegyzik, a költői nyelv normán felülisége, vagy éppen normán kívülisége is csak egy normatív elvárás meglétekor teljesebben ki.
- ⁵ Nyelvi tanácskozáson is elhangzott már, hogy pl. a székelyek nyelve nem lehet romlott, esetleg más területek nyelve, holott mindez az idegen forrás intenzitásának, az idegen gondolathoz idomulásnak a függvénye bárhol.
- ⁶ Szabadkán járta annak divatja, hogy az általános tárgyakat magyarul, a szaktárgyakat szer-

bül tanították bizonyos középiskolákban.

⁷ A lendvai kétnyelvű iskolaközpont igen híressé vált, míg "el nem híresült". A tárgyakon belül hol szlovénül, hol magyarul folyt mind a szlovén, mind a magyar tanulók oktatása, mindkét fél és a szakma elégedetlenségét is kiváltva.

⁸ Antal László: *A jelentés világa*, Gyorsuló idő sorozat, Bp. 1978.

⁹ Haugen, Einar: *Language Planning*, New York 1987.

¹⁰ Tolcsvai Nagy Gábor: *a Nyelvmentés vagy nyelvárulás című kötetben* (Osiris, Bp. 1998.) közölt tanulmányaira gondolok.

¹¹ Kontra Miklós is a fenti kötetben közölt több tanulmányt.

¹² Németh László: *Gályapadból laboratórium*, In. *Kísérletező ember* Magvető Kiadó, Bp. 1993.

¹³ Ennek gyakran vagyunk tanúi, a helyesírási szabály viszont a mi környezetünkben a nyelvünk törvényét képviseli bizonyos nyelven kívüli törekvésekkel szemben.

¹⁴ Haugen már idézett tanulmányáról van szó.

¹⁵ Rubinra Kiss Jenő hivatkozik *Társadalom és nyelvhasználat* című művében, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1995.

¹⁶ Lőrincze Lajos: *A nyelvi tervezés*, In. *Nyelvművelő Kézikönyv II*. Bp. 1985.

¹⁷ Haugen már idézett tanulmányáról van szó.

¹⁸ *Magyarul: Hang-jel-vers*, *Nyelvészet és poétika*, Gondolat Kiadó, Bp. 1969.

FROM LANGUAGE COGNITION TO LANGUAGE PLANNING

This is a study on the nature of and relation between applied linguistics and bilingualism, which are, regarded from the objectives and within the conditions of minority ethnic groups, two dynamic concepts: one is concerned with gaining an insight into the status and characteristic features of the given language usage by conducting a scientific survey, the other with planning the initiation of healthy processes to influence the negative features, that is, language planning. The author considers the different stages of these activities, the planning of the subjective scheme, institutionalisation and prestige of this influencing, the actual tasks of the status scheme in Vojvodina with especial regard to the changes after the 1990s, and finally the specific problems of the corpus planning: translation, terminology, alterations in the system of the Hungarian language following patterns of other languages, etc.

RAJSLI ILONA

KEN(D), KENDŐZ, KESZKENŐ
(AVAGY MIÉRT VOLT 'ARCFESTÉK' JELENTÉSE
A *KENDŐ* SZÓNAK)

Az Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen megjelenésével¹ számos cleddig vitatott etimológia, szótörténeti adat sorsa tisztázódott.

Fokozottan vonatkozik ez azokra a nyelvtörténeti adatokra, amelyeknek az etimológiája, jelentésviszonyai sokáig vitathatók voltak, s e századunk folyamán a Magyar Nyelvőr (továbbiakban Nyr.) számaiban a *Magyarázatok, helyreigazítások* című rovatban újra és újra felbukkantak.

Jó példa erre a *kendő* szó története, mégpedig származék voltának tisztázása. Réthei Prikkel Marián már a Nyr. 1910-es évfolyamának 1. számában² felhívja a figyelmet arra, hogy nyelvünknek „két *kendő* szava van” (29. l.). Az egyik jelentés a ma használatos 'kelme(darab)', amely valaminek a befedésére szolgál, négy- vagy háromszögű, lehet fejkendő, de lehet díszes zsebkendő is [mantellum; Wischtuch, Handtuch].

A régi nyelvben azonban élt e szónak egy másik jelentése is, az 'arcfesték; Schminke' is. Ez utóbbi jelentés előfordulására utal az említett Nyr.-ben a szerző Csúzy Zsigmond prédikátort idézve: „Szin-hányo kendővel fenyi a-maz rúv varas orczáját”; „Inkább gyönyörködtetheti Leányát, szin-hányo kendővel festegetvén orczáját.”

A példaanyagban tautológiás szerkezet erősíti meg a *kendő* főnév jelentését: 'arcfestékkal festegetvén'. Megjegyzendő az is, hogy az első mondatban a *fen* igének a XVI. századból már adathozható a 'ken' jelentése is; vö.: „Hegedüs vonóját gyantával feni” (NySz.).³

További példa került elő a Gvadányi utánzat A peleskei nótáriusnak polkba menetele című műből: „Némelyek otczájok felét kendő-szerekben és festékben tarták” (Nyr. i.h.).

Réthei Prikkel problémafelvetése mindenesetre helyénvaló volt, hiszen a NySz. a *kendő* címszó alatt a jelentéskülönbség jelölése nélkül sorolja fel a példamondatokat; utolsóként idézi Csúzy egyik mondatát, amelynek eltérő jelentésű vitatott szavát nem jelzik a szerzők.⁴

A felsorolt adatok ismeretében felmerül néhány kérdés: milyen beszéd-szituációban használták a kendőnek ezt a jelentését, tovább milyen kapcsó-

lat tárható fel a kétféle jelentésű *kendő* szó között, mi történt a jelentés szétfejlődése után; és így tovább.

A régi szótárak közül a Czuczor–Fogarasi is említi összetétel előtagjaként: „Kendőszer = általában mindenféle szer, pl. szagos víz, olaj, máz, bécsirongy, festék stb. melylyel magukat némelyek, kivált a hiú nők szépíteni szokták.”

A *kendő* szónak 'arcfesték' jelentése mellett szól a *kendőz* továbbképzett alak korai használata is; pl.: „Drága illatokkal orcáját kendőzte” (NySz.); illetve ennek ikés változata; pl.: „Kendőzővel kendőzni ocsmányság” (NySz.) – itt a szentencia latin megfelelőjét is megtaláljuk: *Fuco fucare*.

A *kendőz*, *kendőzik* alakok már a NySz.-ban is megjelennek 'schminken', illetve 'sich schminken' jelentésben, meglehetősen kevés példaanyag kíséretében. (Igeközös formák a NySz.-ban: *fölkendőz*, *megkendőz*, *kikendőz* stb.)

A *fen* igének már az 1500-as évektől kimutatható a 'ken' értelme is, amit – akárcsak a *fennél* – az 'elsimít, dörzsöl; schmieren' alapjelentésig lehet visszakövetkeztetni. A Czuczor–Fogarasi szótárban levő adatok erre: „kende-fende” 'mázolmány'; „Ne kend, fend” (Mel.: Préd.) A NySz.-ban egy szólást is találunk: „Kennyed a fogadat reá”. A *ken* és *fen* igék jelentésátfedésére a szóláson kívül ikerszószerű összetétel is mutat: „Tudományának kendőző, fendőző oltalmazása” – itt a *fest* jelentés mellett a *szépít* mellék-értelem is megjelenik. A *kencefice* szócsaládjának tagjai (*kenctefítés*, *kenceficél* stb.) is ikerszavak tehát: a *ken* és *fen* igék továbbképzésével alakultak ki.

A szórványosan fellelt adatok után Pázmány Péter nyelvhasználatának vizsgálata a *kendő* szónak és származékainak nagyszámú és gazdag jelentésárnyalatú adattárát nyújtja. Pázmány a prédikációkban gyakran igen éles hangon ítéli el az evilági hívságokat: a pípességet, a cifraságot, a pompázást, a púposkodást 'kérkedést'. Közhelynek számít a prédikátornak a cicomás asszony nép iránti ellenszenve is. E témájú gúnyos, vagy már inkább ironikus szövegeiben, mint amilyen pl. a *Mint kell a keresztyén leányt nevelni* című prédikációjában így szól: „a keresztyén leány se kendővel ne mázolja, se cifrákkal ne ékesgesse magát”; „nemhogy szeretettné, de sőt utálatossá teszi őket a kendő.”

A *kendő* szó kialakulásának az idejét Bárczi Géza a Szófejtő Szótárban a XVI. század második felére teszi. A 'ken, törül, fest' jelentésű elavult *kend* igéből eredeztetni, úgy, hogy ehhez a tőhöz igenévképző járulhatott. Már Bárczi is jelzi, hogy a *kendez* forma a NySz. adatai között korábbi adatban fordul elő, de nem utal a *kendez* másféle kialakulására.

Az elavult *kend* igére a NySz. több előfordulást is felsorol; pl.: „Meg-tör-
löm, kendem” ; igeneves formában is: „Ugy meg mosogatta, hogy ezer esz-
tendőtül fogva soha olyan mosdott s fel kendett nem völt” (Pázm.: Kal.
294); „Midön magokat a kendő keszkenővel megtörlöttéc, meg-kendettéc”.
A ’fest’ jelentés érződik a következő példából: „Az napnak leg nagyob ré-
szét orczéja kendésében töltic el.”

A TESz.⁶ már mind a *ken*, mind pedig a *kendő* címszavak alatt utal arra,
hogy a *kendöz*(és) lehet a *ken*-*dez*, *-döz* gyakorító képzős származéka, de el-
képzelhető a *kendő*-*z* képzős formájaként is. A korai adatok helyesírása, va-
lamint a képző magánhangzójának ingadozása (*kendez* – *kendöz*) nem
nyújthat támpontot a kérdésben. Íme egy korai példa a Guary kódexből az
1495 körüli évekből: „De asszonyállatok jelössen inkább négy gonosz
bínért kárhoznak tudnia mért ... orczájoknak kendözéséért.”

Már a TESz. okfejtése alapján – mely nagyban támaszkodik a NySz-
beli adatokra – körvonalazódik tehát, hogy a régi nyelvi *kendöz*nek ’szépít-
kező kenegetés’ jelentése volt; az alapját képező *kend* igének is volt a ’törül’
mellett az 1600-as években ’fest’ ; <arcot> kikészít’ jelentése. Arra a kérdés-
re azonban, hogy a *kendöz* ’arcot fest, kikészít’ ige és származékai a ’szépítő
kenőcs, festék’ jelentésű *kendővel* vagy a R. *kendöz* igével van közelebbi
kapcsolatban, nem kapunk választ a TESz.-ből.

Az EWUng. megfelelő szócikkei (*ken*, *kendő*) mutatják, hogy a TESz. I.
kötetének megjelenése óta eltelt negyed évszázad roppant mennyiségű új
adata, eredménye itt is előrelépést hozott a szócsalád alapvető kapcsolatá-
nak a tisztázásában. A szótár szerint az ’arcot fest’ jelentésű kérdéses korai
példák a *ken* igére vezethetők vissza, ennek *-dez* képzős származéka, a *kend*
(mára kiavult) ige úgyszintén a *ken* tö – *-d* gyakorító képzős – szárna-
zéka. Megjegyezhetjük, hogy a tömörségre törekvő etimológiai szótár ren-
deltetésénél fogva nem elemez szótörténeti vonatkozásokat, így a *kendő*
1636-ra datált ’arcfesték’ jelentésének összekapcsolása a *ken* alapszóval,
annak származékaival, a jelentések összefüggéseinek szemléleti, átviteli
alapja továbbra is homályban marad. Másrészt jelentős momentum, hogy
immár kiteljesedik a szócsalád egésze, melyek közül számos forma örzi a
ken ige ’<arcot> fest’ jelentését; pl.: *kence*, *kenceficél*, *kenőcs*; de tágabb ér-
telemben ide tartozik a *kenet*, *kenetes* is.

Több okból is figyelmct érdemel a *keszkenő* szavunk, melynek képlete:
kéz + *ken* ’töröl’ + -ő folyamatos melléknévi igenévi képző. Eredetileg kéz-
törlőt jelent, majd bővül jelentése: zsebkendőt, fejkendőt is értenek rajta. Az
összetevő elemek korán elhomályosodhattak, mert már a XVI. század ele-

jén *kézi keszkenőt, kendő keszkenőt* mondanak. Az Oklevélszótár egyik adatában a szoros szószerkezet tagjai közé jelző ékelődik: „Heth kendő gyocs keszkenő.”

A TESz. megállapítása szerint a *kendő* (R. *kend* ige + -ő képző) főnevesülése éppen a *kendő ruha, kendő keszkenő* féle szerkezetekből való kiválással, jelentéstapadás útján történt. Hadrovics László történeti jelentés-tanában⁷ a főnevesült cselekvő igenevek csoportjában külön foglalkozik ezzel a szerkezettel; hangsúlyozza: „Önállóan aránylag ritkábban fordul elő a *kendő* mint 'törlő ruha' (...), gyakoribb mint tautológikus *jelző a kendő keszkenő* kapcsolatban.” – a szerző kiemelése.

Simai Ödön⁸ 1910-ben már felhívja a figyelmet a *kendő* szó feltételezhető jelzői szerepére; pl.: *kendő festék, kendő szerszám*; amiből „jelentéssűrűsödés”-sel – a *pirosító, kékítő, fehértítő* analógiájára – kialakulhatott a *kendő* szó.

Az EWUng. is fontosnak tartja megemlíteni, hogy a *kendő keszkenő* sokáig volt egy szintagmában használatos, de cáfolja, hogy *kendő* a szintagma melléknevének önállósulása útján keletkezett volna.

Visszatérve Pázmány prédikációihoz, a szinonim szerkezetek egész sorát alkalmazza a számára elítélendő cselekedet leírására: *festett orca, színváltoztatás, bolond kendőzés, kenőcs rajtuk* stb. Már nála kimutatható a *kendőz* szó '<hibát> leplez, palástol' jelentése is (érdekes módon ezt egy szótárunk sem regisztrálja), ami a szerző kitűnő absztraháló képességét jelzi, hogy a konkrét absztrakt viszonylatban már él a szóval. Pl.: „az ki mesterséges hazugságokkal akar valamit fel *kendőz*tetni, haszontalanul ezt nem cselekszi” (Kal. 45.) Szinonim szerkezeteket is alkot: *festékekkel fedezget, lágyító festékek színe alatt nyújt valamit, zománcoztat 'fényes mázzal vonja be'* stb. További adatok a szinonim szerkezetek közül: „De heában hímezik és palástolják rútságokat” (Kal. 230.); „akár-mint simogassák csinnyos szókkal vélekedéseket” (Kal. 225.).

A *kendő, kendőz* szavunk megjelenítő, ábrázoló jellegénél fogva korán bevonult a szólások nyelvébe is; pl.: „Olly *kendőz*ő, mint az olajos korsó” gúnyos szóláshasonlat Kisviczainál; ugyanez Baranyai Decsinél: „Nám olyan az *kendőz*éstől, mint egy olajos korsó.” Ide sorolhatunk egy sajátos Pázmány féle szentenciát is: „A szép orcának *kendőz*és nem kell” (NySz.).

Az újonnan fellelt adatok segítségével – mint láttuk – mindinkább ki-rajzolódnak, letisztulnak a vizsgált szócsalád kötődései. Mindez azt mutatja, hogy a kutatásban *ab ovo* nincsenek lezárt tételek, befejezettnek hitt ok-

fejtések. A nyelvtörténeti kutatómunka nem túl látványos, sok aprómunkát igénylő fázisai mégis a megoldások felé törekednek.

Jegyzetek

- ¹ Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1992–3.
² RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN: Magyarázatok, helyreigazítások: Kendő. Nyr. 1910. 29.
³ SZARVAS GÁBOR–SIMONYI ZSIGMOND: Magyar Nyelvtörténeti Szótár. Bp. 1890–3. (Röv.: NySz.)
⁴ Megjegyzendő, hogy a NySz. a szavak jelentésének közlésén és az idézett példaanyagon túl szótörténeti és etimológiai részt nem tartalmaz.
⁵ Az adatok a *Pázmány Péter prédikációi* című könyvből valók; Szépirodalmi K. Bp. 1987.
⁶ A magyar nyelv történeti – etimológiai szótára I–III. Akadémiai K. 1984.
⁷ HADROVICS LÁSZLÓ: Magyar történeti jelentéstan. Akadémiai K. 1992. 369.
⁸ SIMAI ÖDÖN: Magyarázatok, helyreigazítások: Kendő. Nyr. 1910. 277–8.

THE ORIGIN, DEVELOPMENT AND DENOTATIONS OF THE WORDS KEN(D), KENDŐZ, KESZKENŐ

This paper is an attempt to clear certain controversies concerning the origin of the word *kendő* (kerchief) by looking at and discussing several other words of the word family (e.g. *kend(d)*, *kendőz*, *keszkenő*, *kenet*, *kenőcs*, etc.) The use of the word *kendő* meaning 'arcfesték' (face-paint) shows a specific tendency of sense development in old Hungarian.

The recently published *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* provides valuable information in the field of etymology and lexicology to help clear up several of the problematical points in question.

SZAKDOLGOZATOK

BENE ANNAMÁRIA

AZ IDŐKATEGÓRIÁK MEGHATÁROZÁSÁNAK HÁROM ELEME

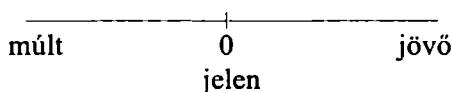
1. Bevezető megjegyzések

A dolgozat az igeidőkategóriák meghatározásának három elemét, az *abszolút*, a *relatív időt*, valamint a *távolság fokát* (degree of remoteness) tárgyalja. Ezeket az elemeket az idő *jelenségéhez* viszonyítva lehet csak vizsgálni, ezért a bevezető ezzel kapcsolatos megjegyzéseket tartalmaz: az igeidő definícióját, valamint néhány fontos összefüggés leírását.

A dolgozat elején fontos megállapítani, hogy a nyelvek többsége (a magyar is) képes egyetlen igeidővel – a jelennel – a múltra, illetve a jövőre vonatkozó kijelentéseket tenni. Ez azért lehetséges, mert a „nyelvtani” idő mellett, amely például morfémákkal fejezhető ki, létezik egy „természetes” idő is. A „nyelvtani” vagy igeidő funkciója az egyéb morfológiai, lexikális és kontextuális eszközök segítségével kapcsolatot teremteni a „természetes” idővel. „... die deutsche Sprache (ebenso wie das Französische) sehr wohl in der Lage ist, allein mit einer einzigen 'tempusmarkierten' Form, nämlich mit Präsens, zukunfts- und vergangenheitsgerichtete Reflexionen über das Phänomen Zeit anzustellen. Wir können daraus schliessen, dass es so etwas wie eine 'grammatische Zeit' geben muss, die beispielweise morphematischen Ausdruck in der Sprache gefunden hat und eine 'natürliche Zeit'. Aufgabe dieser 'grammatischen Zeit' oder 'Tempuskategorie' ist es, mit Hilfe von anderen morphologischen, lexikalischen und kontextualischen Mitteln im weitesten Sinn einen Bezug zur 'natürlichen Zeit' herzustellen”

2. Az idő és a nyelv

Az igeidőkategóriák meghatározásához szükséges három elem tárgyalásakor az idő jelenségét valamiképpen ábrázolni kell, ezért a dolgozat az időt egy egycenessel/tengellyel azonosítja, amelynek bal oldala, megegyezés szerint, a múltat, a jobb pedig a jövőt jelzi. A jelen a 0 ábrázolja.

Az ilyen ábrázolásnak egyaránt vannak előnyei és hátrányai. Nagy előnye, hogy lehetővé teszi a kijelentések (az időtlen igazságok kivételt képeznek!) sematikus ábrájának megalkotását (diagrammatic representation of time). Ezen a tengelyen például egy múltban lejátszódott esemény/cselekvés/folyamat a 0-tól balra lokalizálódik, egy másik után történő esemény pedig a korábbtól jobbra helyezkedik el. Az időtengelyen egy korábban megindult cselekvés folyamán elkezdődött és befejeződött esemény is bemutatható, mégpedig úgy, hogy a későbbi esemény a korábbi ábrázoló szakaszba kerül. Ez azért lehetséges, mert az esemény lefolyása mindig feltételez egy bizonyos/minimális időtartamot, amit a sematikus ábrázolásakor általában a tengely egy-egy szakaszával, ritkábban egy pontjával szokás jelölni. Ez a jelölésmód alapvető jelentőségű az igeidők tárgyalásában.

Az időnek egyenessel történő ábrázolása nem tökéletes megoldás, mert bizonyos kérdéseket megoldatlanul hagy:

– eldöntetlen, hogy az egyenes (természeténél fogva) végtelen-e, vagy a bal, a jobb, esetleg mindkét oldalán véges. Függetlenül attól azonban, hogy melyik álláspont kerül(t) előtérbe, jelenleg úgy tűnik, e kérdésnek semmilyen nyelvészeti relevanciája nincs.

– Az időegyenest nem ábrázolja közvetlenül az idő múlását, ezért nem lehet eldönteni, hogy a jelen pillanatot az egyeneshez viszonyítva hogyan kell elképzelni: úgy, mint a mozdulatlan egyenes mentén elhaladó jelent, vagy pedig mint egy statikus, a jelenre vonatkozó referenciaidőt jelző pont mentén elhaladó múltat.

A fentiekől eltekintve megállapítható, hogy az idő ilyen ábrázolási módja megegyezik az emberek többségének időfelfogásával, ezen túlmenően pedig a hagyományos nyugati filozófia tanításával. Természetesen voltak (vannak?) állítások, melyek szerint léteznek kultúrák, amelyeknél hiányzik az idő fogalma, ezt azonban könnyű megcáfolni, ugyanis ha valakinek nincs időfogalma, az nem képes például meghatározni az emberi élet szakaszait, s teljesen normálisnak találná, ha az ember halottként jönne világra, majd felnőne... Világos, hogy ez nem lehetséges, ha másért nem, akkor a közösségekben elsajátítandó világismeret miatt. Az viszont igaz, hogy vannak közösségek, amelyek fogalomrendszerében nincs meg az idő múlásának (progress of time) fogalma: számos kultúra felfogásában a ma ugyanolyan, mint amilyen a tegnap volt, a holnap pedig ugyanolyan lesz, mint a ma. Ez a nézet ma már csak a természeti népeknél van jelen, de a középkorban az európai gondolkodást is uralta. Észre kell azonban venni, hogy nagy a különbség az idő múlásának és az idő fogalmának a hiánya között, mert abban

az esetben is, ha egy kultúra szerint a holnap ugyanolyan lesz, mint amilyen a ma, tény, hogy pl. a nappal és az éjszaka váltakozása, az, hogy a nap keleten kel és nyugaton nyugszik, bizonyos fokig az idő múlását jelzi, vagyis vannak olyan univerzálék, mint a tér és az idő, amelyek valamennyi kultúrában jelen vannak. Ezeknél a kultúráknál kimutathatók továbbá olyan hagyományelemek is, amelyek egyértelműen múltbeli eseményekre vonatkoznak (pl. teremtmésmítoszok, a „honfoglalásról”, a virágzó múltról szóló elbeszélések).

3. Az időbeli elhelyezés

A kutatások azt mutatják, hogy minden nyelvben, legyen az civilizált vagy természeti népé, léteznek az időbeli elhelyezésnek (location in time) valamilyen eszközei, s ezek két szempontból térhetnek el egymástól:

1) a különböző nyelvekben különböző fokú az időbeli elhelyezés pontossága;

2) a nyelvek az időbeli lokalizáció módjában is eltérhetnek egymástól. A nyelvészeti kutatásokban ez a fontosabb szempont.

A modern technokrata társadalmakban az időbeli elhelyezés jelölése rendkívüli pontosságra tett szert, így ennek a lokalizációtípusnak különböző eszközei is kifejlődtek e társadalmak nyelveiben. A szerkezetükben betöltött szerepük és fontosságuk szempontjából három nagy csoportra oszthatók:

1) szószervezetek (lexacally composite expressions) – ezekből végtelen számú hozható létre minden olyan nyelvben, amely képes kifejezni az időt:

it was a long time ago
ein Jahr nach dem Sieg

2) szótári egységek (lexical items) – ezek általában időhatározók:

He often helps me.
Er fährt täglich in die Stadt.

3) nyelvtani kategóriák (grammatical categories) – ide tartoznak az ige-idők, amelyek tulajdonképpen az időbeli elhelyezés kifejezéseinek grammatikalizálódásából alakultak ki.²

A (3) alatti részletezése előtt meg kell jegyezni, hogy a hagyományos nyelvtanok az igeidőt, morfológiai kötődése miatt, az ige kategóriájának tartják, a modern szemléletű munkák viszont megegyeznek abban, hogy az

igeidő a mondat kategóriája, ugyanis nemcsak az igét kell viszonyítani a valósághoz, hanem az egész kijelentést.³

Az ember tapasztalatból, pontosabban nyelvismerete alapján tudja, léteznek olyan nyelvek, amelyek az időbeli elhelyezést nyelvtani kategóriákkal fejezik ki (pl.: angol: *loved*; magyar: *játszott*; német: *habe geschlafen*). Ennek az információnak a birtokában az igeidő fogalma a következőképpen határozható meg:

igeidő = grammatikalizált időbeli elhelyezés.

Ez a meghatározás nem általános érvényű, mert vannak olyan időbeli lokalizációk, amelyek nem grammatikalizálódhatnak, ugyanakkor lexikalizálódhatnak. Az utóbbit nem tárgyalja a dolgozat, de fontos megállapítani a kettő közti különbséget, még akkor is, ha egyértelmű határvonal nem húzható közéjük.⁴ A grammatikalizáció legegyszerűbben olyan folyamatként határozható meg, amely egy elemnek az adott nyelv nyelvtani rendszerébe való integrálódását eredményezi. Ezzel szemben a lexikalizáció a nyelv lexikonjába juttat elemet anélkül, hogy ez kihatna a nyelvtani struktúrára.

II.

1. Az abszolút idő

Az abszolút idő megnevezést azokra az igeidőkre használják, amelyek az eseményeket *a jelen pillanatra=beszédidőre* (=BI) vonatkoztatva lokalizálják az időben. A fogalom megtévesztő, ugyanis egy eseményt csak egy korábban már meghatározott időponthoz lehet viszonyítani, a beszédidő pedig csak egy a számtalan időpont közül, amelyek viszonyítási pontként (reference point) számításba jöhetnek.

Ha a beszédidő képezi az esemény időbeli elhelyezésének alapját, s ha a megnyilatkozásban leírt esemény idejét EI-vel jelöljük, a három abszolút igeidő így határozható meg:

- 1) JELEN IDŐ = az esemény ideje egybeesik a beszédidővel (EI = BI⁵);
- 2) MÚLT IDŐ = az eseményidő megelőzi a beszédidőt (EI < BI);
- 3) JÖVŐ IDŐ = az eseményidő és a beszédidő után helyezkedik el (BI < EI).

a) Jelen idő

A dolgozat elején bemutatott időtengelyen a jelen pillanatot egy pont (0) jelölte, ami a jelen idő előbbi meghatározását hivatott kifejezni. Ez a definíció azonban csak általánosságban igaz, mert viszonylag ritkán fordul elő olyan szituáció, amelynek lefolyása pontosan egybeesik a beszédidővel, azaz amelyre tökéletesen ráillik a fenti képlet:

1) a performatív megnyilatkozások (performatívumok) azok közé a kijelentések közé tartoznak, amelyekre érvényes, hogy $EI = BI$, ezek ugyanis cselekvés értékűek, tehát nem vonatkoznak rájuk az igaz és a hamis kategóriái:

Ezt a hajót Queen Elizabethnek nevezem el!⁶

Igaz, hogy a performatívumok sem szigorúan azonnali lefolyásúak, ugyanis kimondásuk szükségszerűen időbe telik, mégis ilyennek tekintendők, mert esetükben feltételezik, hogy a megnyilatkozás és a cselekvés lefolyása pontosan ugyanabban az időintervallumban megy végbe.

2) A jelen idő gyakrabban használatos olyan esemény leírására, amelynek lefolyása a jelen pillanattól jóval nagyobb periódust ölel fel, de amely magába foglalja azt is. Jelennel szokták kifejezni azokat az állapotokat és folyamatokat, amelyek a múltban kezdődtek és a jövőben is tartanak:

The Eiffel Tower stands in Paris.

(‘Az Eiffel torony Párizsban van.’)

Der Mensch ist ein sprachbegabtes Lebewesen.⁷

(‘Az ember beszélni képes élőlény.’)

Zemlja se okreće.

A madarak repülnek.

3) Számos nyelv a jelen időt a habituális aspektus kifejezésekor is használja: olyan cselekvést jelöl vele, amely az adott időtartományban rendszeresen, szokásszerűen ismétlődik.

Tamás dohányzik.

He goes to work at 7 o'clock.

(‘Hét órakor megy dolgozni.’)

Jeden Morgen esse ich eine Apfelsine.*

(‘Minden reggel megeszek egy narancsot.’)

Azzal a ténnyel, hogy a jelen idő kifejezheti a habituális olvasatot, úgy tűnik, ellentmond a jelen idő definíciója, mert, az első példát kivéve, a fenti mondatok akár délben, délután vagy éjszaka, vagyis olyan időpontokban is kimondhatók, amikor nem igaz, hogy az alanyok azt cselekszik, amit a megnyilatkozások állítanak, amikor nem áll fenn az $EI = BI$. Ez azonban csak látszólagos ellentmondás, mert a habituális olvasatú mondatok szokásokat fejeznek ki, ezek pedig olyan állapotok, amelyek állandó jellegűek, tehát a beszédidőben is fennállnak.

b) Múlt idő

A múlt idő korábban leírt definíciója szerint az eseményidő megelőzi a beszédidőt: $EI < BI$, s az időtengelyen a 0-tól balra található. Ezenkívül érvényesek rá az alábbiak:

1) A múlt idő csak lokalizálja az eseményt, de nem jelzi, hogy az (a) egy pontját, (b) szakaszát, vagy (c) az időtengelynek a 0-ig tartó részét foglalja-e el.

(a) Yesterday evening he gave me his car.

/'Tegnap este ideadta az autóját.'/

Wir waren gestern im Schillertheater.'

/'Tegnap a Schiller Színházban voltunk.'/

(b) John lived in London from 1977 to 1997.

/'John 1977-től 1997-ig Londonban élt.'/

Ich habe von 4 bis 6 Uhr gewartet.

/'Négytől hétig vártam.'/

(c) Up to this moment this disease was incurable.

/'Eddig ez a betegség gyógyíthatatlan volt.'/

Bis jetzt gab es keine Verspätungen.

/'Eddig nem voltak késések.'/

2) A múlt idő arról sem mond semmit, hogy a múltbeli esemény folytatódik-e, a jelen pillanatig, esetleg belenyúlik a jövőben is. Grice a múlt időnek ezt a tulajdonságát használta ki a társalgási implikatívák elemzésekor: az általa megfogalmazott relevanciamaxima szerint a jelen pillanatra vonatkozó megnyilatkozások fontosabbak a többi időre vonatkozóknál.⁸ Ebből következik, hogy ha az alany olyan nyelvtani formát használ, amely explicite képes a múltba helyezni az eseményt, akkor ezzel a választással azt is

kifejtette, hogy az esemény a jelenben nem érvényes, ilyen esetben ugyanis nem a múlt, hanem a jelen időt használná.

Peter *was eating* his lunch (when I looked into his room).

Past Continuous Tense („folyamatos” múlt idő)

(a példamondat azt fejezi ki, hogy a múlt bizonyos szakaszában, amikor az alany benézett a szobába, az állítás, mely szerint John ette a levest, igaz volt, arról azonban nem mond semmit, hogy ez az állapot folytatódik-e a jelen pillanatig.)

Als ich noch klein *war*, *war* der Winter besonders streng.

Präteritum (elbeszélő v. befejezetlen múlt)

(‘Amikor még kicsi voltam, a telek különösen zordak voltak’)

A szláv nyelvekben a múlt idő csak a beszédidő előtt elkezdődött és be is fejeződött eseményeket képes kifejezni. Ez a tulajdonság nem a múlt idő jelentésével függ össze, hanem a nyelvcsaládra általánosan jellemző aspektus meglétével. Az aspektus a mondatban kifejezett esemény belső időszerkezete, s általában független a beszédidőtől,

Kolja *pročit*al etu knjigu.⁹

perfektív aspektus

(‘Kolja elolvasta ezt a könyvet.’)

Petar je *popio* kafu.

perfektívni glagolski vid (perfektív aspektus)

A példamondatok perfektív aspektusa és múlt ideje a megnevezett eseményeket a múltban lokalizálja, ezenkívül a befejezett múlt arra is utal, hogy az események már befejeződtek.

c) Jövő idő

Az eddig bemutatott igeidők ábrázolásai alapján a jövő időt legegyszerűbben úgy lehetne meghatározni, mint az eseménynek a jelen pillanat **utáni** elhelyezését. Alapjában elfogadható megoldásról van szó, amelyet azonban a jövő időnek a nyelvméletben és az egyes nyelvek elemzései során felszínre került ellentmondásosságai mégis megkérdőjelez(het)nek.

1) Az egyik fontos kérdés a jövő időnek az időtengelyen való ábrázolásával függ össze, illetve akkor merül fel. Itt abból a feltételezésből kell kiindulni, hogy a tengelyt a jelen pillanatot jelző pont két egymással szimmet-

rikus részre osztja, ezért úgy tűnik, mintha a jövő lényegében azonos a múlttal, csak éppen ellentétes irányban halad. Ez azonban nem elfogadható, mert a múlttól ugyan állítható, hogy magába foglalja mindazt, ami már megtörténhetett, s ami megváltozhatatlan, de a jövő idő szükségszerűen spekulatív, mert minden vele kapcsolatos elképzelést módosíthat valamilyen külső beavatkozás, beleértve az ember tudatos cselekedeteit. Tehát a jövő, attól eltekintve, hogy a beszédidőt jelző pont hipotetikusán két szimmetrikus részre osztja az időtengelyt, egyértelműen nem azonos a múlttal.

2) A jövő idővel összefüggő másik megjegyzés éppen az időtengely szimmetrikus felosztására vonatkozik. Számos nyelv, beleértve az európaiak többségét, nyelvtani eszközök segítségével világosan különbséget tesz a múlt és a nem múlt között, ugyanakkor nincsenek eszközei a jövő:nem jövő, elsősorban a jövő:jelen elhatárolására. Sok európai nyelv a jövő időt a jelenrel fejezi ki: „Das synthetische Tempus Fut I wird vielfach an Stelle von Präsens verwendet.”¹⁰ „In Many European languages, the so-called present tense is in fact (...) used to indicate future time reference.”¹¹ A magyarban sincs morfológiailag kifejezett jövő idő: általában majd + jelen idő, esetleg főnévi igenév + fog alakokkal fejezi ki a jövőt.

Ich komme morgen.

Präsens

(‘Holnap jövök.’)

If he *comes*, I will be happy.

Simple Present T. („egyszerű” jelen i.)

(‘Örülni fogok, ha eljön.’)

Majd holnap megcsinálom.

Egyes vélemények szerint a jelennek a jövő idő kifejezésére való felhasználása arra utalhat, hogy azokban a nyelvekben, amelyekben ez lehetséges, tulajdonképpen a jövő idő önálló nyelvtani kategóriaként nem létezik, vagy csak nyoma van. Ezzel a megállapítással látszólag ellentmond, hogy e nyelvekben megvannak azok a szerkezetek is, amelyek kizárólag a jövő időre vonatkoznak, de általában csak akkor használják őket, ha a kommunikációban fennáll a félreértés veszélye:

Ich werde kommen.

Futur I.

(‘Jönni fogok.’)

I shall meet him there.

Future Simple T. (egyszerű jövő idő)

(‘Ott fogok vele találkozni.’)

A jövő héten *fogok jönni*.

b) Bináris és zérus rendszerek

Az időt a nyelvek kétféleképpen kódolhatják: (a) vektorálisan, az időtengelyen a beszédidőtől számítva balra vagy jobbra, vagy (b) metrikusan, közelebbi és távolabbi intervallumokban mérve.

A bináris és a zérus rendszer a vektorális rendszerek közé tartozik, s a múlt, a jelen és a jövő különböző kódolásában tér el egymástól. Az abszolút igeidő keretében elméletileg megvan az igeidők hármasság tagolódásának, vagyis a hármasság oppozíció lehetősége, ez azonban viszonylag ritka (előfordul pl. a litván, berber, eszkimó nyelvekben). Erre a rendszerre a három vektorális idő egyértelmű kódolása jellemző: mindegyik igeidőnek külön toldaléka van, és az igeidő vonatkozása is egyértelmű: a jelen idő tartalmazza a beszédidőt, a múlt megelőzi, a jövő követi.

A bináris rendszerek sokkal gyakoribbak. Esetükben két időkategória mindig egybeesik, így három kombináció lehetséges:

- 1) egybeesik a múlt és a jelen;
- 2) ” a jelen és a jövő idő;
- 3) ” a múlt és a jövő.

A nyelvekben a (3) egyáltalán nem fordul elő, mert ha múlt és a jelen azonos módon fejeződik ki, a jelen megszakítaná az időtengelyt, márpedig az emberi megismerés azt mondja, a konceptuális skálák nem szakíthatók meg. E megszorítás miatt a bináris oppozíciók közül csak a múlt/jelen:jövő és a jelen/jövő:múlt jöhet szóba, mert egyik sem szakítja meg az időtengely folytonosságát. A két leggyakoribb eset tehát az, amikor vagy (1) a múlt és a jelen esik egybe, vagy (2) a jelen és a jövő. A korábban említett Reichenbach-kategóriákkal ez így ábrázolható:

$$(1) EI = BI \vee EI < BI$$

$$(2) EI = BI \vee BI < EI$$

A zérus rendszer esetében az idő közvetlenül (morfológiailag) nem fejeződik ki, a nyelv nem rendelkezik igeidővel. Ez a rendszer előfordul, de

csak ritkán (néhány kreol nyelvben, a burmaiban). Az ilyen típusú nyelvek az időt többnyire az aspektus vagy a modalitás segítségével fejezik ki.¹²

2. A relatív idő

Az előbbi fejezet az abszolút idő fogalmát tárgyalta, amelynél az esemény időbeli elhelyezésének viszonyítási pontja a jelen pillanat/beszédidő. A relatív időnél a viszonyítási pontot *a kontextus által megjelölt pont* szolgálja, amely nem kötelezően azonos a jelen pillanattal.

A relatív idő meghatározásához be kell vezetni a mondatok külső időszerkezetének leírására megalkotott, s a dolgozatban már alkalmazott Reichenbach-féle rendszer harmadik kategóriáját, a referenciaidőt (=R). A referenciaidő az eseményidőnek biztosítja a viszonyítási pontot akkor, amikor az eseményidőnek az időtengelyen való elhelyezéséhez nem elég a beszédidő ismerete. A relatív időkategóriák közvetlenül a referenciaidővel hozhatók kapcsolatba, tehát a relatív jelen, múlt és jövő képlete:

$$(1) EI = RI$$

$$(2) EI \prec RI$$

$$(3) RI \prec EI$$

A magyar igeidők csak időhatározókkal fejezhetik ki a relatív időt (ez érvényes az oroszra is), de vannak nyelvek, amelyekben egyes igeidők egyszerre jelölhetik az abszolút és a relatív időt. Ilyenkor a referenciaidő a beszédidő és az eseményidő között helyezkedik el, ami azt tükrözi, hogy a relatív időt a referenciaidőhöz, a referenciaidőt viszont a beszédidőhöz kell viszonyítani:

$$(1) EI \prec RI \prec BI$$

Az angolban ilyen a régmúlt idő (Past Perfect):

Peter *had already* called you at five o'clock.
(‘Péter öt órákor már hívott.’)

$$(2) BI \prec EI \prec RI$$

és ilyen a befejezett jövő (Future Perfect) időszerkezete:

Peter *will have finished* his project by tomorrow.
(‘Péter holnapra befejezi a projektumát’)

A relatív idő meghatározásához általánosságban elegendő a kontextusban azonosítani a viszonyítási pontot, ezt a funkciót pedig, kivéve, ha a kontextus nem teszi lehetővé, a jelen idő mindig betöltheti, tehát a relatív időt a kontextus által megadott viszonyítási pont figyelembe vételével kell értelmezni, s mivel a kontextus mindig tartalmazza a jelen pillanatot, mindig képes a relatív idő interpretációjára is. Ez az állítás látszólag azonosítja a relatív időket az abszolút időkkel, de ez nem igaz, ugyanis a két igeidőtípus közötti különbség nem a jelen pillanat:más időpont mint viszonyítási pont szembenállásban, hanem a két típus formája között van: az abszolút igeidő alakja a jelen időt azonosítja viszonyítási pontként, a relatív igeidőé viszont nem köti ki, hogy a jelent kell viszonyítási pontként értelmezni, csak fenntartja, mint lehetőséget.

A különböző nyelvek különböző módokon azonosítják a relatív idő viszonyítási pontját: az angolban például az igenévi alakoknak (non-finite forms; verbals) van relatív idővonatkozásuk:

(a) Present Participle (jelen idejű melléknévi igenév) – jellemző rá, hogy mindig úgy értelmezik, mintha egyidejű lenne a viszonyítási ponttal:

The students *taking* the exam must proceed to room 7.
(‘A vizgázó hallgatók a 7-es terembe menjenek.’)

(b) Past Participle (múlt idejű melléknévi igenév) – az igenév múlt idejű alakja a relatív múlt időbe való lokalizációt fejezi ki: The students had *taken* the exam before they proceeded to room 7.

3. A távoliság foka

A dolgozatnak ez a része az eseménynek a viszonyítási pont előtti/utáni pontosabb lokalizációjának lehetőségeit vizsgálja. Ez a kérdés azért fontos, mert a viszonyítási pont és az esemény között eltelt idő lehet nagyon kicsi, de nagyon hosszú is. A lexikon szintjén ezek az eltérések könnyen és nagyon pontosan kifejezhetők, tehát nem ez képezi a fejezet tárgyát, hanem az a kérdés, hogy nyelvtani kategóriákkal mekkora pontossággal lehetséges kifejezni az időbeli elhelyezést. Ez a probléma még viszonylag új keletű a nyelvek kutatásában. A megoldás az idő kódolásának másik módjában, a metrikus rendszerben (is) rejlik, amely az időt közelebbi vagy távolabbi in-

tervallumokban méri. A metrikus rendszerben a következő kombinációk lehetségesek:

- (1) ma:nem ma
- (2) tegnap:nem tegnap
- (3) négy vagy ennél több intervallum megkülönböztetése.

Számos nyelvben nincsenek olyan nyelvtani eszközök, amelyek az eseményt pontosabban lokalizálnák az időben, vagyis nem képesek metrikusan kódolni az időt. Azokban a nyelvekben, amelyek igeidőrendszerei kifejezhetik például a múltban vagy a jövőben fennálló időbeli távolságokat (temporal distance), meghatározhatók olyan paraméterek, amelyek behatárolják a távolság fokait (degree of remoteness), illetve a metrikus rendszert:

1) a távolság foka csak a „a valami előtt”-re és a „valami után”-ra vonatkozóan releváns, a „most”-ra nem. Ez a tulajdonság az egyidejűség definíciójából ered, amely kizárja az időbeli távolság megkülönböztetését: ha két időpont egybeesik, akkor semmi más nem állítható róluk, csak az, hogy egybeesnek.

2) Az időbeli távolságnak metrikus rendszerrel való kifejezésével összefügg az elhatárolható időkategóriák száma. A leggyakoribb rendszerek két-tőthármat ismernek, de léteznek olyanok is, amelyek sokkal termékenyebbek: vannak nyelvek (ezek főleg egzotikus nyelvek), amelyekben az ige négy vagy ennél több időkategóriát tud morfológiailag kifejezni. A jaguában (perui indián nyelv) öt különböző múlt idő van.¹³

(a) jásiy	'nagyon közeli múlt'
(b) jáy	'tegnap'
(c) siy	'néhány héten belül'
(d) tíy	'néhány hónapon belül'
(e) jadá	'a távoli múltban'

Olyan nyelv is létezik (a bantu kikst), amelyben hét vagy nyolc különböző múlt időt találtak. Az alapvető *ma:ma előtt* oppozíció kívül ez a nyelv kifejezi az *ebben az évben:az idej év előtt* szembenállást is. Mindegyik oppozíció belül külön alakok jelzik a közel:távol különbséget, így a kikst az idej év előtt-intervallumban különbséget tesz a személyes tapasztalat világába és a mítosz korába eső között, az ebben az évben-intervallumban pe-

dig különböző alakok fejezik ki a „nem több mint egy hete” és a „több mint egy hete” kategóriákat.

3) A megkülönböztethető időkategóriák számával összefügg a határvonal⁴ (cut-off point) kérdése, amely például a „nem régen” és a „régebben”, az „idén” és a „tavaly” határait jelzi. A leggyakrabban használt a *ma:nem ma* oppozíciót elválasztó határvonal.

A határvonal fogalmának pontos megfogalmazása nem könnyű. Első pillantásra például a *ma:nem ma* oppozíció félreérthetetlen, de ezt megcáfolja egy alaposabb vizsgálat. Egyrészt a nyelvek különböző módokon definiálják a „ma” fogalmát: a „ma” kezdődhet a napkeltével, az előző napi napnyugtával, az ébredés kezdetével stb., tehát a „ma” ilyen esetben egyrészt oppozícióban van a „tegnap”-pal, másrészt a „holnap”-pal. Vannak olyan nyelvek is, amelyek a *tegnap:tegnap előtt*, ritkábban a *holnap:holnap után* szembenállást kódolják. Mindezek az intervallumok az adott nyelvet beszélők tudatában élnek, de létezik egy mesterséges felezővonal is, amelyet a modern európai kultúra határozott meg: ez az éjféli. Az éjféli mint időkategóriákat elválasztó határvonal nincs összhangban az emberek nyelvhasználatával: a magyarban például „a(z el)múlt éjszaka” a reggeli ébredésig tart, s ez érvényes az angolra, németre, szerbre.

Visszatérve a metrikus kategóriákhoz, megállapítható róluk, hogy nemcsak az egzotikus nyelvek élnek velük, hanem az egyébként vektorális rendszert használó európai nyelvek is. Például a német *ich bin gerade angekommen* 'éppen most érkeztem' a közeli múlt, az *ich sage es gleich* 'mindjárt megmondom' közeli jövőre utal.

Mindkét esetben azonban ugyanaz a (jelen idővel jelzett) jelentés összetett múlttal (*ich war gerade angekommen*), illetve jövő idővel (*ich werde es sagen*) is kifejezhető. Az angol *to be about to* kifejezés a közvetlen jövőt jelzi: *John is about to leave the house*. 'John éppen most készül elhagyni a házat.' A magyarban a közvetlen jövőt néha kifejezheti az ige múlt idejű alakja: *elmentem* ('éppen most megyek el'), *kimentem egy pillanatra* ('éppen most megyek ki egy pillanatra'), *jöttem* ('éppen most jövök'), ez azonban csak néhány, főleg mozgást kifejező ige érvényes. A bemutatott példákban, a metrikus rendszerrel rendelkező nyelvekkel szemben, vagy egy igeidő másodlagos (és korlátozott) használatáról, vagy pedig nem sajátos kifejezésekről és nem morfológiailag meghatározott kategóriákról van szó.

A metrikus rendszereket formális eszközökkel egyelőre nem lehet leírni. Ennek az az oka, hogy a „ma”, „tegnap”, „holnap” stb. nem naptári egységekkel jelöl. Ha ez így lenne, akkor azoknak a rendszereknek az időkategó-

riái is könnyen ábrázolhatók lennének, amelyek ezeket a kategóriákat használják. Probléma az is, hogy a metrikus kategóriákban nagyon gyakran szerepel a „néhány” és a formálisan nem megragadható „közel” és „távol”.

Jegyzetek:

- ¹ Klein, 1974, :5.
- ² Comrie, 1990¹, 7–8.
- ³ Lyons, 1977, :678.
- ⁴ Lyons, 1977, 234–7.
- ⁵ A beszéd-, eseményidő (és a relatív igeidőnél jelentkező referenciaidő) fogalmát Otto Jespersen (Jespersen, 1929.) alkotta meg, de Hans Reichenbach (Reichenbach, 1947.) tette ismertté.
- ⁶ Austin, 1990, 3.
- ⁷ A csillaggal jelölt német nyelvű példák forrása: Wunderlich, 1970.
- ⁸ Grice, 1995¹, 237–8.
- ⁹ Comrie, 1991¹, 3.
- ¹⁰ Wunderlich, 1970, 137.
- ¹¹ Comrie, 1990¹, 44.
- ¹² Kiefer: Szemantika c. tantárgy előadásai, ELTE BTK Elméleti Nyelvészet, Doktori Program, 1998.
- ¹³ Forrás: Kiefer-hand out a Szemantika c. tantárgyból.
- ¹⁴ A vonalat itt és a továbbiakban pontként kell értelmezni.

Irodalom

- Austin, John L.: Tetten ért szavak. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.
- Comrie, Bernard: Tense. Cambridge textbooks in linguistics. Cambridge, Cambridge University Press, 1990.³
- Comrie, Bernard: Aspect. Cambridge textbooks in linguistics. Cambridge, Cambridge University Press, 1991.⁴
- Grice, H. Paul: A társalgás logikája. In: Pléh Csaba, Siklaki István, Terestyéni Tamás (szerk.): Nyelv, kommunikáció, cselekvés I. Egységes jegyzet. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.³
- Jespersen, Otto: The philosophy of grammar. London, Allen & Unwin, 1929.
- Klein, G. Horst: Tempus, Aspect, Actionsart. Tübingen, Niemeyer, 1974.
- Lyons, John: Semantics. Cambridge, Cambridge University Press, 1977.
- Reichenbach, Hans: Elements of symbolic logic. New York, The Free Press, London, Collier-Macmillan, 1947.
- Wunderlich, Dieter: Tempus und Zeitreferenz im Deutschen. Linguistische Reihe 5. München, Hübner, 1970.

BÚRÁNY ÁGOTA

A NYELVI TERVEZÉS SZEREPE A KISEBBSÉGI NYELVOKTATÁSBAN

Fogalm meghatározás, a dolgozat témájának kijelölése

A nyelvi tervezés fogalma használatának kezdetén még igen szűk területet foglalt magában: a „(...) harmadik világbeli országok bonyolult nyelvi helyzetének a tanulmányozására és a problémák megoldására irányuló tevékenységet jelentette” (Kiss, 1995., 241.). Napjainkra azonban már jóval szélesebb jelentéssel bír: valamennyi nyelvi közösség nyelvhasználati problémájának megoldására irányuló tevékenységet jelöli. A nyelvi tervezés lényege a Világirodalmi lexikon meghatározása szerint: „a nyelvhasználatban mutatkozó hiányok pótlása, a fejlődés tervszerű irányítása a szükségleteknek megfelelően” (Világirodalmi lexikon, 1984., IX., 480.). Célja pedig, Lőrincze Lajos szavaival: „a nyelvet alkalmasabbá tenni alapvető feladatának, a kommunikációnak a betöltésére. Felmérni a jelenkori nyelv állapotát, pótolni, ahol hiány mutatkozik, kiiktatni, háttérbe szorítani a fölöslegesnek ítélt nyelvi formákat, felderíteni és megszüntetni a kapcsolat létrejövését gátló tényezőket” (NyKk. II., 339.).

A nyelvi tervezésnek két területe van: állapot- és helyzettervezés. Az előbbi a nyelv belső tervezését – rendszerével, szerkezetével kapcsolatos tevékenységét –, az utóbbi pedig a külső tervezését – különböző nyelvek egymáshoz való viszonya, használati körének szabályozása – jelöli (I. Kiss, 1995., 241.).

Ennek a dolgozatnak csak egy szűk környezet – a vajdasági magyarság – nyelvhasználati kérdéseinek és a problémák esetleges megoldási lehetőségeinek áttekintése a célja, ezért megmarad az állapottervezés területén, azon belül is csak néhány részterületet próbál érinteni.

A nyelvi tervezés szükségességének indoklása a vajdasági magyarság esetében

A nyelv alapvető célja a kommunikáció lehetővé tétele. A nyelvi tervezés célja pedig, hogy a kommunikáció eszközét – a nyelvet – hatékonyabbá tegye feladata betöltésében. Vajon mennyire indokolt a nyelvi tervezés a mi esetünkben?

1) Ha az azonos nyelvet beszélők között kommunikációs zavar lép fel abból adódóan, hogy az egyik fél a másik számára ismeretlen elemeket vagy szabályokat alkalmaz – és ez a jelenség általános méretűvé válik –, akkor indokoltnak tűnik e jelenségek kiküszöbölésére irányuló törekvés. Esetünkben ilyen kommunikációs zavar nemcsak akkor lép fel, amikor egy magyarországi magyar és egy vajdasági magyar próbálja megérteni egymást. Olykor fellép két vajdasági magyar közt is, ha azok más-más területről származnak. Azok a vajdasági magyarok, akik többségében szerb nyelvű környezetben élnek, gyakran fejezik ki magukat olyan módon, hogy azt a magyar környezetben élők nem, vagy nehezen értik meg.

A nyelvi interferencia minden változatára bőven találunk példát régióinkban. Ezek azok a tényezők, amelyek a fent említett kommunikációs zavart előidézik. Példaként az újvidéki Magyar Tanszék egy hallgatójának – jövődő magyar tanárnak – egy mondatát idézem, amelyhez hasonlót nagyon sokat hallhatunk, nemcsak az átlag magyar vajdaságiaktól, hanem az egyetem sok hallgatójától is. Csak emlékezetből idézem azt a mondatot, amely a kollégiumba való bejutáshoz szükséges idegőrlő adminisztrációs folyamat ecsetelésekor hangzott el: be kellett mennem a knyizsarába uplatnicát venni, aztán azt befizetni a Polyoprivrednán, és utána ezekkel újra sorban állni a dómban.

A magyar nyelv „elszerbesülése”nek ezt a problémáját nagy mértékben súlyosbítja, hogy jelen van az értelmiség körében és a társadalom más rétegeiben is.

2) Ez pedig a nyelvi tervezés szükségességének egy másik okához vezet, nevezetesen, hogy az értelmiség sem tud jó példát mutatni, és csak kis mértékben ad mintát a nyelvhasználatra. De mindenképpen befolyásol jó vagy rossz irányban. Természetesen vannak kivételek. Vannak orvosok, tanárok, akik igyekeznek tisztán és jó magyarsággal beszélni. Az ilyen irányú, egyre gyakoribbá váló törekvés ösztönző kell hogy legyen a nyelvművelőknek.

3) Sajnos azonban a vajdasági magyar nyelvművelésnek elég szűkös tere van. Az a néhány rádióadás, újságcikk csak egy szűk réteghez jut el, a társadalom mélyebb rétegeibe nemigen tud behatolni. Bár a magyarországi rádió- és TV-adások eljutnak az északi területeken élőkhez, és ezeknek valóban van is pozitív hatásuk, de sajnos épp a problémásabb déli és bánáti részekre már nem érnek el. Ezen kívül a magyarországi nyelvművelő adások a Vajdaság nyelvi problémáinak kérdéseiben nem tudnak segítséget nyújtani.

4.) Végül megemlítendő még a nyelvpolitika kérdése. Jó nyelvpolitikával valószínűleg javulás lenne elérhető a nyelvművelő intézmények kérdé-

sének terén is. Sajnos azonban országunk nyelvpolitikája még inkább súlyosbítja helyzetünket. Csak egyetlen ilyen tényezőt említek meg. Mivel gyakorlatilag csak egy hivatalos nyelv van – a szerb –, és minden hivatalos ügyet csak ezen a nyelven lehet intézni, az ehhez szükséges speciális kifejezések magyar megfelelője hiányzik a köztudatból. Ennek következtében fordul elő, hogy bár szeretnénk tisztán magyarul beszélni, ez mégse sikerül teljesen.

Azonban itt szeretném idézni Tabajdi Csaba egy előadásának néhány súlyos, komolyan megfontolandó mondatát: „Egy jó kisebbségi nyelvpolitika a kisebbségi anyanyelvhasználatnak szükséges, de nem elégséges feltétele, ugyanis semmi féle nyelvpolitika (...) nem tud teljes, mértékben hatni a nyelvi folyamatokra. (...) Ahhoz, hogy egy kisebbség megőrizze anyanyelvét, maguknak az érintetteknek az erőfeszítése is szükséges.” (Tabajdi, 1998., 9–10.)

Természetesen ez a néhány indok csak egy kis töredéke mindazoknak a nyelvi problémáknak, amelyek a vajdasági magyarság nyelvhasználatában ma megtalálhatóak. Ennek a dolgozatnak csak annyi a célja, hogy alátámassza a nyelvi tervezés sürgős szükségességét, és ezért csak néhányat emelt ki a legjellemzőbb kérdések közül.

A fent vázolt indokokból adódó feladatok kijelölése

Lássunk most néhány lehetséges területet – szintén a teljesség igénye nélkül –, amelyet a nyelvi tervezésnek talán érdemes lenne érintenie.

1) Tabajdi Csaba fent idézett fejtegetése a nyelvpolitikára vonatkozóan a nyelvművelés eredményének feltételeként a nyelvhasználók nyelvi kérdések iránti érdeklődését határozza meg. Talán a legnehezebb feladata a nyelvművelésnek, hogy felkeltse az érdeklődést az átlag nyelvhasználóban. Visszont amíg nem tudunk elérni az emberekhez, nem várhatunk túl sok eredményt.

2) Sajnálatos tény, hogy a vajdasági magyarságnak – ami a nemzet fennmaradását illeti – a magyar nyelv helyes használata nehézségei mellett egy sokkal súlyosabb problémája is van. Nevezetesen az, hogy egyáltalán beszél-e a magyar nyelvet. Nagyon sok vegyes házasságban a gyerekek már egyáltalán nem tudnak magyarul, mert szüleik nem tanították meg őket. Ez pedig azt jelenti, hogy a baj orvoslását már mélyebb szinten kell elkezdni. Egyre több családban fordul elő ez, és egyre veszélyesebb méreteket ölt azok száma, akik nem tartják fontosnak azt, hogy milyen nemzethez tartoznak. A nyelv romlása kisebbségi környezetben kétségtelenül ennek a folya-

matnak az első tünetei közé tartozik. A mi esetünkben azonban sajnos úgy látszik, hogy ez a betegség elég súlyosan – bár talán még nem végzetesen, de feltétlenül orvoslásra szorulóan – eluralkodott. E pontot lezárandó ismét Tabajdi Csabát idézem: „Ahhoz, hogy egy kisebbség, egy nyelv fennmaradjon, nagyon sok tényezőnek kell egyszerre megvalósulnia. Ahhoz, hogy egy kisebbség megmaradjon pozitív diszkriminációra, a többség elfogadó magatartására van szükség. Nem csak arra van szükség, hogy legyenek ennek megfelelő garanciális intézményi keretek, hanem van egy harmadik, nagyon fontos feltétel is: a kisebbség meg akarjon maradni annak, ami” (Tabajdi, im. 9.). A feladat tehát elérni azt, hogy a kisebbség meg akarjon maradni, ebben pedig a nyelv művelésnek is igen nagy szerepe van: „(...) az anyanyelvhasználat ma a kisebbségek megőrzésének legfőbb feladatai közé tartozik” (uo.).

3) Ahhoz, hogy a kisebbségi nyelven beszélők anyanyelvüket szívesen használják, az is szükséges, hogy ez a nyelv a lehető legalkalmasabb legyen a használatra. Meg kell alkotni pl. azokat a szavakat, amelyeknek nincs meg a magyar megfelelőjük. Nagyon sok olyan kifejezés is van, amelyet magyarul is meg tudunk fogalmazni, de ezeknek ismerete nem jut el az átlag nyelvhasználóhoz. Ezért is van szükség a fentebb említett népszerű nyelv művelésre.

A nyelv alkalmasságára vonatkozóan Tabajdi Csaba a következőt állapította meg: „Egy kisebbségi nyelv szempontjából kulcsfontosságú, hogy milyen a társadalmi presztízse annak a nyelvnek, és mennyire hasznosítható az a nyelv a társadalmi mobilitásban, vagyis tudja-e a kisebbség egzisztenciálisan használni és hasznosítani nyelvét az életben” (Tabajdi, im.10.).

Nyelvi tervezés az oktatás terén

Térjünk most rá arra a területre, amelyet ez a dolgozat fő témájának választott: az oktatásra. Deme László szavait idézem indokként, arra vonatkozóan, hogy miért tartom olyan fontosnak a nyelvi tervezés kérdésén belül az oktatás szerepét: „(...) szervesen megalapozott (azaz anyanyelvi) gondolkodási készsége tekintetében minden növendékük azon a szinten fog élni és működni, amelyet az *iskolában* elért” (Deme, 1970., 136. – kiemelés a szerzőtől). A nyelvhasználat milyensége iránti igény megalapozásában valóban az iskolának van az egyik legnagyobb szerepe. Ha megoldható lenne, hogy a legalsóbb osztályoktól kezdve elsősorban a magyartanárok tevékenysége ennek az igénynek a megalapozására irányulna, valószínűleg jobb eredmé-

nyeket lehetne elérni a nyelvművelés más területein is. Jó módszerekkel elérhető lenne, hogy a gyerekek nagyobb része maga is érezze a felelősségét annak, hogy hogyan használja anyanyelvét.

Lássunk most néhány konkrét problémát és lehetséges megoldást.

Napjaink elgépiesedett társadalmában a szóbeli kifejezőskultúra mindinkább háttérbe szorul. Egyre nehezebben tudjuk gondolatainkat élőszóban a legmegfelelőbben kifejezni. Kétnyelvű társadalomban ez a probléma még súlyosabb. Minél többet használja valaki a második nyelvet – iskolában, munkahelyen –, annál nehezebben küzd meg annak első nyelvére gyakorolt hatásával. A két nyelv határai állandóan összemosódnak tudatában. Tehát ebben a környezetben a beszédkészséget nemcsak a fent említett jelenség gyengíti, hanem a második nyelv állandóan jelenléte és zavaró hatása is. Az ilyen környezetben felnövő gyerekek sajnos szüleiktől sem kaphatnak segítséget, mivel ők is ugyanezekkel a nehézségekkel küzdenek, és számos hibát ők maguk örökítenek át gyermekeiknek.

Ezért tűnik az egyik legkézenfekvőbb megoldásnak az iskolai nyelvművelés és beszédkészség-fejlesztés. Az utóbbinak Fülöp Lajos szerint (Nyr. 117:461.) kétirányúnak kell lennie: a beszédtechnika fejlesztése (hangképzés, mondat- ill. szövegfonetika), és a megfelelő *beszédalkotás* tanítása. Ugyanez a tanulmány foglalkozik azzal is, hogy hogyan lehetne a tanulók szóbeli kifejezőskultúráját fejleszteni: „A nyelvhasználat-központúság elve az anyanyelvi nevelés központjába a *szöveget* állítja. A nyelvhasználat pedig elsősorban a *beszéd* alkalmával valósul meg. A korábbi tantervek anyagában főként a leíró nyelvtan rendszere érvényesült; ebből viszont az következett, hogy a nyelvművelés tudnivalói elsősorban a hangtani, szótani és mondattani ismeretekre épültek (...). A mostani tantervek a nyelvhasználatra alapozódnak, így a megnyilatkozások vizsgálatát is az élő közlésekhez kötik. Ezért az anyanyelvi órák központjába egyre inkább a *szövegnek* (beszéd- illetve *írásműnek*) kell kerülnie. A tantervek fontos újítása a beszédművelés előtérbe helyezése, az írásbeli és a szóbeli kifejezőképesség fejlesztésének az egyensúlyba állítása. Ezáltal is az élő szó társadalmi jelentőségét kívánják hangsúlyozni” (uo. 460. – kiemelés a szerzőtől). Felhívja a szerző a figyelmet arra is, hogy a tisztán elméleti nyelvtantanítás mellett nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a nyelvtani szabályok gyakorlati jelentőségére, a közlésfolyamatra, a nyelv működésére. Ezt a nézetet képviselik Deme László alábbi szavai is: „(...) nem az ismeretek nyújtása, hanem az ismeretek tudatosítása a nagyobbik súlyú: s nem is az elmélet elsajátíttatása, hanem a gyakorlati nyelvhasználat szintjének emelése.” (Deme, 1970.,

135.) A kisebbségi anyanyelvoktatásnak pedig még ezen felül is vannak feladatai: „(...) *pótolnia* kell azt, ami a saját kis társadalmának »nyelvi légkörében« épp, hogy nincsen, és *ellensúlyozni* sok mindent abból, ami benne nem kívánatosan van” (Deme 1970., 142. – kiemelés a szerzőtől).

Ez a törekvés azonban még egynyelvű környezetben sem elégséges. „Az anyanyelvi nevelés kívánalmainak a teljesítésére egyetlen tantárgy – a többi segítsége nélkül – aligha képes” (Fülöp Nyr. 117:459.). Vajmi keveset ér a magyar szakos tanár legnagyobb erőfeszítése is, ha tanulói más órákon, más tanárokkal szemben megengedhetik maguknak a helytelen beszédet, pongyola stílust.

Még valami szükséges ahhoz, hogy a magyartanár nyelvművelése eredményes legyen: fel kell keltenie a tanulók érdeklődését a nyelvi kérdések iránt. A Nyelvművelő kézikönyv szerint az iskola feladata éppen ez: „A nyelvünk jelenét és jövőjét szolgáló intézmények közül különlegesen fontos szerepe van az iskolának; ez keltheti fel az érdeklődést a nyelv, a nyelvhasználat kérdései iránt, ez adja meg az alapismereteket, alapozza meg a nyelvszemléletet, s alakítja ki – sokszor egy életre – a nyelvi ízlést” (NyKk. II., 346.).

Mégis, a magyar nyelv mely változata az, amely helyes használatára kell az iskolának nevelnie? Kisebbségi környezetben nem célszerűtlen ezzel a kérdéssel is foglalkozni. Fülöp Lajos idézett tanulmányában a következőket írja erről: „Az iskola természetesen a normatív nyelvhasználatot tekinti irányadónak. Más kérdés, hogy a tanulók nagy része mind a mai napig területi nyelvváltozatot, nyelvjárást vagy regionális köznyelvet beszél. A nyelvi egység megközelítése azonban nem jelentheti a nyelvjárási jelenségek kíméletlen üldözését; sőt – ahol lehetséges – éppen ezek tudatosításával, öszszehasonlító vizsgálódással lehet elősegíteni a viszonylag egységes nyelvhasználat elsajátítását” (Nyr. 117:459). Felismerve az adott környezet területi nyelvváltozatának értékeit kell megtanítani a tanulóval azt a nyelvet jól használni, amelyet magáénak érez – a helytelenségektől megtisztítva, de az értékes sajátosságoktól meg nem fosztva. A nyelvi tervezés célja a nyelvet rongáló, annak rendeltetését akadályozó elemekre, jelenségekre való rámutatás mellett az egészséges a nyelvet gazdagító különbségek megőrzése is. A nyelv tervezés ilyen irányú feladatáról ír Einor Haugen is: „A nyelvi tervezés lényege inkább a »rendelkezésre álló nyelvi formák értékelése a közülük való választás révén«. Még tömörebben így határozhatnánk meg: a nyelvi tervezés a nyelvi változás értékelése” (Haugen, 1998., 13).

A nyelvművelés eredményességének néhány feltétele

Látjuk tehát, hogy mennyire fontos az iskola szerepe a nyelvművelésben. Ez azonban a nyelvhasználó közösség szükségleteit a beszédkultúra terén csak alapszinten elégíti ki. A nyelvi tervezésnek a társadalom más rétegeihez is el kell jutnia. „ (...) azt a válaszfalat, amely a nyelv és a nyelvtan között fennállt, az iskolai gyakorlat (tisztelet a kivételnek) nem tudta maradéktalanul lebontani. Nem számoltunk eléggé a szociolingvisztikai szempontokkal sem; nevezetesen: bár a személyiségfejlesztés legtervszerűbb színtere az iskola, a nyelvi hatás nem választható el attól a társadalmi környezettől, amelyben a tanulók élnek. Vagyis az anyanyelvi nevelésnek ki kell lépnie a megszokott keretek közül, figyelemmel kell kísélnie a tanórákon kívüli tényezőknek a növendékekre gyakorolt hatásait is” (Fülöp, Nyr.117:459.). Arról, hogy a nyelvművelésnek milyen területeken kell tevékenykednie, Tabajdi Csaba a következőket állapította meg: ”Ahhoz, hogy egy kisebbség megőrizze nyelvét – ez a magyar kisebbségek esetében is igaz – tudjuk, hogy három alapvető szint kell: a családban beszéljék; legyen rá lehetőség, hogy az iskolában is használják; a közéletben is tudják használni nyelvüket” (Tabajdi, 1998., 12.).

Hogyan lehetne egy kisebbségi környezetben – annak minden megszorítottságaival és nehézségeivel – ilyen széleskörű feladatokat elvégezni? Hogyan lehetne a nyelvi tervezésre vonatkozó elméletet átvinni a gyakorlatba?

Eöry Vilma a nyelvművelés új feladatairól szóló előadásában szervezett nyelvművelésről beszél: „Bármilyen alapos ismeretekkel rendelkeznek is az egyes nyelvművelő a nyelv történetéről, rendszeréről, működéséről, a mindennapi, de nem napi jelentőségű nyelvművelő munkára is csak akkor alkalmas igazán, ha különleges egyéniség, ha jó tudós, széles látókörű ember és jó pedagógus. *Felelős, a mindennapi feladatokon túlmutató nyelvművelő, esetleg nyelvtervező munkára, azonban inkább csak jó irányítású, nagyobb munkacsoport képes*” (Nyr. 117:454. – kiemelés tőlem). Olyan intézményekre és csoportokra lenne szükség, amelyek a nyelvi tervezés egyes területeinek irányítói, összefogói lehetnének.

Végül az anyanyelvhasználat presztízs-növelésének még egy lehetőségeként Tabajdi Csaba szavait idézem – a közéleti személyiségek felelősségére vonatkozóan: „Leginkább egy olyan anyanyelv-védő mozgalom lehetne eredményes, amit a szellemi, a gazdasági és a politikai elit együttesen indítana el” (Tabajdi, 1998., 17.). Valószínűleg ahhoz is egy jól szervezett nyelvművelő csoport munkájára lenne szükség, hogy a közélet e képviselői meg-

értsék, hogy nyelvhasználatukkal mintát adnak, és hogy komolyan vegyék felelősségüket.

Zárszó

A vajdasági nyelvi tervezés igen szerteágazó feladatai közül csak néhányat említettem. Különös hangsúlyt az oktatás terén látott problémákra és megoldási lehetőségekre igyekeztem fektetni. A vajdasági magyar nyelv használata terén valóban sok nehézség van, amelyek kiküszöböléséhez komoly munkára van szükség. Nyilván a teljes tökéletességre való eljutás nem lehet célunk, de az igen, hogy nyelvünket megőrizzük, és a lehető legalkalmasabbá tegyük alapvető feladatának a betöltésére. Ezt a célt – szebben – Kosztolányi így fogalmazta meg: „A nyelvet, mely eleven, folyton változó és fejlődő folyamat, sohasem lehet véglegesen »rendbehozni«, kisöpörni és fényesre kefélni, de annyit igenis elérhetünk, hogy az öntudat résen álljon és csöndben rejtetten munkálkodjék” (Kosztolányi, 1990., 142.).

Felelősségünket súlyosbítja, hogy esetünkben nyelvünk ápolása nemcsak esztétikai vagy kulturális kérdés, hanem nemzetünk megmaradásának alapvető kérdése is.

Irodalom

- Deme László: Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról. Bratislava, Madách Kiadó, 1970.
- Haugen, Einor: Nyelvészet és nyelvi tervezés. In: Tolcsvai nagy Gábor (szerk): Nyelvi tervezés, Bp. Universitas, 1998.
- Eöry Vilma: A nyelvművelés új feladatairól, Nyr. 117: 453–455.
- Fülöp Lajos: Középiskola és nyelvművelés, Nyr. 117: 458–462.
- Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat. Bp. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.
- Kosztolányi Dezső: Pár szó a nyelvújításhoz. In: Nyelv és lélek, Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.
- Grétsy László (szerk): Nyelvművelő kézikönyv II., Bp. Akadémiai Kiadó, 1985.
- Tabajdi Csaba: Nyelvi jogok határainkon belül és kívül. In: Kiút a csapdából? Nyelvi és nyelvhasználati jogok a Kárpát-medencében. Bp. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 1998.

CSAPÓ JULIANNA

EGY IZGALMAS FOLYÓIRAT

(AZ IGAZSÁG)

A vizsgált folyóirat 1904. október 1-jétől - 1918. szeptemberéig jelent meg Zomborban. Alcíme szerint „politikai haviszemle”, Pataj Sándor, a függetlenségi eszmék rendületlen híve szerkeszti.

A beköszönő cikkben Pataj felméri a lehetőségeket, megfogalmazza a szükséges teendőket: „A mi lapunk az ideált, a nagy, az örök igazságot, az igazságot keresi. De mert tudjuk, hogy az elérhetetlen, törekszünk minél több emberi igazságot, ez idő szerint való, gyakorlati igazságot találni. Az emberiség haladásáért kibontott lobogónk alatt éppen azért küzdünk, hogy sok olyan igazságról, amely a dogma-szerű örökkévalóság glóriájával van még ma körülvéve, kimutassuk, hogy nem örökkévaló, és hogy, jól, okosan tesszük, ha már most igyekszünk megtalálni a holnapi igazsághoz vezető utat. Igazságokon át vezet az út AZ IGAZSÁGHOZ.”¹

A programcikk a folyóirat szándékát világítja meg. Három célt tűz maga elé és tart összeegyeztethetőnek. Alapvető a felvilágosodásért és a demokráciáért folytatott küzdelem (lehetőség az igazság megismerésére és kimondására), vagyis harc a sötétség és a zsarnokság ellen a szabadság, egyenlőség, testvériség jegyében. Ehhez kapcsolódik a modern szocializmus eszméinek a terjesztése a „kenyert és jogot a népnek” szellemében ill. az általános választójogért folytatott küzdelem. Végül fontos feladat a magyar nemzet fejlődésének az előmozdítása. Az utóbbi nagyon is összefügg a fentiekkel, jegyzi meg Pataj. A munkásság felszabadításáért folytatott nemzetközi politikai küzdelemben a magyarok feladata a magyar viszonyok megváltoztatása (a külföldi tapasztalatok felhasználásával), s ezzel hozzájárulnak az emberiség egyetemes fejlődéséhez is. A szocialista mozgalom népfelszabadító jellegét a demokratikus haladás eszméjével (egyenlítő törekvésével) állítja párhuzamba Pataj - mindkettő „fegyvertársa a magyar szabadságnak, függetlenségnek és önállóságnak”.²

A politikai küzdelmek mellett a folyóiratnak ismeretterjesztő, népművelő szándéka is van. Szeretné megismertetni a nagyközönséggel az aktuális politikai, gazdasági és társadalmi fogalmakat, intézményeket, és tenné mindezt az átlagember számára érthető, közvetlen hangnemben, úgy, hogy

Kovács András is megértte: „...célja ennek a lapnak, hogy gyakrabban és lehetőleg népies hangon foglalkozzék azokkal a fogalmakkal, a melyek a nagy világ újabb alakulásában oly nagy szerepet játszanak. Hallasz, olvasol szövetkezetekről, socialismusról, republikáról, krimitschauról, trustről, általános strikeről, - de nem vagy mindegyikkel tisztában, és a sok részrehajló pártlap egyoldaluan magyarázza, az egyik dicséri, a másik támadja, de a legtöbb agyonhallgatja. Ezekről léssen gyakran, és példákkal fűszerezve, szó az Igazságban.”³

A politikai haviszemléből 1905 júniusában „politikai, irodalmi és jogi folyóirat”⁴ lesz. Lényeges arculatváltást ez nem jelent, hiszen szépirodalmi anyagot már indulásától fogva közölt a folyóirat. 1908 februárjában az új alcím („politikai és irodalmi ujság”) tényleges változást jelez. A jogászati közlemények valóban megriktnak.

A folyóirat fő- és felelős szerkesztője, a lap tulajdonosa mindvégig Pataj Sándor. A szerkesztőség és a kiadóhivatal székhelye Zombor. 1905. áprilisában azonban már azt olvassuk a lapban, hogy a budapesti Kunossy, Szilágyi és Társa cég kiadásában jelenik meg az Igazság. 1906 novemberében Pataj egy rövid hírben bejelenti, hogy november elseje óta a szerkesztői és a kiadói hivatalt egyaránt a fővárosba tette át. A VI. kerületben, a Teréz körút 6. szám alatt található. Később, 1911 januárjától a kiadóhivatal visszakerül Zomborba (a 96-os telefonszámon hívható), a szerkesztőség továbbra is Budapesten, a Teréz körúton működik. Innét egy időre átköltözik a Népszínház utcába. 1913 januárjától kettős szerkesztőség működik, egy Budapesten, egy Zomborban. A zombori szerkesztőséget Pataj vezeti, Budapesten pedig Hegedüs József működik segédszerkesztőként (előbb a Podmaniczky, majd a Hollán utcában). 1915 januárjától tovább bonyolódik a helyzet. A szerkesztőségi fogadóórákat a budapesti Hollán u. 3. szám alatt tartják, és kettős kiadóhivatal működik, az egyik Budapesten, a VI. kerületi Gr. Zichy Jenő u. 37-ben, a másik természetesen Zomborban, a régi helyen, a Deák Ferenc körút 26. szám alatt. 1915 augusztusától a segédszerkesztő mellett egy főmunkatárs, Palásthy Ödön segíti Patajt a munkában.

Az 1905. évi februári szám jelzése szerint a folyóiratot a zombori Báits Vladimir könyvnyomdájában nyomtatják. 1906 augusztusától Bittermann Nándor és fia könyv- és könyvnyomdájának a szolgáltatásait veszi igénybe Pataj. 1908 márciusában az Igazság már Bosnyák Ernő könyvnyomdájában (szintén Zomborban) készül, végül a szerkesztő 1911 januárjától az újverbázi „Verbászi Könyvnyomda” mellett állapodik meg.

Pataj vállalkozása önfenntartó ugyan, ám a potenciális olvasó anyagi helyzetéről sem feledkezik meg, amikor a beszerzés ügyében instrukciókkal látja el olvasóit: „Nem kell, hogy te is előfizess az ujságra, mert ez havilap, elég idő lesz azt az olvasókörben, a vendéglőben elolvasni. Legföljebb annyit tégy meg nekem, hogy gondoskodjál arról, hogy a falutokban 1-2 helyen tartsátok a lapot. Egész esztendőre csak 5 korona”⁵. A folyóirat terjesztését Pataj nem bizza kizárólag az olvasóira. Kölcsönös csereviszonyt igyekszik kialakítani más lapokkal⁶, előfizetőket toboroz⁷, trafikokban, pályaudvarokon árusítatja az Igazságot, s hogy a vállalkozás, ha túl nagy anyagi haszonnal nem is jár, önfenntartó legyen, a hirdetés intézményéhez folyamodik. Több fővárosi és vidéki cég ajánlja szolgáltatásait az Igazságban, de maga a folyóirat is él a reklám erejével. Pataj arra kéri a szerkesztőtársakat, hogy az Igazság tartalomjegyzékét egyszer egy hónapban közöljék. Szívesen engedi meg azt is, hogy folyóiratának közleményeit átvegyék, akár a forrás megnevezése nélkül⁸. Az Igazság is ajánlja önmagát. Ezek a hirdetések olykor igen árulkodóak, hiszen igyeksenek tömören jellemezni a lap arculatát. 1905 márciusában például így kínálja az Igazságot szerkesztője: „Magyarország függetlenségi törekvéseinek és az emberiség szociális haladásának összegegyeztetője. Igazságügyi, társadalmi és irodalmi félszepszgek, hibák ostorozója. Minden irányban demokrata, radikális, szabadon gondolkodó folyóirat. Előkelő munkatársakkal, népies hanggal, tisztességes modorral...”. 1908 júliusában „az egyetlen magyar republikánus lap”-pá lép elő, ugyanezen év szeptemberi számában pedig részletesebb képet kapunk a lapot leginkább foglalkoztató témákról: „Ez a lap a politikai és társadalmi haladás orgánuma. Minden radikális szabadgondolkodó örömmel veszi kézbe a lapot, amelyben a hamisítatlan szabadságeszmék, a jogegyenlőség, az igazán általános választójog, a nők joga, az alkohol elleni küzdelem, minden középkori maradiság elleni harc, az ország gazdasági és politikai függetlenítése a legértelmesebb írók cikkeiben olvasható.”

Különösen időszerű kérdéseket módszeresen tárgyaló, külföldi és hazai szerzők tollából származó jogászati tanulmányokat Pataj önálló könyvként is kiad elindítva az Igazság Könyvtára sorozatot⁹.

Pataj szerkesztői elve a tárgyilagosság, vagyis a politikai, jogi, irodalmi és egyéb tények részrehajlás nélküli, objektív szembesítése. Törekvése, hogy elkerülje a frázisokat, politikai és egyéb szólásokat, sikerrel jár. A folyóirat arculatát, amint azt egy ideig az alcím is jelzi, alapvetően három téma határozza meg, a politika, irodalom és jog, olykor közgazdasági kérdésekkel is foglalkozik. A leggyakrabban cikkek, jegyzetek, ismertetések, hí-

rek, ritkábban esszék, tanulmányok formájában jelennek meg ezek a témák. A jegyzetek a Csillag alatt ill. a Jegyzetek című állandó rovatban olvashatóak, általában a politikai életre, ritkábban a jogászati ill. az irodalmi, művelődési élet fonákságira vonatkoznak. Az ismertetések, hírek szintén külön rovatot alkotnak, folyamatosan jelennek meg (Könyvesház; Irodalom; Kultura; Irodalom, Színház, Művészet), a kulturális, művelődési, irodalmi és művészeti élet eseményeit, újdonságait, az egyes könyvek, lapok bemutatását ölelik fel.

A folyóirat politikai cikkei egy következetesen republikánus, anarchista világrépről tanúskodnak. Általános, titkos, egyenlő és községenkénti választójog, szabadkereskedelem, védvám, önálló magyar hadsereg, progresszív adózás, ezek a kulcsszavak, az igazi és egyetlen cél viszont a teljes függetlenség mindenféle kompromisszum nélkül. „Nem barátaim, amíg Magyarország független nem lesz, addig le nem szerel a nép, addig nem szűnik meg a harc, mert nem elég a magyar vezényszó a közös ezredekben, nem elég az általános titkos választói jog, nem elég a progresszív megadóztatás; semmi sem elég, amíg nincsen meg a teljes függetlenség.”¹⁰ - írja Pataj Sándor, a radikalizmus híve.

Az anarchista nézetek legszembetűnőbben Schmitt Jenő Henrik, zombori származású, Németországban élő filzófusnak az írásaiban mutatkoznak meg. Schmitt az ész törvényeire esküszik, ez igazgatja a világmindenséget, ez váltja meg a világot s benne az embert. Az ismeret világfelszabadító hatalma, az ember isteni öntudata hozza létre a jövő társadalmát, a szabad társadalmat. „Minden emberben megtalálható az isten, az ész”¹¹ - írja Schmitt. Tagadja és élesen támadja a keresztény egyház tanítását, nem a szeretetet, hanem a ráció a legideálisabb dolog a világon. A társadalom politikai forradalmától sokkal fontosabb és megelőzi azt az erkölcs forradalma. „A szellemek forradalma mindég megelőzi a külső, a politikai forradalmat. A legnagyobb forradalmár az, ki a régi világ erkölcsi oszlopait bedönti és ujakat emel helyükbe.”¹²

A folyóirat egyházellenessége lépten-nyomon megmutatkozik. Az Igazság egyik kedvenc témája az egyház és az állam különválasztásának a szorgalmazása, hiszen a klerikalizmus maga a fekete ördög, melynek ereje alkalmazkodóképességében van. Az egyház intézményében a maradiság fellegvárát látja, a tudományosság álarca mögött is ez rejtőzik, s a papok jó pszichológusok lévén tisztában vannak azzal, hogy az emberi természetben ott rejlik a gyámkodás utáni vágyakozás. Önálló gondolkodásra kell nevelni az embereket, jegyzi meg Pataj, „a milliószor hangoztatott hazugság éle-

te fonalát csak a milliószor hangoztatott igazsággal vágthatjuk el.¹³ Szükségesnek látja egy nemzetközi egyházellenes szövetség létrehozását, amely gátolná az egyház terjeszkedését, ugyanakkor szabadgondolkodásra nevelné az embereket.

A szocializmus mozgalmát, küzdelmeit is figyelemmel kíséri az Igazság. A lap szerzői a modern szocializmusra esküsznek, Marx eszmerendszerére, amely nem utópisztikus, mint az elődöké, hanem tudományos alapokon nyugszik. A társadalom jelenségeinek a megfigyeléséből építkeznek, törvényszerűségeket állapít meg, fedez fel, s ezek alapján egy olyan új társadalmi rendszert propagál, amelynek szükségszerűen be kell következnie. Ezért ellenállni fölösleges és ésszerűtlen, ugyanúgy hiábavaló erőszakos, véres forradalommal sürgetni azt, ami úgylis bekövetkezik. A békés evolúció az egyedüli járható út, ez az út az építés útja. Amellett is kardoskodnak Pataj munkatársai, hogy a szocializmus nem pusztán a gazdasági egyenlőségért folytatott harc, ettől fontosabb a szocializmus lényegére, az új erkölcsi ideálok (testvériség, szolidaritás, szabadság) őszinte vállalására és megvalósítására való nevelés. „A forradalom ott kezdődik, amikor minden egyes emberben felébred egy új eszmény, egy új törekvés, egy nemes, igazságos, testvéri világtrend után.”¹⁴

A választójog kirekesztettjei érdekében külön harcot vív Pataj lapja. Az írni, olvasni nem tudó agrármépességet a szocializmussal próbálja megismertetni, hogy harcképesse tegye, a nők és a nemzetiségek érdekében viszont kénytelen két újabb frontot nyitni.

Az Igazság teret nyit a feminizmusnak lévén maga a szerkesztő is tevékeny szimpatizánsa a mozgalomnak. A modern magyar nőmozgalom viszonylag újkeletű, ezért számos előítéllettel kell megküzdenie. A magyar női lélektől idegen az eszme (a nők választójogáért való küzdelem), a nők jognyerésével megerősödik a klerikalizmus, széthullik a család - hangzanak az ellenérvek. A folyóirat szerzői sokat cikkeznek annak érdekében, hogy megcáfolják ezeket. A magyar nő már régen megért a nőmozgalom eszméinek a befogadására, hangoztatja nemegyszer Bedy Schwimmer Rózsa, az Igazság köre tömörült feministák hangadója, hiszen a magyar főrendi asszonyok 1848-ig követeket küldhettek az országgyűlésbe, megelőzve ezzel Európa kultúrállamait.¹⁵

Az egyház térhódításától sem kell félni, írja Bedy Schwimmer¹⁶, ugyanis az egyház szintén nőellenes, ellenzi a női választójogot, mert attól tart, a felvilágosodott nő a haladó pártokat erősíti majd voksával. Többen is igyekeznek cáfolni azt a téveszmét, miszerint a politikai jogokkal rendelkező nő

elhanyagolja majd családját. Ez éppen fordítva igaz: „A szellemileg és erkölcsileg megerősödött nő mindenkor sokkal biztosabb és megbízhatóbb támasza lesz a családjának, mint az alárendelt és függő helyzetben levő nő a jelenben; a szellemileg is magasan álló nőtől bizton reméljük a családi életnek a mainál sokkal nagyobb bensőséget és szilárdságát.”¹⁷

A nő tudatlansága nem lehet a nemzet, a család fennmaradásának a záloga, teszi hozzá Bedy Schwimmer. Nem nőstényre van szükség, akibe legfeljebb annyi műveltség és ravaszság kell hogy szoruljon, hogy a férfit a képviselői székbe segítse!¹⁸

Igazán jó anya csak az a nő lehet, aki maga is kifejlett személyiség, hangoztatja Aletta H. Jacobs, hozzátéve: „Az indirect befolyást mint női jogot szokták emlegetni; ez szégyenletes, erkölcstelen beavatkozás. Káros minden, a mi nem nyílt őszinte; és nem a nők legjobbjai gyakorolják az indirect befolyást”¹⁹.

Bedy Schwimmer Rózsa: A női mozgalom c. írásában összegzi a mozgalom lényegét. Jelszavuk: egyenlő jogot mindenkinek. Nem a nő uralmáért hadakoznak, hanem a nő jogfosztottsága ellen. A nő nem pusztán nemi lény a férfi szolgálatában, ezért tűrhetetlen gazdasági függősége. A végső cél: a gazdaságilag és erkölcsileg önálló, független nő. „Az asszonynak vissza kell vennie szabadságát a férfitől. Az erkölcsi szabadságát, amely kemény láncokban fűzi a férfi erkölcséhez, és a gazdasági szabadságát, amely a férfit az asszony és a gyermek rabszolgájává tette, a családot pedig a férjévé.”²⁰ Ki a zsákutcából! Munkalehetőséget a nőnek, részvételi lehetőséget a szabadversenyben, s ha a képességeit szabadon kamatoztathatja, ezzel a férfi is jól jár. Bedy elítéli azokat a nőket, akik nem részesei és támogatói a mozgalomnak, hanem a férfiak konzervativizmusának a szócsövei. Ezt azért teszik, mert „elbújnak a nagyobb felelősség elől, amely a valódi, igazi szabadsággal jár, mert nincs bátorságuk, hogy a teljes, érett embervoltuk szemébe nézzenek”²¹. A nők szavazati joga tehát nem öncélú valami, hanem eszköz a nő boldogulása érdekében, s ha kötelezettségei vannak, jogai is legyenek!

Nyomós érv a női szavazatjog mellett az, amit Bez Danica hangoztat először 1908. decemberében. A magyar politika, a nemzet ügye sokat nyerne azzal, ha a nők végre választójogot kapnának. Megnövekedne a magyar szavazók száma, 63,17%-ról 65-66 %-ra emelkedne az arányszám. 1912 szeptemberében jelenik meg a Igazság mellékleteként Szemere Miklós röpirata: Általános választójog - nők nélkül címmel, melyben a szerző gazdasági szempontból is hasznosnak találja a nők bevonását a saját és országuk ügye-

inek az intézésébe: „A nők nálunk a takarékoság és az önfeláldozás mintaképei. Született finánczcapacitások, csak tessék utána nézni hogy amely háznép virúl, annak az asszony a lelke. Az államháztartás megvitatásánál nekünk a nőkre égető szükségünk van.”²²

Szikra azaz gr. Teleki Sándorné a nők konzervativizmusa ellen emeli fel szavát. Minden nő politizál, ki titokban, ki nyíltan. „Minden asszonynak a többé-kevésbé eltagadott, de azért szívéhez nőtt kis törvénytelenje”²³, a politika. Különösnek találja, hogy éppen a titokban intrikáló nők támadják a legádázabban a feministákat. Bírálja a nők gyermeknevelési módszerét, hisz éppen ezzel vágják maguk és asszonytársaik alatt a fát, magatartásuk az előítélet melegágya²⁴. A nevelést, mint a nők boldogulásának eszközét mások is megfelelő eszköznek tartják, hatásosabbnak és előbbrevalónak, mint a politikai jogokért való küzdelmet. Bez Danica szerint²⁵ előbb okos férfiakat és felvilágosodott anyákat kell nevelni, ebben pedig éppen a feministák lennének a legeredményesebbek.

A nőmozgalom aktivistái leginkább a nő politikai jogai körül hadakoznak, de olyan „apróságokra” is kitérnek, mint a női ruházat reformja. A célszerű és egészséges viselet mellett foglalnak állást²⁶.

A nőmozgalomnak gyakorlati megnyilvánulásai is vannak. A Nemzetközi Feminista Egyesület hatására Budapest is működik a feminista egyesület. Ebbe olvad bele a Schwimmer Rózsa elnöklete alatt működő Nőtisztviselők Országos Egyesülete. 1905. szept. 13-án Benedek János, országgyűlési képviselő, a Függetlenségi Párt tagja a Nőtisztviselők Országos Szövetsége nevében kéri a magyar parlamentet, hogy kezdetnek legalább az adófizető nőket juttassák szavazati joghoz. Eredménye nincs a kérésnek. Még ugyan ebben az évben Bedy Schwimmer magyarországi küldötként részt vesz a feministák koppenhágai kongresszusán. Ott elhangzott helyzetjelentését az Igazság is közli. Ebből kiderül, van már több férfi aktivistája a mozgalomnak, Budapest kilenc megválasztott képviselője közül öt a nők választójoga mellett áll. 1906-ban A nő és a társadalom címmel beindul a mozgalom hivatalos közlönye Bedy Schwimmer szerkesztésében. „Kívánjuk, hogy oly hosszú legyen a lap élete, mint a címe”²⁷ - üdvözlö a kezdeményezést Pataj.

A háború ideje alatt a társadalom végre komolyan számít a nőre is. A hátszág „frontját” neki kell tartania. A nő előtérbe kerülése és helytállása új érveléssel gazdagítja a mozgalmat. „A hadbavonult proletár felesége, a katonai polgár asszonya, a gentry urhölgy és a mágnásnő egyaránt megtette a hazai iránti kötelességét... Az intelligens magyar nő ezzel a háborús működésével kétségek nélkül csak új érdemet szerzett arra, hogy a háború után

vége ő is beleszólhasson voksával az ország sorsának intézésébe²⁸. Gr. Károlyi Mihályné, Andrássy Katinka hozzát teszi, egy új asszonytípus alakult ki, akit már nem lehet visszakényszeríteni ismét a jogtalanság állapotába, mert ez az asszony, miközben négy éven át családfenntartó volt, „asszonyi méltóságának öntudatára ébredt”²⁹. A modern családnak, a jövőnek az ésszerű munkamegosztásban rejlik az alapja, vallja Glücklich Vilma: „Egészen más volna a helyzet, ha az asszony is dolgoznék, mert akkor a férfi nem volna kénytelen igénybe venni minden energiáját és idő előtt agyoncsigázni magát. A mai férfiak sokat, igen sokat dolgoznak, valósággal kizsákmányolják energiájukat, holott ha az asszony és férfi közösen teremti elő a háztartás költségét, akkor mindegyiknek csak felemunkát kell végeznie és egyik sem dolgozza agyon magát”³⁰. 1917 elején a feministák egyesülete átiratot intéz a képviselőházhoz, hogy a háborúban tanúsított államfenntartó szerepére való tekintettel engedjék végre szóhoz jutni a nőt, hiszen a küzdelem 12 éve tart már!

Az Igazság a nemzetiségek ügyével is foglalkozik. Felvilágosodott, demokratikus módon teszi ezt, s valóban példamutató a korabeli Magyarország számára.

1905 júliusában Pataj közzéteszi javaslatát, mely szerint Horvátország a Magyarországgal kötendő personálunió érdekében egyesülne Dalmáciával, cserébe Verőcze, Szerém és Pozsega megye visszakérülne Magyarországhoz. A nemzetiségi politikusok felháborodva utasítják el a jóindulatú javaslatot. Frank József, a zágrábi ellenzék vezére szerint³¹ ez árlás lenne, Kraszojevits György, a szerb radikális párt elnöke kijelenti³², az említett megyék visszaadásába egy szerb sem egyezne bele. Tomassich Miklós pedig egyenesen azzal vádolja az Igazság szerkesztőjét³³, hogy arra biztatja a szerbeket, szakítsák el Szlavóniát Horvátországtól! Kár olyan nagyon harciasnak lenniük Patajjal szemben, hiszen az ő oldalukon áll. Tomassich vádjaira például a következőket válaszolja: „Az én zsebemben épp oly kevés van a horvát függetlenség, mint ahogyan az önében nincsen a három szlavyon megye, tehát mi egymással sem meg nem egyezhetünk, sem kosarat egymásnak nem adhatunk (...) Hát még mindig nem tanulták meg azt, hogy a zsarnok szabadságot nem tür és hogy ha neki segítenek a mi szabadságunkat levérni, azzal csak a maguk béklyóit segítik kovácsolni!”³⁴.

Az Igazságban megjelenő cikkeiben Pataj Mocsáry Lajos szellemében a nemzetiségek ügyének az igazságos rendezését szorgalmazza. A magyar függetlenség kivívásának feltétele a nemzetiségi kérdés megoldása, vallja. Az ellenségből szövetségest kell csinálni. Kárhoztatja a magyar politikusok-

kat, akik tájékozatlanok ebben a témában, s ha az ellenzéki képviselő nemzetiségi, inkább a kormánypártira szavaznak: „Az Igazság hasábjain sokszor kifejtettünk azt az álláspontunkat, hogy a nemzetiségekkel fele annyi baj volna, ha a politikusaink értenének azokhoz a dolgokhoz, amelyekhez hozzászólnak, és láttak volna eleven nemzetiségi tanítót és iskolát, mielőtt neki állanak hazafias vezércikket írni, vagy törvényszakaszt kritizálni”³⁵. A fenti kérdést illetően a magyarországi sajtó sem áll a helyzet magaslatán. 1905. szept. 11-én a szerb radikális párt népgyűlést tart Újvidéken (a román és a szlovák nemzetiségi képviselők részvételével), melyen az általános, titkos és községenkénti választójog mellett szállnak síkra. Az eseményről a pesti lapok is írnak, de félretájékoztatnak, háborodik fel Pataj³⁶, hiszen az újvidéki gyűlésről megjelenő cikkben az áll, hogy a nemzetiségek ellenezik az általános választójogot! Nemegyszer az írások hangneme is kifogásolható. A Magyarország egyik cikkében például azt írja, hogy a szabadkai függetlenségi párt gyűlésén Jovánovits a rác résztvevőkhöz rácul szólt. Pataj megint reagál: „Hát tanuljátok meg kedves laptársaim, hogyha a nemzetiségeket meg akarjátok hódítani, akkor mindenekelőtt ne sértsetek meg. Már pedig az az elnevezés, hogy >rác< meg >rácúl<, az sértés minden szerbre. Mert azt úgy kell mondani, hogy >szerb< és >szerbül<”³⁷.

Hogy a tájékozatlan magyar közvélemény megismerje a szerbek nézeteit, az Igazság gyakran közli egy bizonyos (Ч), nemzetiségi politikus cikkeit, aki többször leírja, tisztában vannak azzal, hogy a nemzetiségek Béctől nem várhatnak sokat, de a magyarok sem tartják be a nemzetiségi törvényt, a politikai egység helyett fontosabb számukra a faji egység. A modern magyar politikának pedig éppen az lenne a lényege, hogy az államalkotó nemzet létérdekeinek és a nemzetiségi politikának összhangban kell lennie. Ezzel szemben a magyarok a nemzetiségekre rákényszerítik a magyar nyelvet, asszimilációs szándékkal művelődési egyesületeket hoznak létre és támogatnak, nem adnak pénzt a nemzetiségi olvasókörök és dalárdák, valamint a gazdasági és kereskedelmi vállalkozások támogatására. A szerző a nemzetiségi politika fogyatékoságairól sem feledkezik meg. Fel kell számolni az eddigi meddő és utópisztikus politikát, amelynek az volt a lényege, hogy mereven tagadta az egységes magyar állam és -nyelv eszméjét, és elutasította a nemzetiségi törvényt. Ehelyett azt javasolja, hogy „maradjon meg a nemzetiségi párt nemzetiséginek, de teremtsen olyan modern szociális és gazdasági programot is, a melyet minden igazán szabadelvűen gondolkodó ember elfogadhatt...”³⁸. Az 1908-ban megalakuló Szerb Demokrata Párt (melynek alapítói közt a szerző is ott van) ebben a szellemben lép a politikai küzdőterre.

Pataj zsidó származású, így a magyarországi zsidóság problematikája is fölmerül az Igazságban. A zsidókérdés, tekintettel az oroszországi zsidóüldözésekre, akkoriban újra aktuális. Magyarországon gettóba kényszerítettek a zsidókat, holott nem rosszabb hazafiak a magyaroknál, írja Feles Adolf³⁹. A zsidóság nem tartozik egy kategóriába a nemzetiségekkel. „Nemzetiségnek nem nevezheted, mert magyar izében, vérében. Románok, rácok, tótok, szászok között igaz magyar hazafit alig találsz; zsidók között olyat, aki nem az, alig (...) A törvény bevett felekezetnek mondja, valójában pedig származásából teljesen kivetkőzött a s s z i m i l á l t n é p f a j. Asszimilált, tehát magyar s nem i d e g e n népfaj⁴⁰. Izrael mint ország nem létezik, nem létezik zsidó nemzetiség sem, érvel a szerző. Magyarország mégsem fogadja be a zsidajait, ellentétben a nemzetiségekkel, akik a „társadalom és állam által becézgetett i d e g e n e k”, s egyáltalán nem jobb hazafiak, sőt! Pataj jegyzetet fűz a cikkhez, melyben megkísérli megmagyarázni, miért nem fogadják be a magyarok a zsidókat. Ennek okozója maga a zsidó, aki hű magyarnak vallja ugyan magát, de nem következetes, viselkedése nem erre vall. Nem a haladás szellemét támogatja, a reakció oldalán áll. „Amikor a nép vasvillával készült fogadni a ráerőszakolt kormánypárti jelöltet a faluban, akkor annak a táborában kit látott mindig? A szolgabíró, a jegyzőt, - a néppárt keletkezéséig - a papot, a végrehajtót, meg a falu 2-3 zsidáját⁴¹. Egy másik jegyzetében Pataj a zsidó antiszemizmus fogalmát emeli ki. „Nem ismerik a zsidót, ha azt hiszik róla, hogy szeret zsidónak látszani. Szeret az mágnás lenni, magyar lenni, hazafi lenni, keresztény lenni, de leginkább szeret antisemita lenni. Minden, csak zsidó nem⁴².

Pataj figyelme a társadalom periferiájára szorult elemekre is kiterjed. Leközli Zádor Pál haladó szellemű írását, amelyben a szerző a dánosi tragédia kapcsán a cigányság beilleszkedésével foglalkozik. A gettó nem lehet megoldás a cigánybűnözésre: „Asszimilálni kell őket, az elkülönítés, a cigányghettó nem javít. A kényszertelepítettek szerte futamodak, - vagy, ha lehetetlen - a telepen cselekszik meg azt, amit kóbor korokban az országutakon⁴³. A cigányság befogadásának és „megszelidítésének” leghatékonyabb eszköze a nevelés! Hozzáértő szakemberekkel állami internátusokban, óvodákban kell elkezdni a munkát, amely fokozatos haladást eredményez majd, írja Zádor válaszul a dánosi gyilkosság kapcsán elharapózott lincshangulatra. „A kultúra nem gyilkol és nem perzseli föl a multért a jövődöt... fejlődésképes minden faj és fejlődésképes a cigányfaj is... Fajok mézárálása vandálmunka: a fajok nevelése a kulturmunka⁴⁴.

Az Igazság jogtudományi szakírói többek közt az ügyvédi rendtartás változásaival, az ügyvédek és bírák anyagi és társadalmi helyzetével, a büntetőjoggal, a bűnözés okaival foglalkoznak, a halálbüntetés megszüntetése mellett érvelnek, a kriminálszociológiai irányzat jellemzőit ismertetik, bemutatva többek között az anarchista irányzatokat, a tízes években a háborús büntetőjog, a rendőrségi és bírósági túlkapások a leggyakoribb témák. Mindezt közérthető hangnemben teszik, mintha Somlyódi István cikkét akarnák igazolni, alátámasztani, ő ugyanis felhívja a figyelmet arra, a bíró és a jog egyik legfontosabb feladata az igazságügyi politika jellegének megváltoztatása: népiesebb, gyakorlatibb, egyszerűbb gondolkodásmód meghonosítása a jogászatban!⁴⁵ Szászy Schwarz Gusztáv hozzáfűzi: „...a jog végző célja pedig az, hogy fölöslegessé váljék”⁴⁶.

Az Igazság hasábjain szigorúan tudományos alapon folyik a felvilágosító munka az alkoholizmus káros hatásai ellen. Thim József 1906 augusztusában Az alkoholizmus ellen c. cikkében röviden vázolja a magyarországi alkoholellenes mozgalom történetét⁴⁷, és nem győzi hangoztatni, az alkoholizmus társadalmi probléma! Statisztikai adatokkal hívja fel a figyelmet, Magyarország a szeszfogyasztás terén Európában a második helyen áll⁴⁸. Az alkohol nemcsak az egyén egészségére van káros hatással, fejtegeti Thim⁴⁹, aláassa a családi életet, munkahelyi balesetet okoz, növeli a bűnözést és nem kis mértékben hibáztatható a faj elkorcsosulásáért. A probléma megoldása az állam feladata lenne rendeleti úton, Thim azonban nem kerget illúziókat. Az „alkohol-tőke” politikai nagyhatalom, az államnak milliókat hoz a szesz fogyasztási adója. Az egyedüli járható út szerinte az egyesületi munka, a szociális tevékenység fokozása. Alkoholelles egyesületeket kell alapítani, felvilágosító, átnevelő előadásokat tartani. Ezzel összhangban az Igazság 1908 szeptemberében közli a budapesti Általános Közjótékonyági Egyesület alkoholbizottságának (elnök-gr. Csáky Albinné) a felhívását, miszerint tudományos alkoholelles tanfolyamot szerveznek a fővárosban a Társadalmi Múzeum előadótermében. Kultúregyesületek, munkásegységek képviselői, tanárok, főiskolai hallgatók számára ingyenes a részvétel. Az Igazság 1910 februári számában a Good Templar rend⁵⁰ nyílt levele olvasható az elnök, Madzsar József aláírásával, melyben felháborodva tiltakoznak a Benedek-rendhez tartozó karthauzi szerzetesrend magyarországi megtelepedése ellen, mivel úgy mond a chartreuse pálinkájáról híres rend Magyarországon sem fog felhagyni a pálinkafőzéssel, s így az alkoholizmus egyik terjesztője lesz!

Több ízben foglalkozik Pataj folyóirata a halotthamvasztás kérdésével. Tudományos felkészültségű cikkírók igyekeznek meggyőzni a nagyközön-

séget a józan ész nevében, mennyivel egészségesebb, praktikusabb, gazdaságosabb és esztétikusabb a tetem elégetése. Bogáti Adolf és Kétyl Károly cikke⁵¹ az érvelés helyességét történeti hagyományokkal igyekszik erősíteni. A cikkírók leintik az aggályoskodókat, nem kell félni attól, hogy, mivel az elégetett holttest nem exhumálható, a hamvasztás bevezetésével növekszik a bűnözési kedv, az élve eltemetett emberek miatt sem kell aggódalmaskodni, szakértő halottkémlelés szűri ki a tetszhalottakat. Az új temetkezési mód előnyei megfizethetetlenek: csökkenti a járványok gyakoriságát, és nem lesz gond többé az amúgy is kevés temetkezési hely.

Az Igazság helyzete, akár a korabeli sajtóé általában, nehezebbre fordul a tízes években. A cenzúra feléledése, a háború megteszi a magáét. A sajtótörvényt megszigorítják⁵². Egyik jegyzete miatt a szegedi királyi ügyészség sajtópört⁵³ indít Pataj ellen 1913 végén (mindennapi dolog ez akkoriban), ennek komoly következménye ugyan nincs (1914 márciusában fölmentik), de nehezíti a lapszerkesztést.

Az Igazság XIV. évfolyamának a megjelenését nincs miért megünnepelni, írja Pataj 1914 januárjában. Először is azért, mert „amely lap tíz év alatt nem tudott meggazdagúlni, az nem nagy bizonyítékát adta élelmességének.” Figyelmezteti olvasóit, különösen a politika iránt érdeklődőket, ne tápláljanak illúziókat, a cenzúrával számolni kell: „eleve kijelentjük, hogy csak az fizessen elő, aki még akkor sem sajnálja a forintját egy esztendőre, ha a jövőben - esetleg - csupa szépirodalom, társadalom, tudomány vagy más okos dolog lesz az Igazságban, és semmi politika, vagy csak annyi, amennyit az ügyész elől rejtve, suttymban, kínai vagy kameruni példázatok alakjában lehet majd becsempészni. Ugy mint az előbbi absolutizmus alatt”⁵⁴. 1916-ban megtörténik az, amire Pataj, minden előrelátása mellett, soha nem gondolt volna. A májusi szám első cikkét nem engedni megjeleneni a királyi ügyészség. Pataj rájön, jogi képzettsége sem jelenthet garanciát, hibázott, a rúd elé szaladt: „Azt hittük, annyira tudjuk, hogy mit szabad és illik, mit lehet és való megírni, hogy amit mi egyszer jónak ítéltünk, azt a censura sem fogja kifogásolni. Ebbeli elbizakodottságunk, annyira ment, hogy a lapot mindig teljesen kinyomattuk, füzettük és csak akkor mutattuk be, amikor már minden példánya készen volt és a postára kellett volna adni”⁵⁵. Csak egyet tehet: a kész folyóirat összes példányaiból kivagdossa ollóval az inkriminált cikket. A lapot csak így „körülmetélve” küldheti szét. Pataj megjegyzi, föllebbezésre is gondolt, aztán többször elolvasta a kérdéses cikket, és rájött, igaza volt a cenzornak. Az utolsó évfolyam egyik elejtett megjegyzése anyagi nehézségekről árulkodik: „Ha az új év küszöbén valamit ki kell

emelnünk, az csak annak a kijelentése lehet, hogy a nyomdánkat illeti minden hálánk és elismerésünk, a mért önzetlenségével lehetővé tette, hogy az Igazság egyáltalán megjelenhetik ennyi technikai akadály dacára, és hogy nem kellett az előfizetés díját felemelnünk.”⁵⁶

Jegyzetek

- ¹ Pataj Sándor = Igazság, 1904., 1. sz., 1. p.
- ² Célunk / Pataj Sándor = Igazság, 1904., 2. sz., 2. p.
- ³ Kedves barátom Kovács András / Pataj Sándor = Igazság, 1904., 2. sz., 1. p.
- ⁴ Pataj figyelmetlen, vagy szándékosan domborítja ki a lap politikai jellegét, amikor a hátsó borítón változatlanul politikai haviszemlelént hirdeti az Igazságot.
- ⁵ Kedves barátom Kovács András! / Pataj Sándor = Igazság, 1904., 2. sz., 1. p.
- ⁶ Errol árulkodik az egyik szerkesztoi üzenet: „Hirlapszerkeszto collegáinkat kérjük, hogy a cserépéldányt küldetni kezdjék meg, mert a jövőben már csak azoknak küldjük az Igazságot, akik a cserére ráálltak.” (Pataj Sándor = Igazság, 1904., 2. sz., 15. p.)
- ⁷ Kedvezo feltételekkel csalogtja a leendo olvasót, ha valaki év közben lesz elofizeto, a teljes évfolyamot megküldi neki. Ezt a gyakorlatot napjainkban sem ártana felújítani!
- ⁸ Egyik szerkesztoiségi üzenetben Pataj köszönetet mond a Magyar Vasutas szerkesztoiségének, amely élt a felkínált lehetoséggel: „...köszönettel vesszük, mint új lap, ha régiebb és elterjedtebb lapok, bennünket idézve, fölkeltek a figyelmet irántunk” (Igazság = 1904., 2. sz., 15. p.)
- ⁹ A sorozat kötetei:
 I. Dr. Costa Alfonz: A kriminalszociológiai iskola (portugálból dr. Tóth László)
 II-IV. Dr. de Quiros: Büntetőjogi társadalomtan (spanyolból dr. Tóth László) 1–3. köt.
 V. Dr. Pataj Sándor: A nok jogairól
 VI-IX. G. Angiolella: A kriminálantropológia kézikönyve (olaszból dr. Tóth László)
 X. Dr. Strasser Lajos: Az új ügyvédi rendtartás
 XI-XII. A Magyar Nomozgalom Régi Dokumentumai
 XIII-XV. Dr. Tóth László: Az istenítéletekről
 XVI. Dr. Pataj Sándor: A végrehajtás új szabályai
 XVII-XXI. Dr. Olivecrona Kanut: A halálbüntetésről (svédből dr. Tóth László)
 XXII-XXIII. Dr. Pataj Sándor: Az új sajtótörvény
 Az 1906 szeptemberi számban az elokészületben lévő könyvek közt jelzi Zsoldos Beno: Az angol parlament házszabályai és tanácskozási rendje; gr. Almquist Frigyes: A svéd börtönügy (svédből dr. Tóth László) és dr. Pataj Sándor: A vörös talár feltjai : népies igazságügyi tanulmányok c. munkák várható megjelenését is, ám ez elmarad, ill. ha meg is jelennek, nem a sorozat darabjaiként látnak napvilágot. Erre a sorsra jut az 1908 novemberében bejelentett dr. Pataj Sándor: Az eskü c. értekezése is.
 A sorozatot egyes köteteiért az előfizetőknek külön kell fizetniük, darabonként 40 fillért.
- ¹⁰ Közügycs 48-asok / Pataj Sándor = Igazság, 1906., 2. sz., 51. p.
- ¹¹ Az ész istensége / Schmitt Jenő Henrik = Igazság, 1911., 1. sz., 10. p.
- ¹² Schmitt Jenő Henrik = Igazság, 1912., 12. sz., 3. p.
- ¹³ Harc a klerikalizmus ellen / Pataj Sándor = Igazság, 1910., 8. sz., 7. p.

- ¹⁴ Az erkölcsi ideál / gr. Batthyány Ervin = Igazság, 1906., 9. sz., 8. p.
- ¹⁵ A magyar nomozgalom XVIII. századi dokumentumaival érvel az Igazság a mellett, azzal, hogy a feminizmusnak vannak magyarországi hagyományai is. A magyar nok ébredésére utal az ellenük írott „Megmutatás, hogy az asszonyi személyek nem emberek” (1783) c. röpirat. A vádiratra válasz is születik 1785-ben: „Carberi Anna kisasszonynak kedvességéhez irt levele, mellyben megmutatja, hogy: az asszonyi személyek emberek”. A magyar nomozgalom tehát nem eroszakosan terjesztett, külföldről átplántált valami, annál is inkább, mert 1790-ben a köznemes asszonyok is megmozdulnak. A magyar anyák megbízásából Bárány Péter kérvényt szerkeszt annak érdekében, hogy a főúri nemesasszonyok mellett a köznemesi rangban lévőknek legalább annyit engedjenek meg, hogy passzív résztvevői, hallgatói lehessenek az országgyűlésnek (A' magyar anyáknak az Ország-gyűlésére egybegyűlt Ország-Nagyai 's magyar atyák elejébe terjesztett aláztatos kéréssek). Pálóczi Horváth Ádám a szerzője „A' magyar asszonyok prókátora, A' Budán öszve gyűlt rendekhez” (1790) c. röpiratnak, amely ugyancsak a fenti kérés mellett érvel. A biztosabb hatás érdekében Pálóczi érvényre juttatja az auditor et altera pars bölcsességét is, midon megírja „A Férjfiak felelte az asszonyokhoz” (1790. aug. 1.) c. elmékedést. A fenti dokumentumok célja és érvelése a huszadik századi feministák szemszögéből ismét aktuális. Csak a nyelv régies, a követelések nem. A különbség talán csak annyi, a régi no inkább ravaszabb, mint harcias, s inkább él a közvetett befolyásolás eszközeivel, amit a modern femnista felháborodva utasít el. Pataj ezeket a dokumentumokat annyira fontosnak tartja, hogy önálló formában, az Igazság Könyvtárában is napvilágot látnak.
- ¹⁶ A klerikálizmustól való félelem / Bedy Schwimmer Rózsa = Igazság, 1906., 1. sz.
- ¹⁷ A nok választójoga / Márkus Dezso, budapesti bíró = Igazság, 1906., 4. sz., 29. p.
- ¹⁸ Noi szörnyetegek / Bedy Schwimmer Rózsa = Igazság, 1907., 3. sz.
- ¹⁹ A nok politikai joga / H. Aletta Jacobs = 1906., 12. sz., 7. p.
- ²⁰ A noi mozgalom / Bedy Schwimmer Rózsa = Igazság, 1906., 4. sz., 5. p.
- ²¹ Id. mu
- ²² Általános választójog - nok nélkül / Szemere Miklós = Igazság, 1912., 9. sz., 7. p.
- ²³ Politizáló asszonyok / Teleki Sándorné = Igazság, 1912., 11. sz., 5. p.
- ²⁴ „...a világirodalom valamicskével más mértékre szabja a fiugyermek anyjának eszményképét s másra a leány anyját. A fiugyermekkel szemben a legmesszebbmno önmegtágadást, a minden aljasságot elnéző, megbocsátó, elfeledo jóságot szorgalmazták, a leánynyal szemben ellenben dicsérnek egy kis szigort s igazában csak azt kívánják tole, hogy jól tudjon orizni. Orizze az arcát, kezét a széltől, a naptól, orizze meg az agyát az önállósító eszméktől, de foként orizze meg az élet minde fuvalmától. Orizze ugy, hogy mint egy tudatlan, önszeketözött bábót szolgálhassa oda annak a férfiúnak, a ki kegyeskedik ot feleségül venni. A mi pedig a leány anyjának azután való szerepét illeti, azt már csak bohózatban szoktuk megnevetni mint - anyóst. A fiu anyja tehát lehet bármilyen szentté evolvált Don Kihote, sot mentol olyanabb, annál szebb, annál utánzásra méltóbb, de a leány anyja csak maradjon meg földönjáró, kicsinyes, rettenetesen józan Sancho Pansának.” (Id. mu., 3-4. p.)
- ²⁵ A suffragettekhez / Bez Danica = Igazság, 1908., 9. sz.
- ²⁶ Zsoldos Beno beszámol az angol nok mozgalmaról, akik szorgalazzák a szoknya megrövidítését, mert a hosszú szoknya sok piszkot szed össze és visz be a lakásba. Az ún. pioneer szoknyát propagálják, amely a mai nadrágszoknyának felel meg. A fuzo viselete ellen va-

lóságos hadjárat folyik. A magyarországi helyzetről Zsoldos a cikk végén mond véleményt: „Mi azonban csak követjük vakon a divatot s hajlandók vagyunk sok esetben szemet hunyni annak túlzásai s az ezekből eredhető következmények előtt. Lépten-nyomon tapasztalhatjuk pedig, hogy nekünk sem lenne éppen felesleges beállanunk az észszerű öltözködés ligájába.” (A no-mozgalom újabb jelenségei = Igazság, 1906., 7. sz., 22. p.) Jászai Mari is hozzászól a témához! A magyar no ésszerűtlen, minden célszerűséget mellőző öltözködését bírálja. Igaz ebben a férfi keze is bene van, teszi hozzá. „A jelszó: csak sokat mutasson. Olcsó pézért sokat mutasson. Piha! milyen lealázó család, örökös család! Nevetségesek és rabszolgák vagyunk divatrongyaink révén (...) Vagy törekszünk komoly emberi jogokért és akkor nem maradhatunk irrezonabilis bábuk; vagy szétköcoljuk a hajunkat, mint a vadak, madarakat, bogarakat tüzünk bele és keressük a férfiak kedvét, akik eddig ilyeneknek neveltek bennünket. Így is vették hasznunkat.” (A mi koponyánk / Jászai Mari = 1909., 1. sz., 14. p.) A noi ruházat reformja és a politika c. írásában Bedy Schwimmer Rózsa felhívja a figyelmet arra, a gazdasági függőség a ruhareform legnagyobb akadályja, tehát előbb gazdasági önállósághoz kell jutni a politikai jogok révén, azután lehet csak megreformálni a noi viseletet. Bedy a elsősorban a férfit teszi felelőssé a nok ésszerűtlen öltözködéséért: „Amíg a no a gazdasági kényszer, a nevelés hiánya és az eloitéletek hármasságában járja le életét, addig a no cicomázása a férfi hiúságának a jele. Mert mindaddig nem egyébnek a kifejezése, mint a férfi azon követelésének, hogy a no csinosítsa, diszítse, kendozze magát o érte. Mert különben nem veszi észre. Csak nem fárad azzal, hogy a nok ezrei közül kikeresse a neki legjobban tetszőt? Amelyik különbségekben lehangosabb, aki pompájával legjobban kéri, azt veszik észre.” (Igazság, 1909., 12. sz., 5. p.)

²⁷ Pataj Sándor = Igazság, 1902., 12. sz., 29. p.

²⁸ A nok választójogának kérdéséhez / Vlasics Tibor = Igazság, 1917., 5. sz., 5. p.

²⁹ Károlyi Mihályné = Igazság, 1918., 6. sz., 4. p.

³⁰ Glücklich Vilma = Igazság, 1914., 12. sz., 10. p.

³¹ Horvátország függetlensége = Igazság, 1905., 7. sz.

³² Id. mu.

³³ Horvátország függetlensége / Tomassich Miklós = Igazság, 1905., 8. sz.

³⁴ Horvátország függetlensége : válasz Tomassich Mikósnak / Pataj Sándor = Igazság, 1905., 8. sz., 18-19. p.

³⁵ A szerb demokrata párt / Pataj Sándor = Igazság, 1908., 8. sz., 19. p.

³⁶ Ki a bolond? / Pataj Sándor = Igazság, 1905., 10. sz.

³⁷ Ráczul / Pataj Sándor = Igazság, 1905., 11. sz., 56. p.

³⁸ A nemzetiségi kérdés = Igazság, 1906., 7. sz., 4. p.

³⁹ Kisebbség-e egyáltalán a zsidóság = 1905., 3. sz.

⁴⁰ Id. mu, 11. p.

⁴¹ Id. mu, 11. p.

⁴² Zsidó antisemitizmus / Pataj Sándor = 1905., 3. sz., 13. p.

⁴³ Ghettó, kötél és pogrom / Zádor Pál = Igazság, 1907., 9. sz., 19. p.

⁴⁴ Id. mu, 21. p.

⁴⁵ A magyar népről / Somlyódy István = Igazság, 1910., 12. sz.

⁴⁶ A jövő joga / Szász Schwarz Gusztáv = 1912., 7. sz., 2. p.

⁴⁷ 1903-ban tartották Budapesten a X. Nemzetközi alkoholelles kongresszust. Ez az ese-

mény a magyarországi mozgalom elindítója. Megjelenik az absztinens egyesületek közlönyének, Az Alkoholizmusnak az első száma, Budapesten megalakul az Országos Alkoholelles Mozgalom, majd az Abstinens Orvosok Egyesülete s nem utolsósorban a Good Templar szabadkomuves rend egymás után hozza létre vidéki páholyait - Kecskeméten, Pozsonyban, Sopronban, Nagybecskerekén, Temesvárott -, melyek kimondott célja a lakosság leszoktatása az italozásról. A felbuzdulás nagy lehet, hiszen példának okáért Töltszék sárosmegyei község lakosai 1906-ban megesküsznek a templomban, hogy szeszest italt többé nem isznak!

⁴⁸ 1901-ben az ország lakossága évente 264, 5 millió koronát költ szeszest italokra, az oktatásügy éves kiadásai ezzel szemben 37 millió koronát ölelnek fel (Az alkoholizmus ellen = Igazság, 1906., 8. sz.)

⁴⁹ Az alkoholizmus ellen II / Thim József = Igazság, 1906., 9. sz.

⁵⁰ Pataj nincs megelégedve a szabadkomuves rend alkoholelles tevékenységével. Tartanak ugyan előadásokat az alkohol ellen, de csak páholytagoknak, a gyűlések zártkörűek, csupán az juthat be, aki ismeri a titkos jelszót. Így céltalan az egész. Pataj a Békehajó c. jegyzetében ír erről, az Igazság 1916. évi januári számában.

⁵¹ Bogáti: Hamvasztás a régi magyaroknál címmel a pogány magyarok temetkezési szokásairól ír az Igazság 1907 júniusi számában; Kétly 1908 februárjában arról cikkezik, hogy a hamvasztásos temetkezés körüli magyar mozgalom feléledésének Pogány Móric műépítész krematórium-tervezete adta az első lökést az 1902. évi mucsarnokbeli, téli tárlaton.

⁵² Példának okáért nem lehet lapot indítani, ha nincs bejelentve, melyik nyomdában lesz nyomtatva! Egy év börtönnel ill. 200-2000 koronáig terjedő pénzbírsággal büntethető az, aki szándékosan valótlan hírt tesz közzé. Az új sajtótörvény nehezebbé teszi a lapok alapítását és fenntartását, a lap utcai árusításának az engedélyezése pedig a hatósági közegek-től függ.

⁵³ A Névmagyarosítás c. cikk miatt, amelyet a Magyar Köztársaság c. folyóirat is átvett.

⁵⁴ Pataj Sándor = Igazság, 1914., 1. sz., 10. p.

⁵⁵ Igazság / Pataj Sándor = Igazság, 1916., 5. sz., 12. p.

⁵⁶ Új évfolyam / Pataj Sándor = Igazság, 1918., 1-2. sz., 1. p.

PÁSZTOR KICSI MÁRIA

VILÁGLÁTVÁNY EGYETLEN PILLANATBAN (Hamvas Béla Karneváljának egy lehetséges olvasata)

(Részlet)

Az itt következő szemelvény egy nagyobb tanulmány része, melyben megkíséreltem Hamvas Béla első pillantásra (olvasásra) nehezen követhető, szövevényes művében a vezérfonalat, rendezési elvet találni, és azt nyomon követni a mű egészében. Az egyik ilyen rendezési elvet a karneváli szokások körében véltem felfedezni, és azt vizsgáltam, hogy miképpen épül be a karneváli szokások fogalomköre a regény struktúrájába.

Mitől karnevál a Karnevál?

A karnevál olyan össznépi, alakoskodással és különböző egyéb szokással összekötött ünnepi felvonulás, melynek gyökerei a régi római szatumáliákra vezethetők vissza.

Ez az ünnepkör pedig a régi rómaiaknál az Aranykorra való emlékezést jelentette, s ezekben a napokban az urak megszűntek uraknak lenni, a rab-szolgák pedig egy kis időre szabadok lettek. Az emberek közötti rangbeli, vagyoni és egyéb különbségek erre az időre megszűntek létezni.

A kereszténység térhódításával ez az ünnepkör némileg krisztianizálódott, de eltörölni nem lehetett. Ez még az egyháznak sem sikerült. Így lett az álarcos felvonulás, a karnevál a farsangi ünnepkör szerves tartozéka, és került be az egyház által is jóváhagyott ünnepek évről évre megünnepelt keretébe.

A karnevál azonban krisztianizáltsága ellenére is megőrzött valamit pogány jellegéből, ami az ünnephez fűződő népszokásokban, bár elhalványult alakban, mindmáig kimutatható.

A középkor és a reneszánsz idején a farsangi népszokások igen jelentős helyet foglaltak el a nép életében, s azokban az országokban (főként a latin nyelvterületen), ahol a karneválnak hagyománya volt, ezekben a napokban a vásártér és az utca lett az élet igazi csomópontja. Ilyenkor mindenki az utcán tartózkodott, s minden ember egyenértékű volt, illetve a regény szavaival élve: mindenki „benne volt a pácban”.

A karneváli illemkódex nem ismerte el a társadalmi hierarchiát, s különösen a nagyság túlzott megnyilatkozását pellengérezte ki, semmilyen tekintélyt nem ismerő, felszabadult nevetéssel.

Az ünnepekör központi figurái a különféle csepürágók, szemfényvesztők és bohócok (Arlequin, Pulcinella) voltak, akik a karneváli nevetés szintjének fenntartásáért voltak felelősek, már amilyen mértékben az ő esetükben túl komoly „felelősség” számításba jöhetett.

A karneváli ünnepekörrel és az ehhez fűződő kíséző jelenségek kérdésével, úgy tűnik, korunkban legbehatóbban Mihail Bahtyin foglalkozott az 1965-ben írt, híres Rabelais-tanulmányában.¹

Itt Bahtyin különösen a karnevált kíséző népi humornak és az ehhez fűződő kifejezőeszközöknek szentelt nagy figyelmet.

Szerinte a karneváli népi humornak három fő megnyilatkozási területe van:

- a karneváli ceremóniákban (karneváli ünnepségek, bohózatok, alakoskodások stb.)

- a karneváli költészetben (latin- vagy népnyelvi paródiák, humoros alkotások stb.)

- a karneváli beszédben (az utcai szabadszájú beszéd kisműfajai: szidalmak, káromlások, átkok stb.).

A középkorban még ez a nevetés össznépi, univerzális és ambivalens jellegű volt. Mindenki nevetett és mindenkit kinevettek: a komolyokat és a nevetőket egyaránt. A nevetés ambivalenciája pedig abban nyilatkozott meg, hogy egyszerre volt boldog önfeledt és gúnyos lekezelő, igenlő és tagadó, kipellengérező és fölemelő. S a nevetés ambivalenciája mindenkor a karneváli groteszk kíséretében lelhető fel, mely a népi kultúrának ősi szerves részét képezte, és sok esetben képezi még ma is.

A groteszk képalkotás és kifejezési forma legfőbb jellemzője Bahtyin szerint az, hogy a jelenséget változásában mutatja meg, mégpedig leginkább úgy, hogy annak kezdeti és végpontját egyidejűleg, egyetlen képen belül tünteti fel.

A groteszk kép ambivalens, mert az általa ábrázolt jelenség egyidejűleg múlik ki és születik újjá, egyszerre semmisül meg egy régi, és keletkezik egy új minőségben.

A groteszk tehát mindenkor egy kritikus pillanatot ábrázol, mint ahogyan a nép életében a történelem folyamán az ünnep is mindenkor a kritikus pillanatokhoz kötődött: a természet, a kultúrhős, a közösség életét érintő jelentős események – többnyire a halál (elmúlás) és születés (keletkezés) – időpontjához.

A karnevál lényege tehát ebben rejlik: a régi, túlhaladott, meghaló világ eltemetésében és az új, reményteli, születő világ köszöntésében és megünneplésében. Ezért ambivalens a karneváli nevetés, és ezért groteszk: ezért kötődik mindazokhoz a szimbolikus kifejezőeszközökhöz, melyek a jólét és a termékenységet hivatottak előhívni, s melyek a mai ember számára sokszor túl vulgárisnak tűnhetnek (az ürüléknek – mely egyidejűleg hulladék és termékenyítő szubsztancia – túlhangsúlyozása; az evésnek mint a jólét és a gyarapodás velejárájának túlzott ábrázolása; a szexualitást és a nemi aktust szimbolizáló cselekedetek és kifejezések gyakori alkalmazása stb.); és ezért folyamodik olyan szívesen a test alsó régióihoz kötődő kifejezőeszközökkel való értékeléshez. Mert a karneváli groteszk humor (nevetés) leföldel, helyreterez: minden, ami túlzottan telve van önmagával, ami tekintélyt óhajt ébreszteni, pedig már régesrég túl van fénykorán, ami valamilyen oknál fogva félelmetes, a karnevál alatt gúny tárgya lesz: kinevetik, tehát legyőzik. A karnevál a középkorban tehát a közösség győzelme mindezek fölött. S ezért nem félelmetes a középkori álarcos felvonuláson a halál, az ördög, a hatalom. Mert a közösség még együvé tartozik.

S ezért minősül át a groteszk lényege annyira a romantika korában s századunkban.

A közösség felbomlásával az egyén az, aki szembekerül a névtelen hatalmakkal, a nevetés felszabadító ereje pedig elveszett. Korunk nevetése már nem ambivalens, hanem ironikus, szarkasztikus, cinikus – olvashatjuk Bahtyin tanulmányában.

Bahtyin a romantikus groteszk legfőbb jellemzőiként említi a tegnap még ismerős világ hirtelen idegenné válásának motívumát, a félelmetes szerepének megnövekedését, a maszk ürességének és elidegenítő hatásának hangsúlyozását, az ördög „elsátániasodását”, az örület eluralkodását stb.

Bahtyin a középkori és reneszánsz groteszk képviselőiként Rabelais-t, Cervantest, Bosch-t és Brueghelt említi meg, a romantikus groteszkcrc viszont Sterne-t és Bonaventurát hozza fel példaként.

Mindezek ismerős nevek Hamvas **Karnevál**jában is, ahol a fentebb elmondott dolgoknak igen erős kohéziós hatása mutatható ki.

Az eddig elmondottak alapján a groteszk kifejezőmódot a **Karneválban** oly sokszor emlegetett „fix pont nélküli” történethez és formához csatolhatjuk mint a változásban ábrázolás legadekvátabb kifejezőeszközét.

A **Karnevál** „fix pont nélkülsége” ugyanis a mű egyik fő szervezőerejeként fogható fel: semmi sem az, aminek első pillanatra látszik. Az elbeszélő sem képez fix pontot, a szereplők sem, sőt még a művön kívül elhe-

lyezkedő olvasó és kritikus sem maradhat az, mert a mű főhőse és elbeszélője őket is bevonta a „pácba”. „Elégedjünk meg azzal, hogy a szavak sem fix pontok, és minden végleges megfogalmazás, és így a definíció is komikus” – olvashatjuk a műben egy helyütt (I/107.). S ennek a fix pont nélküliségnek – mint a farsangi felvonulásnak és kavargásnak – legadekvátabb kísérője a groteszk.

A **Karneválban** – úgy tűnik – nagyobb szerepet kap a romantikus groteszk (a bizonyosság elvesztése, a szorongásos állapot ábrázolása Bormester Virgil és valódi fia, Herstal Raimund magatartásában, az örület folytonos hangsúlyozása, a maszkok szerepe, melyről még külön is lesz szó stb.), s ezt látszik alátámasztani Sterne **Tristram Shandyjének** többszörös említése is a műben, mégpedig a főhős, Bormester Mihály kedvenc olvasmányaként.

Különösen groteszk a műben az a hely, amikor az ostromállapot kikiáltása után, 1944. októberében a három Bormester fiú (Mihály fiai) otthon szedegetik össze azokat a dolgokat, melyekre az óvóhelyen szükségük lehet, de mielőtt elhagynák lakásukat, feldúlják, nehogy a fosztogatók kirabolják, s a legidősebb fivérre ráparancsolnak, hogy végezze el szükségletét az **Enciklopedia Britannica** egyik kötetének tetejére, nevezetesen éppen arra, melyben a Lawrence Sterne-ről szóló cikk van. Ugyanekkor az alapvetően cinikus természetű középső testvér (Máté) színpadias szónoklatot tart Sterne méltatására, úgy védekezvén a rosszul kiválasztott pillanat vádjá ellen, hogy az **Iliászban** is a hősök a döntő ütközet előtt több száz szavas beszédet mondanak, sőt a **Mahabharáta** betéténeke, a **Bagavadgíta** is tulajdonképpen közvetlenül az ütközet előtt folytatott metafizikai eszmecsere:

„A hősök minden nagy eposzban a kritikus pillanatban beszédet tartanak” – mondja Máté, holott szó sincs arról, hogy ő hős legyen, hisz egyik lába ekkor még nyomorék, s ő nem ütközetbe, hanem az óvóhelyre készül. Mindezt azonban ő tudja, de „köp rá”, mert Máténak az az alapszövege, hogy amit csak lehet, kinevet – saját magát is beleértve. Nem véletlen tehát, hogy épp ő méltatja Sterne-t:

„.... Éljen Sterne! Éljen a **Tristram Shandy!** Éljen az öreg Shandy! Éljen uncle Toby! Éljen Trim tizedes! A hallgatóság türelmetlen, mert azt mondja, hogy az ostrom megkezdődött, és. Sietni kell. Tisztelt hallgatóság, a **Tristram Shandy**-ből önök azt is megtanulhatják, hogy mi az ostrom, az ágyúzás, a háború, sőt azt is, hogy mi a béke, a jólét, a nyugalom, szóval azt, amit az idioták történetnek neveznek, és arról beszélnek, hogy hatvan év és százötven év és nyolcszáz év és hétezer év és tizenötezer év, szóval a bár-

gyú történelem, a nagy számok tudománya. Mi, kérem tisztelettel, a valóságban nem ebben a tízezer évben élünk. Jöjjenek ide, és hallgassák a gránátok sivítását. Mi ezekben a fél másodpercekben élünk. Bravó! Mi nem ezer évig reszketünk, hanem háromnegyed pillanatig. Mi nem a harmincéves háborúban élünk, hanem a lehető legközvetlenebb mozzanatokban, és ha koplalunk, akkor, kérem, a történettudós úr ne mondja, hogy a város ostroma alatt az éhség három hónapig tartott, mert az szemtelenség. Az éhség nem a három hónapban van, hanem az én gyomrom görcsében és az égő agyvelőmben és idegeim delíriumában –

Jusztin felkiált: Máté –

Máté körülnéz, és nyugodtan int. Aztán Gergely felé fordul.

Csak kakálj csendesen, ezzel megelőzől mindenkit, aki ide akarna kakálni. Mégiscsak más, ha valaki a családból –” (II/394–5.)

Félelem – halál – élet – Egyetlen Pillanat.

A regényben is tetten érhető tehát az, ahogyan a groteszk ábrázolásmódban tükröződnek a kritikus pillanatok.

Hamvas **Karnevál**jában azonban az időhöz való viszonyulás más, mint a hagyományos groteszk látásmódban, mivel a hagyomány viszonya az időhöz ciklikus, a **Karnevál** viszont kimondja, hogy az idő ciklikussága – akár csak maga az idő is – káprázat (Márkus szavai II/204.).

A **Karnevál** ideje infinitezimális, ami annyit jelent, hogy egyetlen pillanatban meglátni az egészet. A regény időstruktúrájában ez úgy valósul meg, hogy a cselekményes részek múlt ideje a courtain lecture-ök átértelmezése révén bekerül előbb Bormester Mihály és az agent spirituel beszélgetésének jelen idejébe, majd onnan az agent spirituel írásának jelen idejébe. Ez a courtain lecture-ök időstruktúráján belül ellenőrizhetetlenül váltakozik a különböző történetekhez és párbeszédhez és lejegyzésekhez tartozó jelen időkkel, tehát végül is az egész történet és a regény kívülkerül a reális időnek látszatán, azaz minden pillanatban az időstruktúra egésze esedékes.

A **Karnevál** ideje azonban eschatologikus is, mivel „negyvenöt február a történet vége”, tehát mindenki joggal várhatja minden pillanatban a kellemtelen kérdést, melyet Vidal tesz fel önmagának és kortársainak: „hová tetted Isten országát?” (II/532.). Mert az ostrom után megnyílt esély ellenére senki semmit nem tett azért, hogy az élet valódivá váljon, hanem folytatta tovább korábbi pszeudoegzisztens életének gyarlóságait.

A pszeudoegzisztencia legfőbb jelképe a műben a maszk. S a *maszk* szó tulajdonképpen az a szó, mely a karnevál szemantikai mezejét (izotópiáját)

kialakító szavak és kifejezések között talán a legnagyobb frekvenciával rendelkezik. Maga a *karnevál* szó egyetlen egyszer sem fordul elő szószerint a műben, tehát a cím beépülése a regénybe közvetett, mert az utalásokat csak asszociatív úton ismerhetjük fel.

A *karnevál* szó helyett a regényben a tőle egyáltalán nem idegen, sőt a vele igen szoros, többszörös asszociatív viszonyban álló *komédia* fordul elő a leggyakrabban, melynek közvetlen szemantikai mezejéhez csatlakozik még a műben a *dráma*, a *színház*, a *színjáték* szavak, melyek a karnevál szemantikai mezőjével az alakoskodás tulajdonságát osztják meg és a maszkot mint ősi színházi kelléket.

A *komédia* minőségi variánsait jelölő *tragikomédia*, *apokaliptikus komédia*, sőt *diabolikus rémbohózat* kifejezéseket is ezen a helyen kell megemlítenünk.

Kulcsfontosságú asszociációs kapcsolatban áll a komédiával a műben többször is említett, sőt Bormester történetével rokonságba állított **Divina commedia**, melyre a mű főszereplőjének túlvilági útja és Bormester Virgil (mint a Tépelődések írója és ezáltal a hős egyfajta lelki vezetője) neve utal vissza (Vergilius-Virgil).

A karnevál és a komédia közötti összekötő láncszem a *commedia dell'arte*, melyet ugyan a regény szószerint nem említ, de annyiból lényeges, hogy a *commedia dell'arte*-nak tulajdonképpen karneváli jellege van: közös szereplőik vannak (Arlequin, Pulcinella, Colombina stb.) és egyaránt fontos szerepet játszik bennük a jellegzetes népi humoron alapuló rögtönzés.

A komédia és a cirkusz között is kezdeti fokon igen szoros a kapcsolat: itt is-ott is a bohócokkal, akrobatákkal, szemfényvesztőkkel találkozott a korabeli közönség, s a műben is nemegyszer találkozunk a *cirkusz*, sőt *világcirkusz* kifejezésekkel, melyeket ugyancsak a karneválra (címre) utaló szavak és fogalmak szemantikai mezőjéhez kell tehát sorolnunk. De itt kell még megemlítenünk a *proteusi mutatvány* kifejezést is, mely az előbbi kifejezésekkel azonos jelöltre utal. S kétszer fordul elő a *farsang* szó.

Feltehető tehát a kérdés, hogy mikor válik a műben a komédia karnevállá.

A válasz itt önként kínálkozik: a regényben a komédia kezdettől fogva karnevál, hisz kimondatik, hogy „a pácban mindenki benne van”. De a karnevál is kezdettől fogva komédia, mert a kettő szervesen és elválaszthatatlanul összetartozik minden karneváli ünnepségen. Tehát még mielőtt az ünnepség (felvonulás) kezdetét jelölő jelzés (a regényben a *gong*) elhangzik, már tudjuk, hogy amiben most részt veszünk, komédia. De most már azt is

tudjuk, hogy a mi dolgunk ebben a komédiában, hogy a legösszetettebb mellékszerepet játsszuk el: hogy egyetlen *gong*-ütésnyi idő alatt (mert most már az is nyilvánvaló, hogy a regényben több helyütt előforduló *gong* jelzés ugyanarra az egyetlen *gong*-ütésre vonatkozik, mely Egyetlen Pillanatig tart) fel tudjuk ismerni mindazokat a szereplőket (maszkokat), akik felénk tartanak, anélkül, hogy mint Kesző Benjamin összekevernénk őket. Ez a feladat pedig annyiból is összetett, mivel a maszk civilizációs szerepe rendkívül bonyolult, s ezeknek a funkcióknak nagy részére a regényben is találunk utalást: a maszk eredeti mágikus szerepére a Barnabás Maximus által véghezvitt sámáni paródia utal, s az a megállapítás is, miszerint „ha az ember utazik, a leghelyesebb maszkban utazni, mert ezzel a démonokat megtéveszti” (I/246); mivel azonban a **Karnevál** a történeti idő apokaliptikus komédiája, a *maszk* szó itt elsősorban az elidegenedést és annak megnyilatkozási formáit jelöli: monomániák, megkövesedett szokások, kiürült formák és ceremóniák – álalakzatok – mint pl. Munders Ecqtre árnyékszék-ceremóniája („szent excrementum”), Herstal Raimund steril vécépapír-mániája, Lala megdicsőülése stb. A kiürült forma pedig a bálvány, a fétis (Ödönke), a lárva, mely a sötétség jegyében áll, mert elvonja a pozitív energiák megnyilatkozásának lehetőségét, és betölthetetlen démoni ürt hagy maga után. A maszk tehát pszeudoegzisztencia, mely ellen küzdeni kell. A maszk pusztán levétele azonban nem lehetséges. Az szakrilégium. Aki a maszkot letépi, úgy jár, mint Vidal, aki csak még nagyobb konfúziót okoz ott, ahol segíteni szeretne. Bormester szerint a maszkok ellen egyedül úgy lehet védekezni, hogy az ember mindet magára veszi. Ez a karnevál értelme. Ha az ember mindet magára veszi, meg kell neveznie. Ha pedig megnevezte, már le is győzte valamiképpen. A maszk ambivalenciája azonban abban rejlik, hogy mindezek ellenére szent misztérium is. Mert a lélek, a „tízezerbőrű tűz gyermeke” úgy nyilatkozik meg hogy maszkokat vesz magára. Ez a teremtés misztériuma: a szellem megnyilatkozása az anyagban, az örökké aktív imagináció tízezer formában való megtestesülése – a maya, a prakriti, a test misztériuma – tehát az egyetlen női princípium örökké tenyésző szent örülete.

A fátylak (maszkok) közül az utolsó, melyet azonban már semmi pénzért sem szabad eltávolítani, a humor.

„A történet egyetlen szón fordul meg – olvashatjuk –, s ez a szó a humorisztika. Ez az egész kolosszális fecsegés irgalmatlan izgalma. A humor az utolsó fátyol. Levehető? Igen, de nem ajánlatos. Az egyetlen helyes, ha az ember előtte leborul és imádja, és azt mondja: Sajnos túl bölcs vagyok

ahhoz, hogy szépségedet megérintsem. A humor az utolsó maszk. A humor a tragédiánál mélyebb. Ahogy a bolond mélyebb, mint a bölcs. A **Szentivánéji álom** mélyebb, mint bármelyik tragédia. Lear bolondja több, mint a király, és Velazquez idiótái nagyobbak, mint infánsai. Too deep for tears, mint Wordsworth mondaná: oly mély, hogy a könnyek nem érik el –” (II/337.).

A **Karnevál** humora karneváli: groteszk és ambivalens, bár nemegyszer történik meg, hogy tisztán szatirikus (a Lala-jelenetek ábrázolásában, a Csajtorjánok felvonultatásánál stb.). Máskülönben a mű humorisztikai alapállása az, hogy a nevetést mindenkinek saját magán kell kezdenie, mert minél komolyabbnak szeretne látszani az ember, annál nevetségesebbé válik.

A nevetés itt az örületből fakad: „A humorisztikai nevetés a tulajdonképeni és a valódi nevetés. A szeretet nélkül való élet örületének tudásába való beleörülésből fakadó nevetés, a tulajdonképeni komédia alapállása” – olvashatjuk a műben (I/529.), s ebből láthatjuk, hogy itt már nem a középkori groteszk felszabadító nevetéséről, hanem a romantikus és modern groteszk elidegenedett magányának örült kacajáról van szó, melytől századunk világvégi légköre reszketve hahotázik.

Mert a humor az utolsó maszk, az, amelytől a démonok (félelem, rosszindulat, fájdalom, önmardosás stb.) még ma is elmenekülnek.

A **Karnevál** humorát biztosító kifejezőeszközök vizsgálata külön tanulmány tárgyát képezhetné, ezért itt csak néhányat említenék, azok közül, melyek jellegük szerint karneváliak.

A karneváli nevetés Bahtyin által megnevezett három csoportjának mindegyikére találunk példát Hamvas **Karneváljában** is:

– a *karneváli ceremóniákra* a műben a ceremóniális paródiák utalnak, mint a már említett Munders Ecqutre-féle ürülesi szertartás, vagy a Barnabás Maximus-féle sámáni travesztia, illetve Lala apoteózisának groteszk epizódja, vagy Kesző Domonkos temetése stb., de a karneváli alakoskodási szertartások keretén belül említhetjük meg az Arlequin alakját is, aki seho-
va se tartozása révén különleges szerepre tesz szert: túlnő a csupán nevetségos bolond esetlen szerepkörén és egyfajta szentté alakul át. Ő az a lelki szegény, akit már az anyagi világ nem köt, de akkora élettechnikával rendelkezik, hogy bármelyik modern államot három hét alatt keresztül-kasul zsebre vágna, ha szabadsága nem volna kedvesebb számára. A műben Bormestert középső fia, Máté, a következő szavakkal búcsúztatja: „... Senkit sem tisztelt, a legkevésbé önmagát, mindenkit kinevetett, de leginkább önmagát, megdicsőült pojáca volt, a csörgősapka angyala, a szent Arlequin. Mi hár-

man együtt teszünk ki egy Bormester Mihályt, mi hárman, az egészséges gorilla, az infámis patafilozófus és az ájtatos stréber, mi hárman vagyunk a szent Arlequin, a megdicsőült bohóc...” (II/464.);

– a *karneváli költészet* példáját Márkus sírvers-paródiája képviseli a műben: „Itt nyugszik a pál/ma alatt elkapál/va a híres Róka Pál/ki ha élne rúgkapál/na de felfalt szonhat tál/gombócot s kakál/ás közben érte a halál. (II/323.);

– a *karneváli beszéd* körébe lenne sorolható viszont Majoránna nővér káromkodása (ha nem lenne kipontozva a műben), de ide tartoznak Piaszter ripacskodásai is, mint pl. a következő karneváli átok: „Átkom ez: légy jó! Az angyalok ringassanak, és üdvözlj! Áldásom rád: csigolyádat baltával verjék szét, és legyek lepjenek el, és dögölj meg az árokban, megátkozlak a legszebb farú nőkkel, és megáldalak gyomorgörccsel és lelkiismeretfurdalással. Arcod legyen olyan, mint a páviánsegg–” (II/215.); itt kell megemlítenünk Fanni titkos szavait is stb.

A fenti példákból világosan látható a karneváli groteszk eszköztárának igen kimerítő alkalmazása: az ürülék, a test alsóbb régiói (a „paplan alatti én”), a halál stb. kivétel nélkül a nevetés funkcióját és tárgyát képviseli. De a mértéktelen zabálás motívuma is megtalálható a műben (Yurphan, Márkus stb.), s az ivásnak is még a főszereplő (Bormester) neve által is fontos szerep jut.

S ha már a neveknél tartunk, megállapíthatjuk, hogy a **Karnevál** szereplőinek neve is túlnyomórészt karneváli név.

Bahtyin Rabelais műveit elemezve külön figyelmet szentelt a neveknek, s megállapította, hogy a karneváli kultúrát szervesen magába ötvöző rabelais-i életműben felsorakozó nevek legnagyobb része „blason”, ami azt jelenti, hogy első tekintetre elismerésnek tűnik, holott valójában elmarasztaló értelme van (vagy fordítva), tehát jellegét tekintve gúnynév (ragadványnév).

S éppen ez jellemző a **Karnevál** szereplőinek nevére is, akik közül Episztemon „kifinomult ismeretelméletével” egyenesen az öreg Rabelais-t mondhatja keresztapjának (ami rejtett hommage-ként fogható fel a műben).

De vitatkozhatnánk Angela angyali természetén is vagy Abihail sorsvonalán és a héber név jelentésén (=az apa öröme). Virgil mint lélekvezető is a **Karneválban** inkább azt a mondást juttatja eszünkbe, hogy „vak vezet világtalant”, bár az általa írt emlékiratok végül Vidal kezébe jutnak, aki nevében a *látás* gyökét viseli.

Kimondottan beszédes neve van a műben Toporjának, Piaszternak, Koncnak, Csibának, Kanavásznak, Amadeusnak, s hogy a sort ne nyújtuk túlzottan, magának a főszereplőnek is.

De itt kell megemlítenünk azt is, hogy a műben a neveknek nemcsak a humor szintjén van funkciójuk, hanem metafizikai szempontból is igen jelentősek.

Az embert igazi néven akkor szólítják, amikor átlép a túlvilágra. Ez az embernek az a neve, mely őt teljes egészében jellemezni képes, még akkor is, ha az gúnynev, mint ahogyan a regény „túlvilági” fejezetéből megtudjuk, hogy a „túlvilágon mindenkinek van gúnyneve, de ez csak akkor nyilatkozik meg, ha valaki lényének körét fennhézóan átlépi. A gúnynev abban a percben megjelenik, és az ember le van leplezve. Ott nem lehet hazudni. Ezért általában az ördögöt csak gúnynevén ismerik–” (II/321.). De a túlvilágon a név az egyetlen bizonyosság, amelybe kapaszkodni lehet.

Bormester Mihály neve is többszörösen beszédes név.

A *mester* szó valamilyen tudás megszerzésének lehető legmagasabb fokára utal. Ez a *bor* szóra vonatkoztatva az avatatlan fül számára ironikus le-kicsinylésnek tűnhet, ha arra gondol, hogy a nevet viselő illető a bor megivásában mester. De a beavatottak számára nyilvánvaló, hogy a „bormester”-nél nagyobb mesteri fokozatot földi halandó nem kaphat, mivel a bor és a kenyér nem más, mint az Úr szava a természet nyelvére lefordítva (II/315.). A *Bormester* név tehát Isten igéjének legmagasabb fokú ismerőjére utal, akit még ezen kívül Mihálynak is hívnak (=az Istenhez hasonló). Mihály arkangyal szerepét pedig a világ végső történésciben nem kell külön kifejtenünk.

Az elmondottakból tehát kitűnik, hogy Hamvas **Karneváljában** a karneváli fogalomkör a szereplők végnélkülinek tetsző elvonultatásán túl igen erős és tudatosan alkalmazott kohéziós erőként működik, mely a regény struktúrájának egészét áthatja, s a többi szervezőerővel karöltve alkotja meg azt a végtelenbe táguló hermetikus rendszert, melynek interpretációs lehetőségei a Hamvas által oly sokat tanulmányozott és értelmezett hagyomány legjelesebb könyveinek interpretációs lehetőségeihez mérhetők.

Jegyzetek

¹ Bahtyin, Mihail: Francois Rabelais munkássága valamint a középkor és a reneszánsz népi kultúrája. Moszkva, 1965.

Irodalom

- Albertné Herbszt Mária: Modern nyelvészet, anyanyelvi oktatás. Budapest, Tankönyvkiadó, 1987.
- Bahtyin, Mihail: Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse. Belgrád, Nolit, 1978.
- Bojtár Endre: Az irodalmi mű értéke és értékelése = Szili József (szerk.): A strukturalizmus után. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- Bori Imre: A Krúdy-effektus. Tanulmányok, 1977–78., 33–43.
- Dúl Antal: Hamvas Béla életrajzi adatai és művei. H. B. Scientia Sacra. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1988.
- Hamvas Béla: Karnevál I-II. Budapest, Magvető Kiadó, 1985.
- Hamvas Béla: Silentium; Titkos jegyzőkönyv; Unicornis. Budapest, Vigilia, 1987.
- Hamvas Béla: Az öt génisz; A bor filozófiája. Szombathely, Életünk Könyvek, 1988.
- Hamvas Béla: Scientia Sacra. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1988.
- Hamvas Béla: Patmosz I-II. Szombathely, Életünk Könyvek, 1992.
- Hamvas Béla: Tabula smaragdina; Mágia szutra. Szombathely, Életünk Könyvek, 1994.
- Kiss Sándor: Demarkációs jegyek az irodalmi műben. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI., 1976., 223–238.
- Ladó János: Magyar utónévkönyv. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
- Nagy Ferenc: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988.
- Szegedy-Maszák Mihály: Az ismétlődés mint a művészi anyag formává szerveződésének elve. Sz. M. M. Világkép és stílus, Budapest, Magvető Kiadó, 1980.
- Sz. M. M.: Az irodalmi mű alakítási hatáselemlete. = Szili József (szerk.): A strukturalizmus után. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- Thomka Beáta: Esszétetek, regényterek. Újvidék, Forum, 1988.

PESTI TAMARA

NYELVI IGÉNYTELENSÉGÜNK GYÖKEREI

Napjainkban, amikor a kommunikációs eszközök forradalmát tapasztalhatjuk, amikor szinte naponta kápráztatnak el bennünket a technika legújabb eredményeivel, amelyek az információ legkülönbözőbb átadási módjára képesek, nem szabad elfeledkeznünk a kommunikáció legősibb eszközéről, magáról a nyelvről.

Hiszen bármilyenek ezek az eszközök, valamilyen formában a nyelv segítségével továbbítják a befogadó számára az üzenetet. A nyelv az, ami továbbra is a legnagyobb szerepet játssza az ember életében, végigkíséri a születésétől a haláláig, s lehetővé teszi, hogy az legyen, ami valójában: társas lény.

Azt tapasztalhatjuk, hogy napjainkban újra divatos lett beszélni – sőt szépen beszélni. Az emberek felfedezték azt, amit már a régi görögök is tudtak, hogy egy jól előadott mondanivalóval szinte mindent el lehet érni. Éppen ezért a nyelvművelésnek ma is elengedhetetlen szerepe van abban, hogy egy adott közösség igényes, a normának megfelelő nyelvet beszéljen.

Iskolai tanulmányaink során a tanárok, illetve az ide vonatkozó irodalom, de a sajtó is igyekszik a nyelvhelyességi hibákra és a helyes formákra felhívni a figyelmet. Amíg azonban az „orvoslás” folyik, ritkán esik szó magának a „betegségnek” az okáról. Pedig igazán csak úgy lehet valamit megszüntetni, ha feltárjuk a hátterét, és a kiható tényezőkön megpróbálunk változtatni.

Vajon mi lehet az az ok, ami az emberekben egyfajta igénytelenséget alakít ki a helyes formák iránt?

Rendkívül sok tényező játszhat ebben közre. Pszichológiai, társadalmi, politikai, de gazdasági tényezők is.

Induljunk ki az ember mindennemű dolgainak gyökeréből, a családból. A születéstől kezdve a gyermek érzelmi világát, viselkedési formáját és ebből következően a nyelvi mintáját is a családi határozza meg. A szülő a maga nyelvi normáját átruhazza, és ezzel közvetett módon arra ösztönzi gyermekét, hogy ő is hasonló módon gondolkodjon, beszéljen. A kisgyermek példaképnek tekinti a szülőt, azonosul vele, utánozza szokásait, viselkedését és beszédmódját is. Ebből következik, hogy ha a szülő igénytelen, pon-

gyola nyelvet beszél, s a felnövekvő gyermek ezt a mintát látja és hallja, ez fog vérvé válni, erre fog alapozni a későbbiekben.

Amikor a gyermek iskoláskorú lesz, e negatív nyelvi hatás eredményei tudatosulhatnak benne.

Példaképpül már választhatná tanárát, aki a köznyelvi normát képviseli, de az iskoláskor is egy nagyon érzékeny pontja az egyén életének; tagja lesz egy csoportnak, de a csoportba való tartozásnak nyelvhasználati velejárói, feltételei vannak: el kell sajátítania és követnie kell azokat az íratlan szabályokat, amelyek a csoportot egyedik.

„A környezetem, és az iskolatársaim hatására alakítottam ki a nyelvet, azért, hogy én is hasonló legyek mint ők, hogy be tudjak olvadni a környezetembe” – mondta egy felmérésem során az egyik diák.

Mivel ez az önállósodás szakasza, a fiatalok határozottan arra törekszenek, hogy eltérjenek a felnőttektől. A köznyelvtől tudatosan távolodnak el, nyelvükre a különbözőségi vágy, az újítási kényszer jellemző.

„Azért is találunk ki ilyen szavakat, hogy jókat röhöghessünk azokon, akik nem értik” – vallotta egy másik tanuló a tesztben.

A csoportokon belül vezéregyéniségek válnak ki, akik hogy hatalmukat megerősítsék, és talán, tudat alatt, a féltékenységüket leplezzék, a beszédmódjuk által szeretnének uralkodni a többiek felett. Valójában a nyelv által akar „menő” lenni társai között, még ha ez gyakran egy nyers, trágár, nemtörődöm változata is a köznyelvnek. Ezáltal egyfajta rivalizálás is kialakulhat a gyerekek között. Az kerül a középpontba, aki a legtöbb „újítást” tudja produkálni. Az ilyen vezéregyéniségek nyelve rányomja bélyegét többi társaiéra is, akik, hogy ne lógjonak ki a sorból, megpróbálják elsajátítani az általa használt szavakat, kifejezéseket. Egy ilyen, magát vezérnek tekintő ifjú arra a kérdésre, hogy kit tart példaképének nyelvhelyességi szempontból, így válaszolt: „Nekem senki sem szolgál példaképpül, ugyanis én vagyok a példakép.”

Ugyanezen felmérés során arra a következtetésre jutottam, hogy a fiatalok körében a diáknyelvnek mégis óriási jelentősége van. A tanulók vallomása szerint pozitív jelenség és mások szerint is elfogadható, ha a diák ismeri a helyes formát is, amelyet a helyzettől függően a megfelelő környezetben alkalmazni is tud. Ez a pongyola stílus sokuk szerint csak az ifjúságuk része, ha felnőtté válnak, beszédük megváltozik, megkomolyodik, és a normának megfelelővé válik.

Viszont a baj akkor jelenik meg, amikor a tanuló már nem tudja felismerni, hogy nyelve átlépte a norma határait, ha már nem lát különbséget a ket-

tő között, és az általa átformált nyelvet használja az élet bármely területén, mint ahogy a következő válaszban is láthatjuk: „Másokkal is így szoktam beszélni, hisz már úgy megszoktam ezt a stílust, hogy észre sem tudom venni a különbséget.”

Ezenkívül különösen szembetűnő, hogy fiataljaink beszédében milyen nagymértékű a trágár kifejezések használata. Több diák is kifejtette, hogy ezen változtatni kellene, mert már szinte minden második szó trágárság társaik beszédében. Ez a jelenség persze nem csak a fiatalok körében általános. A trágárságok nagyfokú elterjedését többek között társadalmunk viselkedéskultúrájának elsekélyesedése okozza. Nincs már egy elfogadott norma, hogy mi, mikor, milyen helyzetben engedhető meg, s mi nem. A társadalmi problémák türelmetlenségét, a tehetetlenség érzését váltják ki az emberben, s ma már ezek olyan helyzetekre is kiterjednek, amelyekben arra semmilyen tényező nem ad okot. Beszédőttelekként, nyomósító szóként, de még pont és vessző helyett is használják. Itt kell megemlíteni a szexualitással kapcsolatos trágárságokat is. Ezeket nemcsak az egymás iránti tisztelet csökkenése és a nemi élet értékeinek elhalványulása okozza, hanem az is, hogy szókincsünk ezen a téren igen kialakulatlan és felemás. A mai magyar nyelvben nincsen általánosan elfogadott, a nyelvi normába belcillő szó, amellyel akár a nemi szerveket, akár a nemi aktust jelölhetnénk. Tehát vagy az orvosi nyelvből kölcsönzünk, vagy mint egyfajta tabut, valami egészen más szóval helyettesítjük (fütykös, kukac), vagy pedig egyszerűen trágársággal élünk. Így azok a szavak és kifejezések, melyeket a nyelvhasználók többsége durvának tart, egyre nagyobb teret nyernek mint a fiatalok, mind a felnőttek körében. Ugyanis a fiatalok úgy lépnek a felnőttkorba, hogy korábbi nyelvüket, amely többnyire hemzseg az argó elemeitől, nem adják fel. E fiatalok később egymás között is majd ugyanígy beszélnek, mint évekkal azelőtt az iskolában, s korosodásukkal a nyelvük nem változik annyit, hogy a durva elemeket kivesse magából. S ahogy ezek a nyelvhasználók mind idősebbek lesznek, úgy nyernek majd egyre inkább jogosultságot az igénytelen formák, hiszen az idősebb személyek mindig is példaképekül szolgáltak.

A nemeket véve alapul arra a következtetésre juthatunk, hogy a fiúk sokkal fogékonyabbak a pongyola beszéd iránt. Patriarchátusi berendezésű világunkban évszázadokon keresztül a férfiak feladata volt a harc, a család megvédése és ellátása. Gyengeségnek, félelemnek nem volt helye, s ha mégis elbizonytalanodtak volna, azt durva, trágár beszéddel próbálták leplezni.

A nőknek elsősorban a család meleg légkörét kellett biztosítani, az íratlan szabályok megkövetelték, hogy mindig szerények, illemtudók legyenek.

Ez az előítélet még ma is megvan. Mennyivel jobban megüti egy trágár szó a fülünket, ha azt egy nő szájából halljuk, s nem egy férfiéből! Ugyanis neki nem illik bizonyos szavakat, kifejezéseket, beszédmódot használni, vagy jelentősen kisebb mértékben, mint ahogy a másik nem használja. Így például a disznó viccek, a trágárságok, a nemi étellel kapcsolatos népies kifejezések napjainkig egyedül a férfiak kiváltságát képezték. A nők emancipációja sem hozott ezen a területen különösebb változásokat, de hát nem is ez volt a célja az egyenjogúság kivívásának.

Viszont más tekintetben a nők társadalmi helyzetének megváltozása mégis egy bizonyos módon talán meghatározta nyelvünk jelenlegi romlását. A nők tömeges munkavállalásával, s persze az életmód felgyorsulásával, a családok egyre nagyobb hányadának nincs ideje a gyerekekre több időt fordítani. Így ők a beszédmódot nem közvetlen környezetükből, hanem a képes-hangos tömegtájékoztató eszközök műsoraiból lesik, sajátítják el. Az oly fontos mesemondás szerepét a szülők nagy része átengedi a tévének, és a család ritka együttléte a televízió előtti szótlanságban vagy pár mondatos kommunikációra korlátozódik. Beszéde megreked az egy-két szavas mondatok, a filmek, a reklámok világából kölcsönzött, divatosnak tűnő szavak szintjén.

Mindenképpen ki kell emelni azokat az okokat is, amelyek a kisebbségi helyzetben alakulhatnak ki. Egy csoport anyanyelvének fennmaradása attól függ, hogy nyelve használatos és hasznos legyen a társadalmi közéletben.

Nálunk a hivatalos nyelv szerepét a szerb tölti be, ezért nap mint nap azal a ténnyel kell szembesülnünk, hogy nyelvünket szerb kölcsönszavak tarkítják.

Ennek nem egy esetben az az oka, hogy a beszélő számára ismeretlen fogalommal találkozunk, mint például a dispanzer, a samousluga volt, s az új fogalommal a szerb nevet vették át sokan, nem is keresvén neki magyar megfelelőt. Hozzájárult ehhez az is, hogy egyes fogalmakra több kifejezés is járatos volt a köznyelvünkben, mint az ambulántára a rendelő, rendelőintézet is, s emiatt sokan egyértelműbbnek tekintették a szerb kifejezést. Persze ennek az ellentéte is fennáll; több szerb elnevezésnek csak egy magyar megfelelője van, a bizottság például lehet odbor, komisija, komitet is, így a magyar szóból nem lehet következtetni arra, hogy mit jelent a szerb elnevezés, ezért a magyarázkodás helyett egyszerűbb a beszélő számára az idegen megfelelőt használni. Gyakran oka a szerb szó használatának az a tévhit is, hogy a magyar megfelelője nem pontosan ugyanazt fejezi ki, pedig hát az teljesen érthető, hogy a szavak, a fogalmak más módon alakulnak ki a kü-

lönböző nyelvekben, s egészen természetes jelenség, hogy árnyalati különbségek vannak köztük. A narodna odbrana-nak például a honvédelem felel meg, s nem népvédelem, ahogy évekig fordították. Bizonyos esetben az is közrejátszhat a szerb kifejezés meggyökerezésében, hogy rövidebb, mint a magyar. Mennyivel egyszerűbb a babura a tölteni való paprika, vagy a saobračajac a közlekedési rendőr helyett.

A felsorolt okok még ha bizonyos objektív körülményeket is tükröznek, egyik sem indokolt. Kossa Jánost idézem: „Azt az esetet nem véve figyelembe, amikor a beszélő fogyatékos nyelvismerete vagy iskolázatlansága miatt nem ismeri vagy könnyűszerrel nem állapíthatja meg a kölcsönzó magyar megfelelőjét, a legfőbb ok mindenesetre az, hogy a könnyebb végét fogjuk meg a dolognak, hogy megelégszünk a késszel, tehát: a gondolkodás restsége, a kényelem. Ez azonban egy másik, mélyebb okot is elárul. Azt ugyanis, hogy nem tartjuk elég fontosnak a dolgot, hiszen így is megértjük egymást, kétnyelvűek vagyunk, magunk között vagyunk.”

Ezekből az okokból következik az a tény, hogy egyáltalán nem tudni, hogy az ilyen kevert nyelvűek tudják-e, és ha igen, meddig fogják tudni, melyik a kölcsönzó, s melyik nem az. Nyelvünkben egyik-másik szerb szó már annyira állandósult, hogy sokan már magyarnak tartják. Vajon kivel nem történt meg az az eset, hogy Magyarországon trénerkát vagy patikát kérve értetlenül nézett rá az elárusító?

Talán nem is lenne mindez olyan nagy gond, ha megmaradna a köznapi beszéd szintjén. A nagyobb problémát az okozza, hogy egyre jobban belopja magát a műveltebb réteg és a média nyelvébe is. Márpedig ezek lennének azok, amelyek példaképpül szolgálhatnának a többieknek.

E negatív tényezők pedig nemcsak nyelvünk romlását, hanem bizonyos mértékben népünk asszimilációját is elősegítik.

Összegezve az összes felvetett problémát, felmerülhet bennünk, vajon hogyan küszöbölhetnénk ki, vagy ha azt nem is, de talán, hogyan enyhíthetnénk a nyelvünk ellen irányuló, összefonódó hatóerőkön?

Igazi, mindenkinek megfelelő megoldás talán nincs is, hiszen minden ember egy kis világ, s a nyelvi igénytelenség okai egyénenként különbözőek. Ügyelni kell arra is, hogy az általam említett tényezők mélyen érintik az egyén érzelmi világát. Emiatt a túlságosan erélyes fellépés nem engedhető meg. Figyelembe kell venni, hogy az egyén nyelvhasználata egy bizonyos mértékben egyéniségének a kifejezője is. A radikális lépések mély sebeket ejthetnek.

Az előbb említett tanulók véleményét idézem nyelvükkel kapcsolatban:

„Szerintem a diáknyelvet nem lehet eltörölni, szigorítani, vagy változtatni rajta, mert a diáknyelv nélkül nincsenek diákok sem.”

„A diáknyelv ellen semmit sem lehet tenni, és nem is szabad, mert ez egy fontos dolog.”

Az „átnevelési” munkában a legnagyobb szerepet a tanároknak adnám. Ők azok, akik tudatos, kitartó munkával és kellő tapintattal talán el tudnák érni, hogy a még fejlődésben lévő és a változtatásra még hajlamos gyermek nyelvét lassan, de biztosan egy elfogadható szintre emeljék, és, hogy kialakítsanak bennük egy olyan érzékenységet a helyes és helytelen formák iránt, amelyet majd későbbi életükben is kamatoztatni tudnak.

Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy hátrányos, kisebbségi helyzetünkben csak egy igényes, egészséges nyelvhasználattal állhatjuk meg helyünket és szilárdíthatunk meg egy biztos nyelvi örökséget gyermekeink számára is.

Irodalom

Kossa János: A mi nyelvünk. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1976.

Tolcsavai Nagy Gábor: Nyelvi durvaság indulatból – és anélkül. In: Nyelvi divatok. Bratislava, Madách Könyvkiadó, 1985.

Felde Györgyi: Elnyűtt szavaink. In: Nyelvi divatok. Bratislava, Madách Könyvkiadó, 1985.

Lőrincze Lajos: Emberközponti nyelvművelés. Bp., Magvető Kiadó, 1980.

Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat. Bp., 1995.

BALÁZS PIRI ALADÁR
(1907–1999)
EMLÉKEZETE

BALÁZS PIRI ALADÁR

(1907–1999)

Szerdán még mi néhányan, nyelvészek a Magyar Tanszéken róla beszélgettünk, mert róla már régen hallottunk: A mi régi kedves tanárunk, későbbi kollégánk ugyan mit csinál? Hogy szolgál az egészsége, mikor lesz újra velünk, a Magyar Tanszék 40. éves évfordulójára eljöhet-e közénk.

És csütörtökön este már jött a szomorú hír: Dr. Balázs Piri Aladár csendesen eltávozott az élők sorából, ő már csak lélekben lehet velünk, ezekkel és ezekkel, kik tanítványai voltunk, akiket Petőfi és Jókai nyelvének törvényeire tanított.

Nekünk, akik az újvidéki Bölcsész tudományi Karon figyelhettünk csendes, bölcs derűs szavára, a Njgoš utcai épületet idézi leckekönyvünkbe írott gyöngybetűs neve, a hétfő kora reggeleket, amikor óramű pontossággal megjelent az ajtóban egy őszhajú, halkszavú kis ember, a tanár úr, amint megérkezett a vonattal Szabadkáról. Jött derűsen, és tartotta kristálytisztá szerkezetű óráit, amelyek java részére, okfejtéseire ma is tételesen emlékezünk, amint nyelvünk rendszeréről, múltjáról, jelenéről, életéről beszélt. Elhozott nekünk egy elsüllyedt, régi világot, amelyet el már csak ő hozhatott: Emlékeiben, szavaiban egy Klemm Antal, a magyar történeti mondattan tudósa, vagy Tolnai Vilmos is üzent, akik neki voltak tanárai.

Mire az 1950-es évek végén a főiskolára, majd hozzánk, a Magyar Tanszékre került, már megjárta sok világot, miután a pécsi Tudományegyetemen megszerezte oklevelét, majd doktorátusát. Szülőhelyére, Szabadkára is már Lentiből került, tanított itt a gimnáziumban, tanítóképzőben, főiskolán majd az egyetemen, mindenhol helytállva, ahova sorsa által vezéreltetett. Tanított a Magyar Tanszéken leíró nyelvtant, szótant, és mindenekelőtt a legkedvesebbet, a mondattant, de nyelvtörténetet, általános nyelvészetet is. Tanárként, tudósként talán a mondat logikai szerkezete, annak tiszta törvényszerűségei érdekelték, hisz tanulmányai, értekezései, cikkei, egyetemi jegyzetei szinte kivétel nélkül erre a logikai ítéleteket megtestesítő nyelvi egységre vonatkoztak, az alany – állítmány, a predikatív szerkezet viszonyaira, annak világos, matematikai törvényeire.

A szomorú summázás pillanataiban azt kell mondanunk, mondatnyilag lakonikus volt ez a publikált életmű, de csak akkor, ha közzététel tekintetében szűk, szó szerinti keretekben gondolkodunk. Mert hát mit is tesz a jó tanár, amint tette ő is: tudományos gondolatait, kutatásának eredményeit nap

mint nap közzé teszi, lélektől lélekig, közvetlenül a legértékesebb címzettig, a képlékeny, mindent befogadó tanítványi szellemig juttatva.

És tette ezt, nevelt és tanított évtizedeken át, egészen 1979-ig, nyugalomba vonulásáig. Szinte jelképes volt ez a pillanat, a tanszék az egyetemi városba költözött, de ő még a régi környezetből ment a megérdemelt pihenésre. Elment, pedig csendes humora, derüje a későbbi megpróbáltatásainknál is nagyon hiányzott.

A munkában eltöltött évtizedek során egy másik vonatkozásban is értékes volt tevékenysége: a tankönyvek, ismeretterjesztő, tudománynpszerűsítő művek terén ő volt az egyik legkiválóbb fordítónk, az akkor alig művelt magyar tudományos terminológia avatott ismerője. Fordított, lektorált filozófiatörténetet, matematikát, földrajzot, csillagászatot, természet- és humántudományt, csiszoltan, tökéletesen, kiérlelt, szép tanári szóval.

És most örökre elment sorainkból a tanár úr, aki lényével, csendes szavával is tekintélyt parancsolt, azét a világot, melyből ő is vétetett. Elvesztése miatt érzett szomorúságunkban csak egy lehet a megnyugvást adó. Nem élt hiába, nem halt meg igazán az, aki József Attilát kissé megmásítottan idézve, ennyi fűszálon volt pici él, ennyi tanítót, magyartanárt nevelt, oktatótt. Reá emlékeznek még sokáig az iskolatáblára írott, elemzett mondatok, amelyeknek, íme, már eltűnik, rejtve marad alanya, megálmodója. De mi tudjuk, hogy itt volt, itt is lesz velünk: Tanár úr, nyugodjon békében! Kollégáink, Isten veled!

Papp György

A TANSZÉK ÉLETÉBŐL

A MAGYAR TANSZÉK TANÁRAI ÉS MUNKATÁRSAI

1. Dr. Bányai János, egyetemi rendes tanár, tanszékvezető
(Irodalomelmélet, Esztétikatörténet)
2. Dr. Bosnyák István, egyetemi rendes tanár
(Régi magyar irodalom)
3. Dr. Csáky S. Piroska, egyetemi rendes tanár
(Szakirodalmi tájékoztató, Könyvtárban)
4. Dr. Gerold László, egyetemi rendes tanár
(A XIX. század magyar irodalma, Dramaturgia)
5. Dr. Göncz Lajos, egyetemi rendes tanár
(Pszichológia, Pszicholingvisztika)
6. Dr. Jung Károly, egyetemi rendes tanár
(Népköltészet, Etnológia)
7. Dr. Káich Katalin, egyetemi rendes tanár
(A magyar nép története, Művelődéstörténet)
8. Dr. Láncz Irén, egyetemi rendes tanár
(Bevezetés az általános és magyar nyelvészetbe)
9. Dr. Molnár Csikós László, egyetemi rendes tanár
(Fonetika, Mondattan)
10. Dr. Utasi Csaba, egyetemi rendes tanár
(A XX. század magyar irodalma)
11. Dr. Bagi Ferenc, egyetemi rendkívüli tanár
(Mai magyar nyelv, A magyar nyelv és irodalom tanításának módszertana)
12. Dr. Cseh Márta, egyetemi rendkívüli tanár
(Szókészlettan és alaktan, Mai magyar nyelv)
13. Dr. Papp György, egyetemi rendkívüli tanár
(Nyelvművelés és helyesírás, Kontrasztív nyelvészet)
14. Dr. Rajsli Ilona, egyetemi rendkívüli tanár
(A magyar nyelv története, Dialektológia)
15. Dr. Andrić Edit, docens
(Mai magyar nyelv, A magyar mint idegen nyelv)
16. Dr. Csányi Erzsébet, docens
(Világirodalom)
17. Dr. Danyi Magdolna, docens
(A nyelvvizsgálat mai módszerei)

18. Dr. Harkai Vass Éva, asszisztens
(A XX. század magyar irodalma)
19. Dr. Losoncz Alpár, docens
(Filozófia)
20. Bence Erika mgr., asszisztens
(A XIX. század magyar irodalma)
21. Csapó Julianna mgr., asszisztens
(Szakirodalmi tájékoztató)
22. Faragó Kornélia mgr., asszisztens
(Irodalomelmélet)
23. Katonai Edit mgr., asszisztens
(Nyelvművelés és helyesírás, Mondattan)
24. Csorba Béla, lektor (Mai magyar nyelv)
25. Pásztor Kicsi Mária, asszisztens-gyakornok
(Fonetika, Mai magyar nyelv)
26. Szikora Judit, asszisztens-gyakornok
(A magyar nyelv és irodalom tanításának módszertana)
27. Móricz Tünde, könyvtáros
28. Brindza Ildikó, segédkönyvtáros
29. Milánovics Valéria, titkárnő

**A TANSZÉK HALLGATÓI
AZ 1999/2000-ES TANÉVBEN**

I. év

1. Apró Attila	13. Kis Izabella
2. Bálint Zsolt	14. Korica Ágnes
3. Balla Zita	15. Lenkes László
4. Barsi Szilvia	16. Lenkes Zita
5. Bazsó Ágnes	17. Loboda Lenke
6. Bese Tímea	18. Meoželj Sonja
7. Bilicki Renáta	19. Nagy Ildikó
8. Burány Hajnalka	20. Nagy Kornélia
9. Csordás Márta	21. Orosz Jázminka
10. Dudás Viola	22. Pastyik Edit
11. Gluvakov Lenke	23. Péter Zsolt
12. Hadnagy Tímea	24. Pintér Andrea

25. Rajsli Anasztázia
26. Samu János
27. Sterbik Judit
28. Szabó Edit
29. Szücs Zsuzsanna

30. Tőke János
31. Varnuzsa Ildikó
32. Vörös Beáta
33. Zelenka Tibor

II. év

1. Andróczky Csaba
2. Apró Anikó
3. Apró Gabriella
4. Bakos Petra
5. Balázs Szilvia
6. Bíró Julianna
7. Csanyiga Mónika
8. Csikós Anita
9. Csik Mónika
10. Deissinger Ákos
11. Ferenc Ágota
12. Hajnal Tímea
13. Hallai Ildikó
14. Herbut Anikó

15. Horváth Ágnes
16. Kapornyai Szilvia
17. Kara Ildikó
18. Krizsán Károly
19. Majer Mónika
20. Majlát Hermina
21. Mester Géza
22. Miklós Csongor
23. Ökrös Edit
24. Simon Teodóra
25. Szép Gabriella
26. Tóth Edit
27. Tóth Hajnalka

III. év

1. Ábrahám Lívía
2. Búrány Ágota
3. Dobó Krisztina
4. Drobnyik Aranka
5. Hajas Gabriella
6. Hegyi Erika
7. Huszta Rózsa
8. Lakatos János

9. Lódi Gabriella
10. Micsik Andrea
11. Német András
12. Szabó Erika
13. Sőregi Melinda
14. Smit Edit
15. Varga Éva
16. Zombori Gábor

IV. év

1. Almási Csilla
2. Bagi Timea

3. Bálind Teodóra
4. Bartus Angela

5. Burján Anikó	23. Mihók Zsolt
6. Cigura Mónika	24. Móra Regina
7. Csákvári Hajnalka	25. Muci Attila
8. Csernik Előd	26. Pálfi Attila
9. Detki Gyöngyi	27. Pesti Tamara
10. Dupák Orsolya	28. Petrás Teodóra
11. Faragó Karolina	29. Pressburger Csaba
12. Faragó Lehel	30. Rajsli Tünde
13. Ferenc Edvin	31. Raj Kinga
14. Huzsvár Attila	32. Rekecki Angéla
15. Kalmár Zsuzsanna	33. Sütő Erika
16. Kéri Andrea	34. Szabó Dóra
17. Kiss Gabriella	35. Szakmány György
18. Kovács Karolina	36. Szalma Ildikó
19. Krajcsik Angéla	37. Szügyi Róbert
20. Lavró Ferenc	38. Tóth Gábor
21. Mackó Zsuzsanna	39. Virág Ildikó
22. Majlát Zita	

Abszolvensek

1. Bata Mária	10. Mihók Hilda
2. Bózsó Ildikó	11. Pandurcsek Bettina
3. Crnkovity Gábor	12. Rác Eleonóra
4. Csincsik Zsolt	13. Šimunović Rozália
5. Dávidházi Judit	14. Szücs Budai Engelbert
6. Domonkos Szilvia	15. Tóth Andrea
7. Irsai Andrea	16. Túri Angelika
8. Kopunovity Legetin Andrea	17. Vajda Annamária
9. Lestár Anikó	18. Zsoldos Zsaklina

III. fokozat

I. év

1. Hajdú Ágnes
2. Kopilovity Hajnalka
3. Petrik Emese

II. év

1. Bene Annamária

Diplomáltak

Anderla Mária (A Thuróczi-krónika és a XV. századi nyomdászat szerepe a magyar irodalomban)

Bezeg Márta (A prágai iskola)

Boros Otília (Amade László lírájának rokokó stilisztikája)

Csabai Gabriella (Az első magazin jellegű napilap Vajdaságban – Bácsország, 1904–1905)

Danyi Zoltán (Hamvas Béla ezoterizmusa. Alkímia, hermetika, mágia a *Karnevál* című regényben)

Kocsi Zoltán (A jelzős szerkezetek vizsgálata a Károlyi Bibliában)

Kopilovity Hajnalka (A „jóvétehetetlen tragikum” élménye Pilinszky János költészetében)

Kormányos Gyöngyi (A bizalmas stílus terjedése a mai magyar nyelvben)

Labanc Elvira (Reneszánsz jegyek Ilosvai *Toldi históriájában*)

Virág Emese (A reformátor írói program megnyilvánulása Heltai *Hollójában*)

Magisztráltak

Utasi Anikó (Móricz Zsigmond diákhősei – Veres Lacitól Nyilas Mihályig)

Utasi Csilla (Krúdy Gyula elbeszélésciklusai a tizes években)

Tudományos tanácskozás*Bárczi Géza Egyetemi Nyelvészeti Napok*

1999. dec. 7-én és 8-án tartottuk a Bárczi Géza Egyetemi Nyelvészeti Napokat. A tanácskozáson a tanszék munkatársain kívül résztvett Hovány Lajos, a Szabadkai Építészeti Kar tanára A Tisza állapotai, változási jellemzői a víznevek tükrében című előadásával és Silling István, a zombori Tanítóképző Kar tanára is, A vajdasági archaikus népi imádságok néhány nyelvjárási jellegzetessége című előadásával.

A tanácskozáson a nyelvészeti érdeklődésű hallgatóink közül is tartottak néhányan előadást:

Bagi Tímea: Adalékok a magyar szókészlet nagyságának kérdéséhez
 Búrány Ágota: A nyelvi tervezés szerepe a kisebbségi nyelvoktatásban
 Csákvári Hajnalka: „Diszkrétén, mint a gázszivárgás” – A mint kötőszós hasonlatok funkciója Grendel Lajos *És eljön az ő országa* című regényében
 Csanyiga Mónika: A fő mondatrészek néhány tudománytörténeti vonatkozásáról

Rendezvények

Március 15-e

A tanszék március 11-én *Költő a szabadságharcban* címmel ünnepi műsort tartott. Bányai János tanszékvezető bevezetője után Gerold László tartott előadást *Petőfi a költészetről (a szabadságharc idején)* címmel. Hallgatóink (Bakos Petra, Bíró Julianna, Csík Mónika, Deissinger Ákos, Ferenc Ágota, Hallai Ildikó, Majlát Hermina, Mester Géza és Vass Éva) *Petőfi útján* címmel magyar írók és költők műveit adták elő.

40 éves a tanszék

A tanszék alapításának 40. évfordulója alkalmából október 19-én ünnepi tanszékértekezletet tartottunk. Huszta Rózsa harmadéves hallgató részleteket olvasott fel Sinkó Ervin nevezetes Székfoglaló előadásából, majd hangszalagról részletet hallhattunk Sinkó Ervin egy ma is időszerű előadásából, melynek témája Ady Endre újságírói tevékenysége volt.

Bányai János tanszékvezető beszámolt a tanszék 40 évéről.

A műsor további részében Penavin Olga nyugalmazott nyelvészprofesszor visszaemlékezett a tanszékalapításra, Bori Imre akadémikus, irodalomprofesszor emlékeiből idézett fel, D. Kunkin Zsuzsanna, a szabadkai Népkönyvtár tanácsosa pedig az első nemzedék diákjaként emlékezett a tanszéki évekre. Ezt követően írásukkal bemutatkoztak a tanszék jelenlegi hallgatói: Bakos Petra, Deissinger Ákos, Csákvári Hajnalka és Zombori Gábor. Papp György egyetemi rendkívüli tanár *A nyelvi megismeréstől a nyelvi tervezésig* címmel bemutatkozó előadást tartott.

Gerold László ismertette a tanszék legújabb kiadványait.

Az idei Sinkó Ervin Irodalmi Díjat a Harkai Vass Éva, Csányi Erzsébet és Bence Erika összetételű bizottság a Képes Ifjúságnak ítélte a *Tetszőleges irány* című ifjúsági versantológia kiadásáért. Az indoklást Harkai Vass Éva ismertette.

Csáky S. Piroska megnyitotta az *Értékeink és emlékeink – Dokumentumok a tanszék életéből* (1959–1999) című kiállítást.

Bányai János

MÚLTUNK A HAGYOMÁNYTEREMTÉS

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének négy évtizedes története most, ezen az ünnepnek elgondolt tanszékértekezleten még lerövidítve, dióhéjban sem adható elő, nem is vállalkozom rá, holott e történet sok eseményének, részletének, alakulásának (másokkal együtt) tanúja, részese voltam. Ott voltam 1959. október 21-én a bölcsészkar régi épületének azóta sokszor emlegetett 32-es (legnagyobb) tantermében, amikor és ahol Sinkó Ervin a tanszékalapító Székfoglaló előadást elmondta, ott voltam Penavin Olga nyelvészeti, B. Szabó György irodalomtörténeti előadásain, Bori Imre gyakorlóóráira jártam, Szeli Istvánnak kollégája lettem, mielőtt előadásait hallgathattam volna. Szem- és fültanúja voltam Sinkó Ervin és mások küzdelmének, hogy az irodalomelméletet, a világirodalmat mégis inkább magyarul kellene hallgatnunk és tanulnunk, amit azért nem mindenki értett meg akkor első szóra. Ott voltam, amikor a tanszék későbbi professzorai, mostanra akadémikusok, doktori értekezéseiket védték.

Közelről figyelhettem a tanszék könyvtárának alapítását és fejlesztését, máshol kirostált, számunkra kincset érő könyvek, folyóiratok mentését, az állománygyarapítás e különleges, bár nyilván nem egészen egyedi módját. Segédkeztem megőrzésre adott írói és más hagyatékok tanszékre szállításában. Jelen voltam az első diplomavizsgákon. Kemény vitákat hallgattam arról, érdemes-e órákat látogatni, vizsgára készülni; hiszen már akkor bárki könnyen meg is bukhatott, vagy sokkal jobb reggeltől estélig szabadon téblábolni. Nagyon sok minden, vizsgák és a vizsgák elhalasztása, bukások, érdemtelenül magas és érdemtelenül alacsony osztályzatok, csúfolódás a tanárokkal, vonzódások és taszítások, ami azóta annyira a tanszék életének és mindennapjainak részévé vált, hogy szinte észre sem vesszük már, először történt a tanszéken, és mint minden, ami először történik, a történet, az életrajz, a történelem részévé vált. Azért sem tarthatok itt most összefoglaló beszédet a tanszék négy évtizedes történetéről, mert mindebből sokat láttam, és fogva tartanak a részletek. Mindannyian a részletek markában szorongunk.

Láttam azután az egykori Hungarológiai Intézet alapítása körüli huzavonát, örültem a tanszék Tanulmányok című évkönyve első számának, az intézet folyóiratainak és más kiadványainak, részt vettem az első tudományos tanácskozásokon, lelkesítettek a tanszék és az intézet nemzetközi kapcsolatai. Mire a tanszék nyomán intézet is lett, ismeretek és tapasztalatok nyomába járva külföldre is utazhattunk. És bennünket is látogathattak külföldiek. Távolokat láttunk magunk, a tanszék, az intézet előtt, ha bizonytalanul is, de jövőben gondolkodtunk, még '68 csúfos bukása után is voltak reményeink. Annál inkább, hiszen ha nem is közvetlenül a tanszéken vagy az intézetben, de mindenképpen e felsőoktatási és tudományos intézmények alapítása után, hatáskörükben és holdudvarukban fontos nyelvészeti, történeti, néprajzi, művelődés- és sajtótörténeti, nemzetiségi kutatások kezdődtek és folytatódtak, ezzel egy időben írók és tudósok fiatal nemzedékei léptek elő, széles körű érdeklődésre találó könyvek jelentek meg, folyóiratok születtek, irodalmi és művelődési rendezvények keltek életre. És mindehhez valamilyen módon köze volt a tanszéknek és az intézetnek, a tanszék és az intézet munkatársainak, diákoknak és tanároknak, kutatóknak és tudósoknak. A tanszék lassan, lépésről lépésre, beépült a jugoszláviai magyarság mindennapjaiba, oktatási, művelődési és tudományos életének alakítója lett. Leginkább azzal, hogy a tanszékről kikerült magyartanárok, de azok is, akik különféle okok folytán megszakították tanulmányaikat, nemcsak tanítottak, akár általános, akár középiskolában, hanem sok-sok más feladatot is vállaltak. Sokan nem is kerültek iskolába; könyvtárakban, szerkesztőségekben, művelődési intézményekben, fordítói munkakörben helyezkedtek el, és talán nem tévedek, meg nem is hangzik túlzásnak, ha azt mondom, tudásukkal, ismereteikkel, tapasztalataikkal, élményeikkel mindenhová magukkal vitték a tanszékot, megalapozva így is a tanszék jó hírét itthon is meg a nagyvilágban is. A negyven év elég hosszú idő ahhoz, hogy a világ valamiről tudomást szerezzen, ám arra is elég hosszú idő, hogy bírálatot és ellenvéleményt termeljen ki, aminek nyilván csak örülni lehet, hiszen a tanszék életképességét bizonyítja, mint-hogy – ebből is kiolvasható – odafigyelnek rá, és az sem baj, ha el is mondják ennek-annak, jó- és rosszhiszeműen ilyennek vagy olyanak címkézik. Addig van jövője a tanszéknek, gondolom némi öniróniával, amíg kevesebben vannak a közömbösek, és többen a bírálók. Még akkor is, ha az ún. bírálatok mögött gyakran lapul önös érdek, idejétmúlt ideológia vagy valami más, aminek a megnevezésére itt most se idő, se tér, mert ha ünnepinek gondoltuk el ezt a tanszékértekezletet, akkor ne vitatkozzunk, még akkor se, ha volna bizony helye bőven a polémiának, határon innen és határon túl is.

A tanszék, négy évtizedes története során, erről sem kell megfeleledkezni, átélte, és egyelőre túl is élte a szinte rendszeres időközökben, sorozatosan ismétlődő felsőoktatási és tudománypolitikai átalakulásokat és átalakításokat, melyeket mindig a reform szellemében hirdettek meg és hajtottak végre, miközben minden „megreformálás” mögött, az erős központosítás és a ritkább decentralizáció leple alatt párt- és hatalmi érdekek húzódtak meg, sokszor nagyon is kendőzetlenül. Példát is mondhatok erre, nem is egyet. A tanszék és az intézet konfliktusokat (is) teremtő egyesítése, majd a „tmsz-talanítás” nyomán az intézet teljes beolvasztása az oktatásba, amikor megszűntek az önállósított kutatási helyek. Ám nem szűnt meg a kutatás, leginkább persze a tanárok és kutatók egyéni vállalkozásainak köszönhetően. A tanszék névváltozásai is erről tanúskodnak. Pontosabban, a tanszék megalapításától kezdődően napjainkig a magyar nyelv és irodalom tanszéke maradt, teljesen függetlenül attól, hogy bizonyos intervallumokban hogyan nevezték. Azt akarom ezzel mondani, hogy bármint is akarták a különféle oktatási és tudománypolitikai reformerek, bárhogy akarták alakítgatni az oktatást és a kutatás irányait, a tanszékben mindig volt annyi erő és intellektuális képesség, hogy megőrizze akadémiai és tudományos méltóságát. Nem egyszer kemény küzdelmek árán, máskor iróniával és öniróniával. De hát az irónia is intellektuális képesség, nem is egészen mellékes és jelentéktelen képessége a gondolkodásnak. Gyakran belső autonómiánk megőrzésének (maradék) fegyvere. Aminek forгатására mostanában is bőven akad alkalom, itthon is, másfelé is.

Nem akarok számokat mondani, nem is rendelkezem pontos számadatokkal arról, hogy hány magyartanár járta végig a tanszéki fél éveket, hányan jegyzik életrajzukban, hogy a tanszéken tanultak, hányan indultak innen pedagógiai, közéleti, tudományos pályára; dicsekvésnek tűnhetne, ha itt most számadatokat közölnék, a dicsekvésnek pedig nincs helye ezen a tanszékértekezleten. Nem közlök számokat, de felsorolom, hogy mit lehetne a tanszék négy évtizedes történetéből számokkal is kifejezni. Azon kívül, hogy közölni lehetne, hány magyartanár fejezte be itt a stúdiumait, hányan szereztek munkájukkal magiszteri és doktori rangot, meg lehetne számolni azt is, hogy hány könyvet adott ki, hány folyóiratszámot jelentetett meg a tanszék az egykori intézettel együtt, de azt is össze lehetne adni, hogy hány könyvet irtak meg és publikáltak a tanszék meg az intézet egykori és mostani munkatársai, amint azt is ki lehetne számokban fejezni, hogy a tanszék valamikori és mai tanítványai hány tudományos, szakmai, nem utolsósorban irodalmi és szépirodalmi művet tettek le az olvasó asztalára.

E lehetséges számadatokhoz odataroznak azok a tudományterületek és témakörök is, amelyekben a tanszék munkatársai és a tanszéket megjárt szerzők kifejezték magukat. A nyelvészet és az irodalomtudomány sok ága mellett a sajtó- és a könyvtörténet, a folklór és a fordítás tudománya, iskola- és művelődéstörténet, bibliográfiák és szövegkiadások, közvetve vagy közvetlenül, erősebb vagy gyengébb szálakkal köthetők a tanszék szellemiségéhez, ahhoz a tanszék alapításától mostanáig megőrzött szándékhoz és eltökéltséghez, hogy a tanszék valóban szűkebb hazánkra, a magyarságra és Európára tekintő szellemi műhely legyen, amely műhely szerszámosládájában könyvek vannak és megint könyvek, léghőmérsékletben pedig párbeszéd zajlik, soha be nem fejezhető beszélgetés a világról, amelyben élünk, az életünkről és a tudományunkról. Közhelyeket és szólásokat elkerülő megértésgyakorlat ez a párbeszéd, nem időn és téren kívül, ellenkezőleg, éppen a történelmi jelenbe és a konkrét térbe ágyazott beszélgetés az ember szabadságáról, a kis és nagy közösségek létéről meg létezéséről. Ha jól meggondolom, az elmúlt négy évtized alatt a tanszék mindig a dialógus, a beszélgetés színhelye volt, mert így teremthette meg szellemi, tudományos és intellektuális autonómiáját, ami nélkül, jól tudjuk, nincs se egyetemi szintű oktatás, se akadémiai szintű kutatás. Nincs rá okunk, hogy azért, mert írni, olvasni, megérteni, vagyis beszélgetni oktattunk (és neveltünk is talán) az elmúlt négy évtized során, most döngessük a mellünket és lelkesedjünk önmagunkért. Ezért nem mondok számokat. Azt azonban jelzem, hogy ha egyszer valaki megírja majd ennek a tanszéknek a történetét, ami – meggyőződésem – a mai nappal, a mostani évfordulóval nem ér véget, sok mindent kénytelen lesz majd összeszámolni, és mélyen el is gondolkodni a kapott számadatok felett.

Ha nem is sokan, néhányan azért feltették nekem a kérdést, jó, íme, elmúlt négy évtized, ezt-azt sikerült megtenni és elérni a tanszéken, van, amit nem sikerült, voltak jó évek és voltak rossz évek a tanszék életében, sikerek és kudarcok, mindezt sorra lehetne venni, de forduljunk most el a múlttól egy pillanatra, gondoljunk el, mi következik ezután, merre haladunk és mi jön felénk. Nem vagyok jók, nem tudom mi is vár ránk. Azt azonban tudom, semmi okunk rá, hogy elforduljunk a múlttól, hiszen a múltunk a tanszék múltja, hagyományteremtés, minták és példák teremtése is, mert a tanszékhez példamutató élet- és tudományos pályák kötődnek, oktatók és tudósok életműve, akikre – ha éppen a jövő felé téved a tekintetünk – támaszkodni és hivatkozni lehet. Éppen az ő munkásságukból olvasható ki a tanszék jövőképe. Most is, amikor kemény tél vár ránk, a fagyban pedig nemcsak a test, hanem a szellem is fázik. Nem ígérhetek gyors kitavaszkodást, ki va-

gyok én, hogy bármit is megigérjek. Azt azonban közölhetem, mégpedig nemcsak a magam, hanem a tanszék minden munkatársa, minden diákja nevében, ami talán a legfontosabb, hogy múltunk tapasztalataira támaszkodva nézünk szembe a fagyos rémmel, ami a jövő képében tart felénk. Mert van mire hivatkoznunk. Van mit megőriznünk. Van mit továbbadnunk. Van miért – itt és most – jelen lenni.

A kifosztottság és az általános elszegényedés ellenére még mindig, évről évre, sokan választják a tanszéki stúdiumot, legtöbben nem azért, mert nincs más választásuk, hanem azért, mert egyrésztől vonzza őket a tanszék tekintélye, bizalomkeltő hagyományai, a tanszékről indult sikeres pályák példája, másrésztől önismeretet és jövőképet remélhetnek a tanszéktől, ahol a szellem, a ráció lakozik, nélkülözhetetlen remények és szabadságképek társaságában. Hogy nem lankadt az elmúlt nehéz években, és úgy látszik, a mostani és az elkövetkező még nehezebb években sem fogy el a tanszék iránti közösségi érdeklődés, nem eltűnözhető, de mindenképpen valóságos önbizalomra adhat okot mind a tanszéken tanítóknak, mind a tanszéken tanulóknak. Csak annyit mondhatok, még mindig van értelme a tanszék létezésének, mégpedig éppen itt, ahol alapították és ahol fenntartották, meg hogy a tanszéki tanulás, kutatás, oktatás mindenek ellenére, továbbra is értelmes értelmiségi vállalkozás.

Penavin Olga

A TANSZÉK 40 ÉVES ÉVFORDULÓJÁRA – 1999. OKT. 19-ÉN

Tisztelt Ünneplők, Kedves Barátaim!

Mint valami őskori fosszilia állok itt Önök előtt, a sok fiatal előtt, és megpróbálok emlékezni. Emlékezni ama dicső időre, amikor még kb. félmillióan éltünk eme tájakon, amikor egy magyar nyelvet és irodalmat oktató felsőfokú intézmény szükségeltetett számunkra – a vezetők véleménye szerint is. A láncos kutya ideje ez, amikor Magyarországon csak 2 tanú jelenlétében fogadott bennünket a meglátogatott szakember. Az Újvidéki Egyetem alapításának ideje ez, amikor a felső szervek a Vajdaságnak is lehetővé tették az egyetem megszervezését.

Ment is az a meghatározott módon és ütemben. Csak egy bökkenő volt. A Magyar Tanszék. A Magyar Tanszék megszervezésében ugyanis sok nehézséget kellett legyőzni, márpedig anélkül nem egyetem az egyetem, nem teljes a Bölcsészettudományi Kar. Sokan és sok helyen adták az ötleteket a vitázók a megbeszélések során. Belgrádban és Újvidéken egyaránt. A Vaj-

dasági Központi Pártbizottság végül is a magyar elvtársak mellett (B. Szabó György, Nagy József, Rehák László stb.) Zaga Krdžalić miniszteraszszonyt bízta meg a nehézségek elhárításával.

Munkájuk kezdetén rögtön tisztázniuk kellett, kire is számíthatnak a munkában. (Nem kell elfelednünk, akkor már működött a Pedagógiai Főiskola Magyar nyelvi és irodalmi tanszéke.) Az egyetemi törvény szerint legalább egy doktori titulussal rendelkező személlyel indulhatott meg a munka. Középiskolai, főiskolai tanár még csak akadna, írók, költők is, vagy a háború miatt félbemaradt tanulmányú egyetemi hallgatók. Ők alkották a választékot. Behozatalra sem lehetett számítani. Teremteni kellett tehát a rendelkezésre álló anyagból, a saját anyagból.

A felsőbb hatóságok nem riadtak vissza a nehézségektől; ama szűkös napokban egy havi 400 márkás ösztöndíjat ajánlottak fel a kiküldendő személynek, olyannak, aki nem fecséreli el külföldön sem a pénzt, sem az idejét, számítani lehet rá, hogy doktori diplomával a kezében jelenik meg a szükségeltetett idő után.

Most meg az lett a kérdés: Hova menjen az illető? Magyarországra, ami a legtermészetesebb lenne, nem mehet. Nem fogadják el, se be. Megindult tehát a keresgélés Európa-szerte magyar, illetve finnugor tanszék után, ahol doktorandusképzés is folyik. Így jutottunk el a nagymúltú göttingai egyetemre, ahol mindig tanultak magyar és szláv nyelvű diákok is. Ott a háború után dr. Farkas Gyula tanszékvezető irányításával már működött a Finnugor Tanszék, finn és észt nyelvű lektorátussal.

Ez volt a legközelebb!

Farkas professzor úr kérdésünkre, hogy elvállalná-e egy jugoszláviai magyar doktorandus vezetését magyar nyelvészetből, igennel válaszolt. Örült, hogy íme, nemzetközi hírneve van intézetének.

Kit küldeni ki? – hangzott a további kérdés. B. Szabó Gyurka jöhetett volna számításba, de az ő esetében sokáig tartott volna a tanulmány, nem rendelkezett elég sok befejezett és hitelesített szemeszterrel, márpedig sürgetett az idő. Velem kezdtek el tárgyalni. Én nem voltam elragadtatva az üggyől: hosszabb időre, legalább 2 évre el kell mennem, ki a háború utáni Európába. A legnagyobb akadályt a német nyelvtudás jelentette. Tanultam én német nyelvet 2 évig az elemiben, 8 évig a leánygimnáziumban, tudtam én a nyelvtant, fordítottam Goethét, Schillert, Lessinget és a többi nagyot, de nem tudtam kérni egy pohár vizet németül, nem ismertem a mindennapi élet nyelvét. Nem beszélve arról, hogy a mély vízbe bedobotva egyedül kellett intézkednem minden hivatalos ügyben – márpedig az volt bőven! – ,

előadásokat hallgatni, szemináriumi gyakorlatokat végezni. Még a magyar irodalomból, nyelvészetből is németül, a hallgatóság ugyanis német nyelvű más szakosokból verbuválódott, tehát minden szinten, az egyetemen, a mindennapi életben csak németül folyt a kommunikáció.

A lakáskeresés sem volt utolsó dolog. Senki sem akart befogadni idegent, jugoszlávot meg éppen nem! Egy hónapi gyötrelem után hazajöttem. Jelentkeztem Zagának, kijelentve, hogy én pedig oda vissza nem megyek. Erre megindult a meggyőzés. Végül Zaga kijelentette: „Hoćeš, nećeš, moraš!” Mit volt ezután mit tenni? Visszakullogtam és teljes erőbevetéssel folytattam 3 szakosságom (finnugor, délszláv nyelvek, volkskunde-néprajz) követelményeinek teljesítését. A rendes hallgatókkal együtt vizsgáztam oroszról, finnből, néprajzból, magyar nyelvből, irodalomból németül!

Hogy ne feledjük el, a disszertációmát készen vittem ki magammal, németre lefordítva, azzal már kevés munkám volt, csak a nyelvét kellett „kipofozni”, német németre kellett javítani. Hiába nézték át itthon a legjobb német professzorok.

Az egyetemen szerencsém volt, kiváló professzorok körébe kerültem! Farkas Gyula sem volt éppen akárci, Erich Peuckert pedig csodálatos sáman lelkű férfiúként a sáman révülés titkának kiderítésére a szemévilágának elvesztésével fizetett. Professzor Braun a délszláv nyelvek tudósaként tevékenykedett. Másfél évig kellett kitartanom. Abból a kevés pénzből nemcsak laknom, ennem kellett, hanem a disszertáció gépelését, sokszorosítását, a vizsgaköltségeket is ki kellett izzadnom. Rendszeres ellátásra, menzai előfizetésre nem tellett, magam kotyvasztottam ezt-azt a kis spirítusz melegítőn.

Mindenki szíves, segítőkész volt hozzám, de én maga is igyekeztem, így azután másfél év elteltével 1956 egy borús februári napján a rektori kézfogás és a doktorandusi vizsgák után 3 szaktantárgyból a kezemben volt az 1956. február 24-ei dátummal ellátott doktori diploma, természetesen német nyelven. Ezután már csak a nosztrifikálás volt hátra, amit a Beográdi Egyetemen meg is ejtettek. Megszületett az új doktor!

Boldogan jelentkeztem főnökömnél, aki kijelentette, nem hitte, hogy sikerülni fog! Már többen tértek vissza eredménytelenül kiküldetésükből.

Ezek után teljes gözzel beindult a szervezés. De hogy én se legyek munka nélkül, megnyílt a magyar nyelvi lektorátus az Egyetemen. Hallgatói nemcsak másszakos magyar diákok voltak, hanem többé-kevésbé magyarul is tudó szerb nemzetiségűek is. Nagyon összeszokott, lelkes csapat volt a mienk!

Ez alatt tanszékvezető kerestetett. Olyan személy, aki idősebb, tapasztalt, politikailag is tekintélyes, neve van, ismert és elismert, aki doktorátus nélkül eredményeivel, tekintélyével képes lesz irányítani, megteremteni ezt a nagyon fontos intézményt. Megindult a vita, a találgatás, az önjelöltek is felbukkantak. Mi B. Szabó Gyurkának szurkoltunk. Ígérettek is neki befolyásos elvtársak, a végén azonban hoppon maradt. Sinkó Ervin kinevezése, meghívása mindenkit meglepett... Sinkó meghívásával, székfoglalójával megkezdődött az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékének eddig eltelt 40 éves periódusa, megkezdődött a Sinkó-éra.

Támogatta munkánkat az egész Kar, de különösen a dékánok, név szerint Mladen Leskovac, Đorđe Sp. Radojčić, Petar Popov professzorok. Mindenben segítettek. Kellott is a segítség, mert Sinkó tanár úr nem imádta az adminisztrációt, abból pedig akadt bőven. Az első időben én segítettem neki, de megunta a folytonos levelezést, és a női segítséget felváltotta Szeli tanár úr segítségével, ami tartott, tartott, sokáig tartott. Közben folyt a könyvtárunk megalapozása is. Bóna Júliának köszönhetően a H jelzésű könyvek a nagy könyvtári állományban napról napra szaporodtak. Júlia a legkülönfélébb helyekről, felszámolt iskolai könyvtárakból mentette, gyűjtötte a magyar nyelvű könyveket.

Csak azt jegyezzük még meg, hogy a tanszék oktatói kara a tanszék saját nevelésű diákjai közül alakult ki önálló módra.

Néhány eddig nem emlegetett név hangzott itt el, a szülési fájdalmak fel-emlegetésekor azonban okvetlen meg kellett említenünk őket.

A tanszék megalapítása, a megszervezés körüli vélemények, tevékenységek önmagukért beszélnek, ugyanakkor vallanak a korról magáról is! Sic erat!

Folytassa most már más az emlékezést!

Bori Imre

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET-ÍRÁS ÚJVIDÉKI ISKOLÁJA

Straub Brúnó, a neves magyar természettudós azt sulykolta a keze alá kerülő aspiránsba, hogy – idézem – „az ember mindig úttörő munkát igyekezen végezni, noha kockázatos, illetve, hogy ne a várható bizonyítsa, hanem sokkal inkább próbáljon az ismeretlen és érdekes terület felé haladni”. Ez olvasható a Magyar Tudomány ez évi októberi számában, amelyben egy magyar biokémikust életútjáról kérdeztek, érdeklődve, hogy lehet eljutni az Értől, ez esetben a budapesti Műszaki Egyetemről az egyik legnagyobb amerikai egyetem katedrájáig, professzornak.

Szinte ajándékként kaptam a nevezett folyóiratot éppen akkor, amikor azon gondolkodtam, hogyan is oldjam meg a mai ünnepség programjába iktatott, s engem váratlanul ért feladatot, nevezetesen, hogy emlékeimről beszéljek. Nehéz feladat, hiszen ezen a tanszéken, amely most ünnepli 40. évét, 35 évet töltöttem, s kollégáim, barátaim, volt tanítványaim is vannak a közönség soraiban, nemcsak olyanok, akik már csak (szeretném remélni) legalább a könyvtári katalóguscédulákról ismerik nevem. Az olvasott beszélgetés sugallatára a sokunk által ismert tényre szeretném pár perc erejéig figyelmüket irányítani, ami köztudott ugyan, de ma is akadnak, akik nem akarják elhinni, hogy Újvidéken is lehetett és lehet ma is úgy magyar irodalomtörténettel foglalkozni, hogy az közérdekű legyen, új gondolatok kitermelője és affirmálója legyen, leegyszerűsítve, hogy alakuljon ki a magyar irodalomtörténetírás újvidéki iskolája, amint az történt az elmúlt húsz-harminc év alatt, amikor kétségtelenül iskolája volt, s ilyen módon partnere is a magyar irodalomtudomány fellegvárában, a MTA Irodalomtudományi Intézetében dolgozóknak.

Tanszékünkön újraolvastuk a XX. századi magyar irodalom szövegeit, s láss csodát, ahogy Krúdy Gyula mondta, a „szobrok elmozdultak"! Ehhez pedig az kellett, hogy nem az irodalomtörténeti szövegeket tiszteljük, hanem az irodalmat, s megengedhettem magamnak azt a luxust (mert nyilván az volt), hogy akár 2-3 szemeszteren át beszélhettem Ady Endréről, Móricz Zsigmondról, Babits Mihályról, Füst Milánról, Kassák Lajosról, Kosztolányi Dezsőről, Németh Lászlóról, Illyés Gyuláról, Déry Tiborról, s ezek fényében Jókai Mórról, Asbóth Jánosról, Vajda Jánosról és Czóbel Minkáról vagy Justh Zsigmondról, s azt tapasztaltam, hogy sokkal izgalmasabb kép alakul ki egy-egy íróról, ha nem elődei, hanem utódai a lakmuszpapírunk. Ezt akkor ismertem fel, amikor a Déry-órák után Krúdy Gyuláról kezdtem beszélni, majd Krúdy Gyula műve után a Jókai-köteteket halmoztam íróasztalom mellé, hogy elolvassam (Kovács Sándor Iván jóvoltából immár irodalomtörténeti anekdotaként) egymás után kétszer a kérdéses hetven kötetet. Jóízűn emlékszem most is Jókai utolsó huszonöt évének a munkássága tanulmányozása közben szerzett tapasztalataimra, hiszen a hetvenes években, a Jókai-évforduló kapcsán rendezett balatonfüredi Jókai-értekezleten, amikor meglátásaimat elmondtam, olyan heves vita alakult ki, hogy Kuczka Péter azt mondta felszólalásában: azt hitte, lakodalomba jön, de tömegverekedésbe csöppent.

Kellemes arra gondolni, mennyire izgalmasabb az irodalmi mű megértése, ha mélyrétegeibe hatolunk, a Krúdy-effektusokra figyelünk, s ilyen mó-

don olyan felismerésekig jutunk el, amelyeket a szabványos irodalomtörténet (főképpen az életrajzközpontú) nem tesz lehetővé megközelíteni. Mindezek után pedig jó emlékeim közé tartozik, hogy a magyar avantgárd irodalomnak nemcsak kerestem, hanem meg is találtam a helyét, Kassák Lajosnak pedig visszahódítottam a neki jogosan járó irodalomtörténeti rangot, s ilyen módon lehetőség nyílt és nyílik a XX. századi magyar irodalom képét átrendezni.

Ám a megkezdetteket illő lenne be is fejezni, de ehhez nemcsak jószándék, hanem munkakedv és jó egészség is szükségeltetik. Az itt töltött évtizedek lassan valóban emlékké foszlanak, s csak megőrzött füzeteim, ahová előadásaim szövegét írtam, őrzik, és emlékeztetnek arra, hogy mindez igaz is volt!

D. Kunkin Zsuzsanna

Sok-sok tisztelettel köszöntöm tanáraitam, rég nem látott évfolyamtársaimat, köztük külön azokat, akikkel negyven éve nem találkoztam. Köszöntöm a Bölcsészettudományi Kar képviselőit és minden 1959 után beiratkozott kollégánőt és kollégát, és mindenkit, aki ma itt megjelent, hogy velünk együtt ünnepeljen.

Becskerekről kerültem az újvidéki Magyar Tanszékre 40 évvel ezelőtt, akkor, amikor még azt hittem, hogy tanár leszek, de sohasem léptem katedrára, kivéve akkor, amikor tanulmányaim végén Mirnics Júlia osztályában az itteni középiskolában próbaórákat tartottam óriási lámpaláz, illetve „óraláz” közepette. Sohasem fogom elfelejteni, az egyik órán Déri Tibor Niki című kisregényét elemeztük a tanulókkal. Az első padban ülő tinédzserek kalabababái láttán megdöbbsentem. Olyan érzésem támadt, mintha az akkor divatba jött kutyusok és macik gúnyolódva felém öltögettek volna rózsaszínű nyelvecskéiket. Hát, köszönöm, gondoltam, és eszembe jutott a szigorú, de jóságos arcú Kucsera tanító néni és Kozma tanító néni Becskerekről, akiknek óráin kikeményített fehérgalléros klottkötényben ültünk, néha hátratett kézzel. Talán ezért, vagy a sors akarta: fordító, majd könyvtáros lettem.

Munkám során számtalanszor eszembe jutnak az egyetemi évek és a negyven év előtt tanultak. Nemrég a szabadkai Városi Könyvtár régi és ritka könyvgyűjteményében, ahol dolgozom, állományellenőrzés közben Barczafalvi Szabó Dávid egyik könyvét szedtem le a polcról. Természetesen ekkor Penavin tanárnő óriái jutottak eszembe, amikor pedig Hartmann Schedel Világkrónikáját forgatom, és a benne található ötszáz éves térképe-

ket mutogatom az érdeklődő könyvtárlátogatóknak és kutatóknak, B. Szabó György előtt tett vizsgám jut eszembe. A vizsgakérdés a magyarországi hírlapirodalom fejlődése volt. Sorolni kezdtem a XVIII. és XIX. századi német és magyar nyelvű újságokat: Ofnerischer Mercurius, Pressburger Zeitung, Magyar Hírmondó, Magyar Kurir, Magyar Musa (Múzsa) stb. B. Szabó György váratlanul megkérdezte: Tud maga németül? Tudok, feleltem büszkén. Nyolc évig tanultam a becskerekai gimnáziumban és két évig itt, az egyetemen. Jól van, mondta B. Szabó, akkor egy kérdés: Ha már az Ofnerischer Mercuriusnál tartunk, mit jelent az a szó, hogy Ofen? Kályha, vágtam ki büszkén. Jó, mit jelent még? Kemence is lehet, mondtam magabiztosan. Tovább, mit jelent még? Offen, két f-el azt jelenti, hogy nyitva, fitogtattam német nyelvtudásomat. B. Szabó György mosolyogva oktatott: Ofen Buda német neve! Tehát az Ofnerischer Mercurius Budai Mercurius.

Hát persze hogy utánanézhettem volna, de ki gondolt akkor alapos és komoly kutatómunkára? Akkor, amikor dúlt a fiatalság és a szerelem. Amikor szegény Hegedüs Budánovics Idával és Matijevecs Lalival az terveztük, hogy gyalog fölme gyünk a Vénacra, amikor Utasi Csabával április elsejei tréfacsináláson törtük a fejünket irodalomelmélet-órán, miközben a hátunk mögött Tóth Feri szótárból fordította Lorcát, és Tolnai Ottó meg Domonkos Pista az utolsó padban verset írtak, olyat, hogy: Mária, Mária, homoktestedbe belefekszem...

Közben azért bele-belenéztem a Leíró nyelvtan mindkét, végtelennek tűnő vaskos kötetébe meg a Sinkó papa óráin teleírt füzetembe. Többek között itt tanultam meg azt is pl., hogy Kassák Lajos a Ma című folyóiratot szerkesztette (ezt a folyóiratcímet különben is jó tudni, mert keresztretjvényfejtéskor számtalanszor előjön). Ha pedig a szabadkai Városi Könyvtárban, ahol 33 éve dolgozom, manapság az olvasóknak magyarázom, hogy a régi térképeken Ragusa az Dubrovnik, Argentoratum az Strassburg, Tirmavia az Nagyszombat, Ofen az Buda, és valaki megjegyzi, hogy ez a mi könyvtárosunk mennyit tud, akkor büszkén gondolok a Magyar Tanszékre, mert ezeket a dolgokat ott tanultam. Ha nem is mind, de az Ofent, az biztos!

Bakos Petra

Igen sok csapnivaló színházi előadást láttam az elmúlt évben. Hogy mégis végignéztem őket, arra hol munkám, hol valamiféle magánéleti indíttatás készítetett. Tudom, milyen mélypontokat és magasságokat élnek meg az előadók, azt is, miféle körülmények között dolgoznak, ismerem a színházak

anyagi helyzetét is – és mindez nem érdekel, ha előadásról írok. Nem érdekel. Az ételt eszem, nem az abroszt.

Most ezen elvet szem előtt tartva az általam végigült előadások másik típusáról, az egyetemi előadásokról szólnék. Csakhogy míg egy színházi előadással szemben könnyedén távolságot tartok, addig a befogadás szempontjából oly lényeges distancia-tudás itt hiányzik belőlem.

Éppen valamelyik előadáson ültem, mikor ennek miéртjén töprengtem. Az évfolyam apatikusan jegyzetelt, a tanár olykor megkísérelt kommunikálni velünk, nem sok sikerrel, így hamar visszamenekült könyvei közé, mi pedig végre visszabukhattunk füzeteinkre. Körülbelül ötször megisméltődött mindez, majd véget ért az óra. A tanár végigbeszélte, mi végighallgattuk. Én sem szóltam, nem mintha nem érdekelt volna a téma vagy ellenszenves lenne a tanár, egyszerűen csak nem. És talán épp saját csökönyös hallgatásom gátol meg abban, hogy például az imént felvázolt előadásról mérvadó kritikát írjak. Ugyanis a hallgató (bármelyik én) is bűnös. Persze nem csak ő, de – hogy ne pszichologizáljak, és hogy ne kelljen foglalkoznom az oktatás anatómiájával, afféle szociológiai adalékként a tanszék valóságához bemutatnám a Hallgatót.

Első alaptípus: világeletében szeretett olvasgatni, ezért, amikor befejezte a gimnáziumot, és szülei vagy észérvek hatására úgy döntött, hogy a gimibéli semmmirekellő után egy használható diplomát is szerez, a tanszékre iratkozott. Variációi: aki mást tanulna, ha tudna szerbül, illetve aki szíve szerint színiakadémista lenne, csak nincs hozzá mersze. Jellegzetessége: szorgalmas, kötelességtudó és jókedélyű.

Második alaptípus: irodalmi ambíciókkal bír, már középiskolás korában is írogatott, sőt, több-kevesebb sikerrel (le)szerepelt a KMV-ken is, a tanszéktől pedig csupán annyit vár, hogy az felfedezze és kibontakoztassa zsenijét. Amíg ez nem következik be, mélyről fakadó szubjektív lírájával osztálytársait üldözi dicshimnuszokra szomjasan, majd mikor rádöbben, hogy a tanszék nem írónnevelde, csalódik, és dekadens lesz.

Ezen a ponton találkozik a *harmadik alaptípussal*, aki már mindenent túl van: anarchista lelkesültségen, középiskolás baudelaire-ianizmuson, matefizikán. A tanszékre azért jött, hogy idegeit pihentesse. Alapvető jellemzője, hogy a két előbbi csoportot mélységesen megveti, főként a második, szerinte művészkedő bagázst. Erre minden joga megvan, hisz a Művész – ő maga. E típus további jellegzetessége, hogy általában az irodalmi szakirányt választja, ahol affinitásától függően vagy befut, vagy kikészül.

Ennyi. Durván vázoltam, ám azt hiszem, már ezek ismeretében sem le-

het csodálkozni azon, hogy az egyetem a „tudás fellegvárából” átalakult az apátia ingoványáról menekülő előadók elefántcsonttorony-kollekciójává.

(Hogy szövegem húsz perccel a tanszéknapi műsor kezdete előtt született, csak pongyolaságát és címtelenségét magyarázza, tényanyaga ugyanis helytálló: egyéves közvetett gyűjtés eredménye. A felhalmozódott anyag egészének feldolgozására majd a későbbiekben keríték sort.)

Csákvári Hajnalka

238 KÉRDŐJEL MELLÉ NÉHÁNY FELKIÁLTÓJEL

Láttam szétlőtt autóbust, cipőgyárat és elmekórházat, de csak TV-n. Szétlőtt nagymamát unokával, sétahajóval, lakóteleppel, szociális otthont lakóival égni nem, de már az újvidéki olajfinomítót lángokban állni nagyon is.

Ez még akkor sem Szarajevó!

Láttam katonát közelről: foltos és szakadt nadrág csőre töltött kalasnyikovval. Nem volt férfias és daliás, csak szánalmas és nyomorult. Aztán láttam a majort horgászni a moravicai tónál szemében a gyűlölet tüzével.

Ez még akkor sem Szarajevó!

Nem akartam háborút, mégis volt. Nem akarok polgárháborút, de szele már meglegyintette arcomat. Nem véd meg semmi és senki, ki vagyok szolgáltatva a közakaroknak.

Ez még akkor sem Szarajevó!

Nem akarok kameruni vagy csádi lenni, nem tudom, melyiknek lenne jobb lenni. Csak azt tudom, hogy vajdasági vagyok, hogy magyar vagyok, s ez az állapot nem valami biztató, de még kielégítő, hiszen:

Ez még nem Szarajevó!

Igen, volt már úgy, hogy szívesen megöltem volna valakit; de nem mócot, zsidót, niggert, kurdot, ruszkit vagy cigányt. Szívesen nyomtam volna ki szemét, ontottam volna ki belét, és még ronggyá is lyuggattam volna, mikor az utcán ránküvöltött, hogy ahol élünk, ott nemzeti nyelven beszélünk.

Csak ámítom magam, hogy ez még nem Szarajevó!

Nem vagyok az a kimondott istenfélő, de a tízparancsolatot még ismerem, és tudom, miről szól az ötödik, és azt is tudom, hogy Szarajevónak semmi köze sem volt a kőtáblákhoz. Ám azt is tudom, hogy a pátriárka áldását adta a 20. századi hódító hadjáratra, és aztán visszakozott.

Tudom, hogy már senkit nem érdekel, de kérdeztél, én pedig válaszoltam.

Deissinger Ákos

AMIKOR A TÁRGYAK ELMOZDULNAK

Kalapács, szentkép és szögek a hordón. Régóta így áll minden. Mozdulatlan. Valamikor a szél még ide-oda ringatta az apró szögeket. Lassan azok is belerágták magukat a rozsdába. A kalapács nyele korhadt. Kötődés. A hordó fogva tartja a tárgyakat. Odaszorult fogalmak.

Kalapács, szentkép és szögek a hordón. Kiadós, tavaszi zápor készülöben. Hirtelen cseppek pattannak szét az üvegen. Jézus kifakult szemekkel nézi a háborgó eget. Ma már nem csendesíti le a szeleket. 40x20-as a világ, és mégis megfoghatatlan. A víz átfolyt a képen, és ismét elvitt egy kevése színt. A világ ettől még színes marad.

Kalapács, szentkép és szögek a hordón: tavasz, nyár, ősz és tél. Minden monoton. Töredékek, melyek a változást testesítik. Tavasz után nyár, nyár után ősz, őszből tél, télből tavasz. Lehet, hogy egyszer megváltozik a sorrend. Esetleg a tavaszból tél lesz. Azt is meg lehet szokni. A változó változatlan.

Kalapács, szentkép és szögek a hordón. Minden így áll, mégis eltűnt minden. Nincs, ki érzékelje őket, vagy nincs, aki mást érzékeljen. A vihar elmúlt. Bogár pihen az Isten országának szélén, kortyolgatja az összegyűlt vizet. Ez teszi a csendet. A férgek, akik ordibálnak a fában. Jézus nem haragszik érte. Ő semmiért sem haragszik.

Kalapács, szentkép és szögek a hordón. Összevarrt szemhéjak. Valaki a megszokás szálait erősen meghúzta. Nem érint, nem ízlel, nem érez, és nem hall semmit. Lehet, hogy csak nem akar így élni.

Kalapács, szentkép és szögek a hordón. Talán beviheti egyszer a házába, hogy felfüggeszse a falra a képet. A paradicsomlé már felkerült a polcra. Sorba rakta az üvegeket, és azok aljára már leült a sűrű rost. Léptek. Kiül a sámlijára. Koppán a rövidebb láb, nyikorog alatta minden. Tekintete elvész, mint a meggyújtott cigarettának a füstje a levegőben. Kisütött a nap. Odafeszíti fejét a fény a falra.

Szentkép a hordón. Elmozdultak a tárgyak. A szomszéd ellopta a kalapácsot és a szögeket. A némaság ordibál csak utánuk, s szidja a jó édesanyját. De ő csak hallgat. Nem fél attól, hogy szegény marad, hiszen tudja, Isten nem kell senkinek, az csak neki kell.

Szentkép a hordón. Így áll minden. Mozdulatlan. Lassan kidörgöli az elmozdult részek helyét a rozsdá. A változó változatlan.

Zombori Gábor

ÉS MÉGIS SZÜKSÉG VAN RÁ...

Az egész sztori úgy kezdődött, hogy egy valamikor volt ország romjain, egy valaha volt emberi méltóságú emberközösségben kicsi kis szikrák. Ezek a kicsi kis szikrák úgy érezték, hogy még emlékeznek azokra az időkre, amikor még más volt: a szomszédos ország lakói lopták az útleveleket, elmentek a bankba felvenni a nem is olyan rossz fizetésüket, amiből azt vásárolták az üzletben, amit akartak, vagy ha úgy tetszett, akkor vehettek benzint az autójukba. Nem kellett sorba állniuk, nem kellett félniük a nép őreitől (rendőrség, katonaság), a téltől, a jövőtől, a gyereknemzéstől. Nem kellett szemetet, agitációt, propagandát élvezniük a médiából, legalábbis nem annyit. Aztán sötét idők jöttek, az aznapi fizetésből (ami, mondjuk, 3 hónapot késett) délutánra már nem vehettek egy tojást sem, miközben mások csak gazdagodtak... Szinte meglevenedtek a századeleji vagy a későbbi partizános történetek: a gyerekek ragyogó szemmel várták az éjféλι sült kenyerecskét.

Gyors, hirtelen, de jól előkészített váltás volt. Politikailag megmagyarázható, de emberileg nem. Egy ember céljai irányították az eseményeket, még akkor is, ha ő „a nép választott képviselője” című jelszó mögé bújik, mert mindenki azt hitte, hogy tényleg ő az első ember, akit követni kell. Pedig tényleg az első ember volt, és az is akart maradni mindörökké. Ezért hát cselekedett... Az alattvalók pedig túrtak.

Aztán ezek a kicsi szikrácskák úgy érezték, hogy honvágyuk van, nosztalgiázni szerettek volna, visszatérni legalább oda, ahol tíz évvel ezelőtt voltak... Elkezdtek tüntetni, mert még mindig a letűnt, nem létező világban érezték magukat. Változást követeltek, lemondást, bűnbakot. Csak tüntettek és tüntettek és tüntettek és... aztán valahogy kezdtek fogyni, egyre kevesebben, egyre kedvetlenebbül mentek el követelni, mert senki nem figyelt rájuk. A tévében sem voltak, ami olyan, mintha nem is léteztek volna, akihez szóltak, az még csak észre sem akarta őket venni, hanem újabb jó kiadásért cserébe megverette őket egyszer-kétszer.

Ők pedig továbbra is azt hitték, hogy jogállamban élnek, követelték a jogaikat, egyesek meg is kapták. A szájukba. Gumibottal. Vagy könnygázzal. Szóval inkább bekapták... Az egész pedig elcsenyvedt, túl sokan kapták meg a jussukat, és persze senki sem ér rá állandóan arra, hogy sorsot változtasson. Mert el kell ám menni dolgozni a nem is létező ország nem létező munkahelyére nem létező fizetésért. És vigyázni, hogy ki tudja fizetni a hadiadót, a tévéadót, a fejpénzt, a levegőpénzt, a határilletéket (utoljára a közép-

korban volt hasonló, arra ők már nem is emlékeztek: egy pár bandita rááll a hídra, és kéri az átlépőt...).

Azután a kis szikrácskák elkezdtek pislákolni, és sorra hunytak ki... De hirtelen történt valami: valaki valahogyan rájött, hogy itt nem lehet úgy gondolkodni, mint a valaha volt tündérorszámban, és egyszerre csak lánggá változott. Azt mondta, hogy ő nem akar sétálgatni, ő nem akar tovább éhezni, fázni, rimánkodni, megalázkodni, szégyenkezni. És hogy nem beszélni akar, hanem cselekedni, tenni azért, hogy jó legyen. Ha nem neki, akkor legalább az utódainak, az utóknak, a többieknek, akik nem elég bátrak ahhoz, hogy ők is így gondolják.

Ez a lángocska pislákolott és nézte a szikrákat, azoknak egy része bólogtatt és helyeselt, majd biztos távolságra ment. Ezek vagy azért bólogtattak, mert már megszokták, vagy azért, mert tényleg, most úgy is gondolták, csak hát... Mennyi minden van még? Hiszen vannak útjaink, van vasútunk, van szennyvízcsatornánk, van tévénk, van hálózati csapvizünk, és néha van áramunk is... Micsoda Kánaán... Csak van itt valami, ha már ezek vannak – mondták, és még kicsit pislákolva, füstölögve kihunytak.

Aztán a többi szikrácska fejcsóválva eltűnt, de voltak olyanok is, amelyek eltűntek, valakinek súgtak valamit, majd visszajöttek. Aztán voltak olyan szikrácskák, akik fogták magukat, és belerohantak a lángba: egygyé váltak vele, feladták a saját mivoltukat, beleolvadtak, magukkal táplálták. A lángocska pedig sisteregve, pattogva nőtt, és láng lett, majd ropogó tűz, mindent elemészto tűzvihar, óriás máglya...

Ott állt a megnőtt hatalmával, óriás kezekkel, lábakkal, és úgy gondolta, hogy elég nagyra nőtt már ahhoz, hogy szétverje a szomszéd halmon álló, bele-belecsipkedő másik máglyát. Összezsaptak. A lángnyelvek egymásba mardostak, körülöttük minden felégett, a nagy ellenfelek meg csak perzseltek az utókort, a múltat.

– Győzelem! – mondta aztán nagy elégedetten, és belerúgott még egyet az alant kihunyó, valaha nagy volt ellenfélbe. És magabiztosan rátelepedett az elfoglalt halomra, hogy körbetekintszen a birodalmán. Változtatott... Jól megnézte az új uradalmát, és vásárolt egy-két vízagyút arra az eshetőségre, ha netán ismét fölébredne a rettegett ellenfél.

Harkai Vass Éva

Tisztelt Hallgatóság!

A Sinkó Ervin Irodalmi Díj idei bírálóbizottsága (Csányi Erzsébet, Benke Erika és jómagam személyében) úgy döntött, hogy az idén immár harmincadszor odaítélendő díjban a *Képes Ifjúság*ot részesíti a **Tetszőleges irány** című ifjúsági versantológia kiadásáért.

Antológia – virágfűzér. Ha a szó etimológiája után kutatva a görögségnél kötünk is ki, e fogalom kapcsán nem kell feltétlenül visszalapoznunk a görög és latin epigrammagyűjtemények időszámításunk előtti idejéig. A vajdasági (nem is oly rég még jugoszláviai) magyar irodalom olvasójának az antológia fogalmához térben és időben is sokkal közelebb, mai és itteni világunkat konkrétan és sorsdöntőbben érintő olvasmányélmények tapadnak. Egészen pontosan arra gondolok, hogy a vajdasági (nem is oly rég még jugoszláviai) magyar irodalom – irodalmunk – története egyben irodalmi antológiák története is. Ha – akár a két világháború közötti időszakból kiindulva – irodalmunk alakulásrajzának a nyomába szegődünk, ezt az alakulásrajzot – az irodalomszemlélet és irodalmi ízlés évtizedeken át alakuló folyamatát – nemcsak folyóiratok, irodalmi intézmények és írói életművek jelzik, hanem irodalmi antológiáink évtizedeken át végighúzódo hosszú sora is. Valóban: ha például az 1928-as *Kévétől* indulunk, a **Bazsalikom**on, Szenteleky Kornél 1933-ban kiadott, **Ákácok alatt** című antológiáján, a hatvanas évek **Vajdasági ég alatt**, valamint a **Napjaink éneke** vagy az akkor fiatal korosztály **Kontrapunkt** vagy **Hol ó hol** című antológiáin át, s még tovább, a hetvenes évek **Különös ajándék** című próza- illetve **Gyökér és szárny** című költészeti antológiáját s az évtized legközepén útnak indított **Versek éve** című, azóta is folyamatos és élő antológiát érintve érkezünk legközelebbi múltunkba, a fiatal költők **Te-leírt világ** című, illetve a fiatal prózaírók **A varázsszobor** című antológiájáig. Nagy léptekkel és kihagyásokkal, természetesen, nem fárasztván most Önöket antológiairodalmunk pontos adatolásával.

Az irodalmi életet feltűnő és letűnő írók és költők, kiteljesedő vagy épp abbamaradt írói-költői életművek alakítják. Vajon nem ugyanerről bizonyosodhatunk-e meg irodalmi antológiáinkat kézbe véve, miközben a bennük szereplő alkotók névsorát szemléljük? Azok nevei között, akik folyamatos építették vagy építik életművüket, ott egy sor név, azon írók-költők neve, akik elhallgattak, vagy anélkül, hogy elhallgattak volna, kihullottak az irodalmi köztudatból. S vajon az **Ákácok alatt** számunkra ma metaforaként

ható címe, a Symposion hőskorát jelző **Kontrapunkt** és **Hol ó hol** című antológiák vagy az új symposionisták 1990-ben kiadott **Ex évkönyve** nem utalnak-e megharcolt irodalmi harcainkra, a vajdasági magyar irodalom olykor Don Quijote-inak tűnő erőfeszítéseire vagy épp feledni való csatározásaira? Antológiáink irodalmunk történetét írják.

Ha a **Tetszőleges irány** szerzőinek névsorát szemléljük, először is azt tapasztaljuk, hogy irigylésre méltóan fiatalok. Vannak közöttük olyanok, akik már befutottak, nevet és díjat szereztek – s nemcsak középiskolás fokon. Sokuknak viszont kötetben ez az első nyilvános bemutatkozása. Feltehetőleg lesznek közöttük olyanok, akik majd kialakítják írói-költői világukat s folyamatosan jelen lesznek az elkövetkező évek-évtizedek vajdasági magyar irodalmában. S lesznek, akik – más tetszőleges irányt választva – elhallgatnak. Egy irodalmi antológia esély a megmutatkozásra, de nem feltétlen menlevél.

Ha az előbbieken arról szóltam, hogy az antológiák irodalomtörténetet írnak, a **Tetszőleges irány** fiatal alkotói kapcsán most újabb kérdés fogalmazódik meg bennem: e névsorból vajon nem olvasható-e ki a fiatal vajdasági magyar irodalom néhány vitális korosztályának hiánya?

A bírálóbizottság a **Képes Ifjúság** feladatvállalásában – abban, hogy kiadta a **Tetszőleges irány** című ifjúsági versantológiát –, azt a gesztust értékelte és díjazta, hogy a líra területén egybegyűjtötte, egységbe fogta azokat a fiatal (1969 és 1981 között született) alkotókat, akik az utóbbi évek folyamán publikációikkal jelen voltak folyóiratainkban, a **Képes Ifjúság** irodalmi rovatában, s akik ugyanakkor a tájunkon szervezett irodalmi pályázatok (a Sziveri János Esszé- és Verspályázat, a Kosztolányi-pályázat, a Középiskolások Művészeti Vetélkedője) díjazottjai illetve résztvevői voltak. Napjainkban, amikor – kivált a kilencvenes évek második felében – a kulturális és irodalmi élet leépülésének és (érték)hiányainak éveit éljük, és tapasztaljuk, különösen méltányolni való ifjúsági hetilapunk azon szándéka, hogy vállalja a fiatalok irodalmi alkotómunkájának kötetbe gyűjtését és publikálását, hogy vállalja és számon tartja egy tágabban értelmezett fiatal korosztály irodalmi teljesítményeit. Nem többet és nem kevesebbet annál, ami van, ami a vajdasági magyar kultúra és irodalom – vállalt világunk – talajából kinő(hetett).

Csáky S. Piroska

DOKUMENTUMOK A TANSZÉK ÉLETÉBŐL (1959–1999) ÉRTÉKEINK – EMLÉKEINK

Vajon az emlékeink értékeink-e? Avagy értékesek-e emlékeink mások számára? Ezek a kérdések merültek fel bennem, amikor témát kerestem a kiállításra. Mi az, amit bemutathatunk egy jubileum kapcsán az **Értékeink** sorozatban? Az elmúlt években láthatták a legrégebb könyveinket, könyvtárunk legértékesebb darabjait, a legújabb kiadványokat, amelyekkel állományunkat gyarapítottuk, néhány hagyatékból is készítettünk tematikus tárlatot (Sinkó-hagyaték, Gál László hagyatéka), megismerhette a közönség folyóirat-állományunk régi és ritka darabjait és legújabb címszavait, évfolyamait stb.

Előző kerek évfordulónkon, a 30.-on, a munkatársak művei és az intézeti, illetve tanszéki kiadványok kerültek a tárolókba a kezdettől, vagyis 1959-től 1989-ig. A 40 éves jubileum alkalmából részben hasonló elgondolást igyekeztünk megvalósítani. Ezért kerültek a kiállítótérbe a tanszék munkatársainak és nyugdíjasainak az 1989 és 1999-es intervallumban, kötetekben megjelent munkái.

A tanszéken folyó kutatómunka kiadványainkból kísérhető figyelemmel. Emlékeztetőül mondom, hogy a tízéves évfordulóra jelent meg a tanszék évkönyve **Tanulmányok** címen (amelyet a pénzügyi nehézségek ellenére is sikerült folyamatosan kiadnunk) és a **Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeinek** első száma (azt a példányt állítottuk ki, amelyen annak idején még nem száradt meg a nyomdafesték, és amelyiket mi türelmetlenül kapkodtunk ki egymás kezéből, hogy minél előbb láthassuk, s ennek az lett az eredménye, hogy szétmaszatólódott a festék). Mellettük egyedi kiadványaink is megtekinthetők.

Az oktatómunka eredménye részben a bemutatásra kerülő diplomadolgozatokban, a magiszteri munkákban és a doktori értekezésekben látható. Ezek a munkák nem kerülhettek az érdeklődők elé hiánytalanul, mivel számuk igen nagy, és csak összezsúfolva, ömlesztve tehetjük volna közzé. Így viszont csupán érzékeltetni tudjuk, milyen szerteágazó, változatos kérdésköröket dolgoztak fel volt diákjaink, közülük nem egy, ma már munkatársunk.

Korabeli újságkivágások, fényképek, video- és hangfelvételek képezik azt a tematikus egységet, amelyet **Emlékeink**-nek neveztem. Ezek a doku-

mentumok őrzik a múltat, és igazolják, hogy oktattunk, kutattunk, tudományos konferenciákat szerveztünk, résztvettünk kulturális rendezvényeken. Diákjaink képességét is igyekeztünk kifejezésre juttatni a diákszakköri munkában, lapkiadásban és egyéb tevékenységi területen. Ők is bizonyítottak idehaza és külföldön egyaránt. És nemcsak ezt csináltuk. Ha kellett, munkaakciót szerveztünk, lomtalanítottunk, könyveket mentettünk. Valamikor ünnepelni, tréfálkozni is tudtunk (legyen az tanévkezdet, tanévzáró ünnepség, karácsony, húsvét, március 15. vagy éppen: április 1.) Az elmúlt néhány évben búcsúzó negyedéveseink eredeti, nem szokványos tablókkal ajándékoztak meg bennünket. Ezekből is adunk egy kis ízelítőt. S bemutatjuk, hogyan látta volt tanárait egykori hallgatónk, Léphaft Pál, a Magyar Szó karikaturistája.

Negyven év nem kis idő. A fényképezőgép lencséje kíméletlenül megmutatja az idő múlását. A legfiatalabbak talán már ránk sem ismernek, sőt mi is egymásra csodálkozhatunk. 40 évvel ezelőtt nem gondoltunk arra, hogy rendszeresen megörökítsünk minden jelentősebb eseményt a tanszéken. Ezért van az, hogy a kezdetekről kevesebb a kép, az írott anyag. Mindig akadt azért valaki, aki – ki tudja milyen célból, milyen szándékkal – féltetett egy-egy újságkivágást, fényképet. A fénykép megmerevített pillanat. Egy-egy eseményt, élményt rögzít. Az esemény elmúlik, s marad az emlék. Azután az is feledésbe merülne, ha nem lenne az a néhány megfakult kép, amely visszahozza az emlékezetünkbe a történeteket. Részben ezek az emlékek elevenednek meg most azok előtt, akik valamikor részesei voltak az eseményeknek, a tanszék életének (az első és későbbi nemzedékre gondolok). Őrzünk és bemutatunk olyan dokumentumokat is, amelyeken azok a munkatársaink láthatók, akik már sajnos csak emlékként élnek a tudatunkban. Mert bizony sokan elmentek már... Rájuk csak a képek, a megsárgult lapok emlékeztetnek...

Az utóbbi években tudatosan kezdtük gyűjteni és őrizni a dokumentumokat. Talán, mert megérettük az idő múlását, vagy mert valóban felismertük a dokumentumok jelentőségét és értékét... Ez a kiállítás csak töredéke annak, amit begyűjtöttünk, s amit örökségül adhatunk a következő nemzedékeknek. Ők már feladatnak is tekinthetik az emlékek gyűjtését, megőrzését és időnkénti feltárását. Mert csak úgy lehet bizonyítani, hogy voltunk, dolgoztunk, eredményeket hagytunk magunk mögött...

Néhány évvel ezelőtt Penavin Olga tanárnő átadott nekem egy féltve őrzött füzetet. Egy kopott fedelű, egyszerű, vonalas füzetet. Ez a füzet a tanszék hallgatói által vezetett napló volt. A hallgatók a néprajzi gyűjtőúton ír-

ták bele élményeiket, tapasztalataikat, amit sok fényképmelléklettel illusztráltak. Nagyon meghatódtam, bár az ajándék jelentőségét csak később értettem meg. Azért érzékenyültem akkor el, mert megtisztelésnek vettem, hogy engem tartott érdemesnek a Tanárnő arra, hogy tovább őrizzem az emlékeit, az emlékeinket, az értékeinket... Egyszer majd én is tovább adom... Szeretném hinni, hogy lesznek majd, akik átveszik ezt az örökséget és tovább folytatják a munkánkat.

Munkatársam a kiállítás anyagának begyűjtésében és elrendezésében Csapó Julianna mgr. tanársegéd volt.

Kérem, tekintsek meg ezt a kissé talán nosztalgikus tárlatot, amelyben azért a derűlátás is fellelhető és ítéljék meg, értékesek-e az emlékeink.

Bori Imre köszöntése

Bori Imre akadémikus, nyugalmazott egyetemi rendes tanár hetvenedik születésnapja alkalmából ünnepi felolvasó ülést tartottunk. Az ünnepeltet Bányai János tanszékvezető köszöntötte. Ezt követően kilenc előadás hangzott el a Tanár úr tiszteletére:

Csáky S. Piroska: Sajtótörténeti visszapillantás (Reggeli Újság 1929. december)

Faragó Kornélia: Toposz és átírás

Gerold László: Arany János versről versre (1849/50)

Harkai Vass Éva: Dialógus a verssel – dialógus önmagunkkal

Jung Károly: Újlak 16. századi Jogkönyve mint etnológiai forrás

Káich Katalin: Becskerek magyar nyelvű színjátszásának történetéből

Láncz Irén: Idézetek a beszédszövegekben

Papp György: A szám elemű szólásainkról

Utasi Csaba: Regényirodalmunk megújulásának előzményei

Díjak

Az idei Híd-díjat Bányai János, a Szenteleky-díjat Csáky S. Piroska, a Herceg János-díjat Csányi Erzsébet kapta.

Bányai János kapta a magyarországi Év Könyve 98-díjat a kritika kategóriájában a *Hagyománytörés* c. könyvéért.

Bene Annamária második díjat kapott a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen megtartott Országos Tudományos Diákköri Konferencián. Dolgozatának témája a vajdasági magyar egyetemi hallgatók kétnyelvűsége volt.

A muzslyai Sziveri János Művészeti Színpad verspályázatán Szakmány György első díjat, Lakatos János második díjat, Kovács Karolina harmadik díjat kapott. Az esszépályázaton Bakos Petra harmadik díjat kapott.

Az ürményházi Csuka Zoltán Műfordító Műhely szervezésében a fiatal műfordítók ismét összemérhették tudásukat. Almási Csilla a vers kategóriájában első díjat (szerbről magyarra), Kis Izabella második díjat kapott (magyarról szerbre). A tanulmány kategóriában Tóth Andrea kapott első díjat.

A tanszék dolgozói 1999-ben a következő tudományos tanácskozásokon tartottak előadást:

– *Felolvasó ülés Vajda György Mihály 85. születésnapja alkalmából. Szeged, márc. 18–19.*

Bányai János: Tisztelet a hagyományos komparatistikának

– *Tokaji Írótábor. Tokaj, aug. 16–18*

Bányai János: Kisebbségi veszteséglista

– *Csuka Zoltán Műfordító Műhely. Ürményháza, aug. 26.*

Csáky S. Piroska: Műfordítók – kézikönyvek

Cseh Márta: Szemben a szöveggel

– *Tadeuš Kantor munkássága. Belgrád, szept. 1.*

Káich Katalin: Tadeuš Kantor és a 21. század

– *Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok. Ada, okt. 9.*

Rajslji Ilona: A mítoszoktól és mondáktól a finnugor rokonságig

– *Herczeg Ferenc emléknep. Versec, szept. 19.*

Láncz Irén: Herczeg Ferenc novelláinak nyelvi sajátosságai

– *Az élet: mű – felolvasó ülés Ilia Mihály 65. születésnapján. Szeged, szept. 29.*

Bányai János: A kritika(irás) diszkrét bája

– *A kognitív nyelvszemléletről. Budapest, okt. 22.*

Faragó Kornélia: Kognitív szemlélet az irodalom-megközelítésben (hozzászólás)

- *A Vajdasági Magyar Könyvtárosok IV. szakmai találkozója. Zenta, okt. 29.*
Csáky S. Piroska: Könyvtári rendezvények
- *Nemzetközi Nemzetiségi Kisebbségi Szimpózium. Szarvas, okt. 29.*
Bagi Ferenc: Idegen nyelv – anyanyelv és oktatási változataik
- *Utolszor a lyrán – költészetünk a század/ezredvégen. Debrecen, nov. 12–13.*
Bányai János: Lírai beszédmodok a modernitás után
- *Bárcki Géza Egyetemi Nyelvészeti Napok. Újvidék, dec. 7–8.*
Andrić Edit: Az objektum magyar és szerb kifejezései módjai
Bagi Ferenc: Kakujai Károly Magyar nyelvgyakorló- és olvasókönyvről
Cseh Márta: Befejezett melléknévi igeneveink ragozhatóságáról
Csorba Béla: A magyar nyelv és társadalmi nyilvánosság
Katona Edit: Igei vagy állítmányi bővítmény?
Láncz Irén: Mindennapi beszélgetéseink
Molnár Csikós László: Kétnyelvűségünk egy korai kutatójáról
Papp György: A magyar helységnevéhasználat gondjai, nyelvészeti feladatai
Pásztor Kicsi Mária: Artikulációs és hangsúlybeli interferencia az újvidéki magyar nyelvhasználatban
Rajslai Ilona: Ezredvég – „gyorskultúra” – nyelv
Szikora Judit: Az általános iskolai nyelvtanítás nehézségei egy felmérés alapján
- *Nádas Péter munkásságáról. Budapest, dec. 15–16.*
Bányai János: Az *Emlékiratok* könyvének (kis) beszédműfajai (a regény építkezésének nyelvi alakzatai)
Faragó Kornélia: Irányultság és szituáltság (*Emlékiratok könyve*)
Gerold László: A Nádas Péter-i drámai dikció
Harkai Vass Éva: A Nádas-elbeszélés természetrajza
Utasi Csaba: A létről való beszéd változatai az *Évkönyvben*
- *A magyar tudomány napja a Vajdaságban. Újvidék, dec. 11.*
Bence Erika: A magyar irodalom világirodalmi aspektusai: Babits Mi-

hály, Fejtő Ferenc és Sinkó Ervin szemlélete

Csáky S. Piroska: A kutatás műhelye a könyvtár

Csányi Erzsébet: A vajdasági magyar komparatiztikai kutatások

Csapó Julianna: Magyar vonatkozású vajdasági bibliográfiák

Káich Katalin: Művelődéstörténet a mai Vajdaságban

Papp György: Adalékok a nyelv és tudományszervezés kérdéséhez

– *Majtényi Mihály életműve. Újvidék, dec. 18.*

Bencze Erika: A történelmi múlt „utánképzése” a *Császár csatornájában*

Csányi Erzsébet: Beszédvilágon belül (A kópé öntudata)

Csapó Julianna: Az írói hagyaték feldolgozásmódja Majtényi Mihály kéziratos hagyatékának példáján

Káich Katalin: A *Császár csatornája* kortörténeti háttere

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

Andrić Edit

A tárgyát vonzó régens sajátosságai a magyarban és a szerb nyelvben. In: Balaskó Mária és Kohn János (szerk.): A nyelv mint szellemi és gazdasági töke II., Szombathely, BDTF Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, 1999. 13–18.

Leksikalizovane objekatske sintagme u mađarskom jeziku i njihovi ekvivalenti u srpskom. In: Zbornik radova VI simpozijuma Kontrastivna jezička istraživanja, Novi Sad, Filozofski fakultet, Jugoslovensko društvo za primenjenu lingvistiku, 1999. 362–369.

Padežni nastavci mađarskih imena, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knjiga XXVI, Novi Sad, 1998. 109–124.

Nastavci koji se u mađarskom jeziku dodaju imenskim rečima, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knjiga XXVII, Novi Sad, 1999. 135–148.

Külső és belső tárgyát tartalmazó accusativusi szerkezetek a magyarban és a szerb nyelvben. *Hungarológiai Közlemények*, 1998. 4. sz. [1999.] 89–104.

A nominativusi esetben realizálódó mélyszerkezeti objektum a magyar és a szerb nyelvben. *Hungarológiai Közlemények*, 1999. 1–2. sz. 87–97.

Bagi Ferenc

Egy mondóka gyűjtemény szókincséről. *Tanulmányok*, 28. füzet, 1995. [1998.] 5–23.

Kakujay Károly nem magyar ajkú népközlési tanulók számára írt magyar

nyelvgyakorló- és olvasókönyvének szövegeiről. *Hungarológiai Közlemények*, 1999. 1–2. sz. 106–116.

Kontrastivna analiza strukture suglasnika na početku jednosložnih reči mađarskog i srpskog književnog govornog jezika. In: *Jugoslovensko društvo za primenjenu lingvistiku. Zbornik radova*. Novi Sad, 1999. 346–349.

Bányai János

Juhász Erzsébet (1947–1998). *Tanulmányok*, 31. füzet, 1998. [1999.] 5.

A költészetértés két aspektusa. *Tanulmányok*, 31. füzet, 1998. 119–124.

Törmelék: A (perem)vidék rekvizitumai. *Híd*, 1999. 9–10. sz. 563–570.

Ellenszegülés a szövegnek. Kontinuitás és diszkontinuitás Krasznahorkai László prózájában. *Hungarológiai Közlemények*, 1998. 4. sz. [1999.] 81–87.

Kisebbségi veszteséglista. *Híd*, 1999. 9–10. sz. 614–621.

Gondolkodó adatok. Bori Imre és a kisebbségi – jugoszláviai – magyar irodalom. *Híd*, 1999. 12. sz. 951–956.

Bence Erika

Szemközt a művel – tanulmányok, esszék, kritikák. *Szabadka, Szabadegyetem*, 1999. 203 o.

A dalbetétek dramaturgiai szerepe a népszínművekben. *Tanulmányok*, 28. füzet, 1995. [1998.] 119–128.

Párhuzam és párbeszéd. Krasznahorkai László: Az ellenállás melankóliája, A Théseus-általános. *Hungarológiai Közlemények*, 1998. [1999.] 4. sz. 69–74.

Írónia és démonológia. *Híd*, 1999. 11. sz. 820–827.

Babits Mihály tanulmányai a XIX. századi magyar irodalomról. *Hungarológiai Közlemények*, 1999. 3–4. sz. 85–109.

Bori Imre tanulmányai a XIX. századi magyar irodalomról. *Híd*, 1999. 12. sz. 1029–1036.

Bosnyák István

Bevezető helyett: Néhány szó a sinkói életmű időállóságáról. *Tanulmányok*, 31. füzet, 1998. [1999.] 41–44.

Egy regény regénye, avagy időálló adalék a sztálinizmus etikai fenomenológiájához. *Tanulmányok*, 31. füzet, 1998. [1999.] 90–95.

Csáky S. Piroska

A Sinkó-életmű recepciója a magyar, a délszláv és az európai irodalomban. *Tanulmányok*, 31. füzet, 1998. [1999.] 141–148.

Sinkó Ervin, az író és az ember. *Tanulmányok*, 31. füzet, 1998. [1999.] 174–176.

Bányai János műveinek válogatott bibliográfiája (1961–1999). *Híd*, 11. sz. 1999. 828–839.

Csányi Erzsébet

Sinkó Ervin világirodalmi tárgyú esszéiről, tanulmányairól – egyéni olvasatban. *Tanulmányok*, 31. füzet, 1998. [1999.] 137–140.

Metanarratív jelenségek Krasznahorkai László műveiben. *Hungarológiai Közlemények*, 1998. 4. sz. [1999.] 75–80.

Csapó Julianna

Sinkó Ervin életművének recepciója 1985-től napjainkig. *Tanulmányok*, 31. füzet, 1998. [1999.] 148–173.

Adatok Juhász Erzsébet bibliográfiájához. *Tanulmányok*, 31. füzet, 1998. [1999.] 10–40.

A jugoszláviai magyar irodalom 1995. évi bibliográfiája. *Újvidék, Magyar Tanszék–Forum Könyvkiadó*, 1999. 255 o.

Cseh Márta

Összetett szavak a szótárban – Az -ás,-és képzős főnevek lexikológiai vizsgálata II. *Tanulmányok*, 28. füzet, 1995. [1998.] 25–36.

A szóhasználat lelki háttere. *Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok*, Ada, 1999. 29–38.

A befejezett melléknévi igenevekről (Ács Károly verseiből való példák). *Híd*, 1999. 9–10. sz. 635–641.

Csorba Béla

Éthos és toposz, kritika és apológia Sinkó Ervin 1945 utáni publicisztikájában. *Tanulmányok*, 31. füzet, 1998. [1999.] 96–103.

Tájszó- és szólásmagyarozatok Temerinből. *Hungarológiai Közlemények*, 1999. 1–2. sz. 46–53.

Faragó Kornélia

A forradalmi cselekményalakzat topográfiája. *Tanulmányok*, 31. füzet, 1998. [1999.] 50–54.

A térviszonyok nyelve. *Hungarológiai Közlemények*, 1998. 4. sz. [1999.] 21–30.

Történetek a történetek történetéről. *Híd*, 1999. 9–10. sz. 578–582.

Az elválasztottság alakzatai. *Híd*, 1999. 11. sz. 792–797.

Térelvű motívumformálás (A térviszonyok nyelve II.). *Hungarológiai Közlemények*, 1999. 3–4. sz. 110–121.

Gerold László

Színkritikánk kezdetei némi kitekintéssel a *Honművészen* megjelent szabadkai, zentai, nagybecskereki, nagykikindai, zombori és ókanizsai írá-

sokra. Tanulmányok, 28. füzet, 1995. [1998.] 37–46.

A léthelyzetbe hozás változatai a kegyelmi viszonyok novelláiban. Hungarológiai Közlemények, 1998. [1999.] 4. sz. 15–19.

Múltidézés. Híd, 1999. 9–10. sz. 552–559.

Mint a valóság. Híd, 1999. 11. sz. 720–726.

Arany János (Mutatvány egy irodalomtörténeti tankönyvből). Hungarológiai Közlemények, 1999. 3–4. sz. 68–84.

Zavarba ejtő megoldások. Híd, 1999. 12. sz. 957–961.

Harkai Vass Éva

Negatív teremtésmítosz, profán megváltástörténet – Krasznahorkai László: Sátántangó. Hungarológiai Közlemények, 1998. [1999.] 4. sz. 55–60.

Egy regénytípus körbejárása. Híd, 1999. 9–10. sz. 622–628.

Herbert Marcuse művészregény-története. Hungarológiai Közlemények, 1999. 3–4. sz. 122–136.

A teknőc útja. Híd, 1999. 12. sz. 1007–1011.

Jung Károly

A szertartásos önkívület kérdése a délszláv (szak)irodalom tükrében. Tanulmányok, 28. füzet, 1995. [1998.] 47–58.

A fehérló-monda utóéletéhez a néphagyományban. Híd, 1999. 11. sz. 738–748.

A vénlánycsábító katona balladája (A magyar népköltészet és az irodalom kapcsolataihoz a XVI. század második felében – a Pajkos ének példája). Hungarológiai Közlemények, 1999. 3–4. sz. 9–67.

A Mátyás király lustái (AaTh 1950) szerb változata. Összehasonlító népköltészeti adatok. Híd, 1999. 12. sz. 971–983.

Káich Katalin

Somlay Artúr, a pályakezdő színész. Bp. Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 1999. 54 o.

Deák Péter társulata, a *Nagybecskereki Hírlap* és Fülep Lajos. Tanulmányok, 28. füzet, 1995. [1998.] 59–80.

Széljegyzetek *Az úthoz* (A szeretetről). Tanulmányok, 31. füzet, 1998. [1999.] 81–89.

Az élmény igézetében. Magyar Szemle, 1999. 6. sz. 199–201.

A 19. századi szerb színjátszás jelmezeiről. Világszínház, 1999. 5. sz.

Katona Edit

Interferencia-jelenségek vizsgálata a Hitélet című vajdasági magyar katolikus folyóiratban. A magyar művelődés és a kereszténység. II. k.

Bp.–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Rt. 1998. 1181–85.

A fakultatív vonzatok viszonyai a magyar és a szerb nyelvben. *Hungarológiai Közlemények*, 1999. 1–2. sz. 98–105.

Láncz Irén

A magyar nép hiedelemvilága az értelmező szótárakban. *Tanulmányok*, 28. füzet, 1995. [1998.] 81–92.

Szintaktikai és szemantikai kohézió a beszédsszövegekben. *Hungarológiai Közlemények*, 1999. 1–2. sz. 9–15.

Herczeg Ferenc novelláinak nyelvi sajátosságai. *Hungarológiai Közlemények*, 1999. 3–4 sz. 137–145.

Molnár Csikós László

A neologizmusok a magyar nyelv idegen szavainak szótáraiban. *Hungarológiai Közlemények*, 1999. 1–2. sz. 34–39.

Papp György

Nyelvközösségi viszonyok a vajdasági magyar és vegyes nyelvű csúfólkban. *Hungarológiai Közlemények*, 1999. 1–2. sz. 78–86.

Pásztor Kicsi Mária

A beszélt nyelv mondatainak (megnyilatkozásainak) néhány szintaktikai sajátossága. *Tanulmányok*, 28. füzet, 1995. [1998.] 147–157.

Szupraszegmentumok a legújabb fonológiai elméletek tükrében. *Hungarológiai Közlemények*, 1999. 1–2. sz. 40–45.

Rajslil Ilona

A XVI. század nyelvfejlődési tendenciái. *Tanulmányok*, 28. füzet, 1995. [1998.] 93–116.

A jelző stilisztikai szerepe a régi magyar nyelvben. *Hungarológiai Közlemények*, 1999. 1–2. sz. 26–33.

Szikora Judit

A középiskolai nyelvtanoktatás helyzetével kapcsolatos fölmérés eredményei. *Hungarológiai Közlemények*, 1999. 1–2. sz. 125–134.

Utasi Csaba

Viszontlátásra, drága... In: *Virgonc szavak virgonc királya*, Bp. Nap Kiadó, 1999. 46–52.

A létbeli kiszolgáltatottság szövegszervező funkciója a Sátántangóban. *Hungarológiai Közlemények*, 1998. [1999.] 4. sz. 47–54.

A belső emigráció útjain. *Híd*, 1999. 9–10. sz. 576–576.

Márai Sándor utolsó naplója. *Híd*, 1999. 11. sz. 726–730.

Mitől messzire? Mindentől. *Híd*, 1999. 12. sz. 964–967.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- GEROLD László: Petőfi a költészetről (a szabadságharc idején) [4]
HARKAI VASS Éva: Bródy Sándor és a művésztregény [13]
JUNG Károly: Az 1848-as magyar forradalom és a szabadságharc a néphagyomány tükrében [25]
KÁICH Katalin: Az ösztön diadala – Nikó Lina a Vajdaságban [37]
PAPP György: A nyelvi megismeréstől a nyelvi tervezésig [51]
RAJSLI Ilona: Ken(d), kendőz, keszkenő (avagy miért volt 'arcfesték' jelentése a *kendő* szónak) [62]

SZAKDOLGOZATOK

- BENE Annamária: Az időkategóriák meghatározásának három eleme [68]
BÚRÁNY Ágota: A nyelvi tervezés szerepe a kisebbségi nyelvoktatásban [82]
CSAPÓ Julianna: Egy izgalmas folyóirat – Az *Igazság* [90]
PÁSZTOR KICSI Mária: Látványvilág egyetlen pillanatban – Hamvas Béla *Karneváljának* egy lehetséges olvasata [106]
PESTI Tamara: Nyelvi igénytelenségünk gyökerei [117]

BALÁZS PIRI ALADÁR (1907–1999) EMLÉKEZETE [124]

A TANSZÉK ÉLETÉBŐL [127]

CONTENTS

STUDIES

- GEROLD, László: Petőfi on Poetry (at the time of the war of independence) [4]
HARKAI VASS, Éva: Sándor Bródy and the *Künstlerroman* [13]
JUNG, Károly: The Reflection of the 1848 Hungarian Revolution and War of Independence in Folk Tradition [25]
KÁICH, Katalin: The Triumph of Instinctive Spontaneity [37]
PAPP, György: From Language Cognition to Language Planning [51]
RAJSLI, Ilona: The origin, development and denotations of the words *ken(d)*, *kendőz*, *keszkenő* [62]

SHORTER STUDIES

BENE, Annamária: Three Factors that Determine Time Categories [68]

BÚRÁNY, Ágota: The Role of Language Planning in the Language Teaching of Ethnic Minorities [82]

CSAPÓ, Julianna: An Exciting Journal – *Az Igazság* [90]

PÁSZTOR KICSI, Mária: Spectacle in a Second – a possible interpretation of *The Carneval* by Béla Hamvas [106]

PESTI, Tamara: The Roots of Unpretentiousness in Our Language Usage [117]

IN REMEMBRANCE OF BALÁZS P., A. [124]

FROM THE LIFE OF OUR DEPARTMENT [127]

